

OBSAH:

Teoreticko – metodologický seriál:

RITOMSKÝ Alojz: *Objekt kvantitatívneho výskumu* 1

Empirické štúdie a analýzy:

FILÍPKOVÁ Bibiana: *Prežívanie životnej zmysluplnosti a bilancia životných výsledkov v strednom veku. Sonda do života ľudí v strednom veku* 15

SZYJKO Cezary Thomas, HREHOVÁ Daniela: *Analiza skutków unijnej polityki klimatycznej* 32

СОКОЛОВА Анастася Станиславовна: *Формирование профессиональных качеств студентов ХГФ в процессе выполнения анализа художественных произведений* 55

Recenzie:

ČÁKY Milan: *Čínske súvislosti. O politickom vývoji k modernizujúcej sa Číne*
rec. KOPRLOVÁ Jana 68

SAHIDI Shapoor – KOPRLOVÁ Jana: *Budovanie afganskej demokracie v spoločensko-politických súvislostiach*
rec. RUŽAROVSKÝ Jozef 74

Sociálne a politické analýzy

2011, 5, 2, s. 1-15

<http://sapa.ff.upjs.sk>

ISSN 1337 5555

Procedúry výberu respondentov v kvantitatívnom výskume

Alojz Ritomský¹

Ústav aplikovanej psychológie FSEV UK v Bratislave

Abstrakt

V príspevku sa zaoberáme výberovými postupmi v kvantitatívnom výskume vo všeobecnej rovine. Analyzujeme pojem reprezentativity výberu a predstavujeme hlavné metódy (typy) výberu. Diskutujeme výhody a nevýhody použitia jednotlivých typov výberu respondentov. Výskumník sa potom pre konkrétny typ výberu respondentov rozhodne na základe objektu, predmetu a problému svojho empirického výskumu.

Kľúčové slová: kvantitatívny výskum, populácia, výber, reprezentativita, druhy výberu

¹ Doc. PhDr. Alojz Ritomský, CSc. , Univerzita Komenského v Bratislave, Fakulta sociálnych a ekonomických vied, Ústav aplikovanej psychológie, Mlynské luhy č.4, 821 05 Bratislava, tel. 0042102 20 669, kl.844, e-mail: alozj.ritomsky@fses.uniba.sk

Úvod

V tomto príspevku venujeme pozornosť pojmom: populácia a výberový súbor. V konkrétnom kvantitatívnom sociálnom výskume jeho „objekt“ korešponduje so skúmanou populáciou. Tá musí byť vecne a časopriestorovo jasne vymedzená. Len zriedkakedy skúmame všetkých členov populácie. Preto treba riešiť otázku získavania *reprezentatívneho* zástupcu populácie – výberového súboru.

Výberové postupy majú svoju exaktnú stránku, ale aj skúsenostný rozmer, ktorý má aj svoj komerčný obsah. V tomto kontexte sa s vysokou frekvenciou používa slovo pravdepodobnosť.

1. Populácia – objekt výskumu

O kom je výskum? Odpoveď na túto otázku sa dosť často dozvieme už z dobre stanoveného názvu výskumu, z výskumnej témy. O deťoch z jazykových tried, o pacientoch s nešpecifikovanými črevnými zápalovými ochoreniami, o vysokoškolákoch, o deťoch v mladšom školskom veku, o potenciálnych voličoch, ... atď. Súbor ľudí (všeobecnejšie jednotiek – manželských párov, malých skupín a pod.), ktorý je vlastným objektom poznávania - kvantitatívnej analýzy budeme nazývať *cieľovým výskumným súborom*. Označenie *základný súbor*, či *populácia* slúži na pomenovanie v empirickej rovine skúmania. Obsah pojmu populácia má mať jednoznačné empirické krytie. Sú preň jasne stanovené kritériá, podľa ktorých vieme určiť, kto do populácie patrí a kto nie.

Všetky parciálne (empirické) výskumné otázky, všetky pracovné (empirické) hypotézy sú výroky o populácii, respektíve (ak ide o komparáciu alebo experiment) o viacerých populáciách. Inou otázkou je, že z viacerých dôvodov zbierame empirický materiál vo väčšine prípadoch len v takzvaných výberových súboroch. Nezabúdajme, že výberové zisťovanie je len prostriedok, zväčša efektívny prostriedok na dosiahnutie relevantných informácií o základnom súbore, či základných súboroch. Existujú výskumné situácie, kedy skúmame všetkých členov populácie. Hovoríme, že robíme „vyčerpávajúci“ výskum. Vo väčšine prípadov z dôvodov časových, finančných a iných však uskutočňujeme výberové zisťovanie.

2. Operacionalizácia objektu - výberový súbor

Výberový súbor je určitou časťou základného súboru. Výberový súbor vo výskume *reprezentuje* základný súbor. Znamená to, že z výberového súboru môžeme štatistickými prostriedkami odhadovať alebo usudzovať o charakteristikách základného súboru. Kom-

plexnú charakteristiku reprezentativity výberu výstižne podáva Řehák: „Reprezentativnosť (reprezentativita) výberového zisťovania je stupeň prenositeľnosti informácie obsiahnutej vo výberovom súbore na cieľovú populáciu či jej zvolenú časť; táto zovšeobecniteľnosť je sprostredkovaná štatistickým modelom výberového usporiadania a znalostí odchýlky predpokladaného modelu od jej realizácie. Zahrňuje stupeň obsahového pokrytia úlohy (počet a rolu tých znakov, ktorých informácia je zovšeobecniteľná), stupeň pokrytia štatistických vlastností dát (vlastností štatistických mier, distribúcií a celkovej štruktúry dát) a rozsah pokrytia populácie (zahrnutie všetkých typov jednotiek populácie do výberu). Je to stupeň zachytenia populačnej variability rozdelení všetkých premenných výskumného inštrumentu pomocou daného realizovaného výberového súboru a daného modelu výberového usporiadania“ (Řehák 1978).

Ukazovateľom reprezentativity je takzvaná *výberová chyba*, rozdiel medzi populačnou a na základe výberového súboru odhadnutou charakteristikou. Takou charakteristikou môže byť, napríklad, percentuálna hodnota, priemer, štandardná odchýlka, korelačný koeficient, index a podobne. Výberová chyba sa skladá z dvoch zložiek: zo *systematickej chyby* a z *náhodnej chyby*. Systematické vychýlenie je dôsledkom zvoleného výberového postupu alebo aplikáciou nevhodných vzorcov odhadu ukazovateľov populácie. Náhodná chyba vzniká ako dôsledok pravdepodobnostného výberového postupu, výberovej náhody (neurčitosti) v ňom obsiahnutej. Veľkosť náhodnej chyby spravidla klesá s rastúcou odmocninou rozsahu náhodného výberu. Samotný rozsah, čiže veľkosť výberového súboru sa konkretizuje v závislosti na type výberového zisťovania a na plánovaných metódach štatistickej inferencie.

Pri niektorých výberových postupoch je nevyhnutým predpokladom existencia takzvanej *opory výberu*. Môžu ňou byť rôzne zoznamy, adresy, kartotéky, dotazníky, dokumenty rodných alebo evidenčných čísel, rôzne registre a podobné záznamy o všetkých jednotkách základného súboru. Kvalita opory výberu, samozrejme, ovplyvňuje reprezentativitu výberového súboru.

Ako vyberať participantov-respondentov

Ciest k výberovému súboru je veľa. Voľba typu výberového postupu a jeho modifikácia, jeho konkrétna forma, by mala zohľadňovať výskumný problém a cieľ, respektíve, výskumné otázky a hypotézy. Na druhej strane, výberový postup vymedzuje a určuje pole možností pre analýzu empirických dát pochádzajúcich z výberového súboru. Urobme si preto krátky exkurz do problematiky výberových postupov. Túto tému rozčleníme do nasledujúcich štyroch okruhov:

- pravdepodobnostný výber,
- kvótny výber,
- iný typ výberu (náhodilý výber, zámerný výber, výber dobrovoľníkov a ďalšie typy),
- výber v experimente.

2.1. Pravdepodobnostný výber

Výberový postup, v ktorom o každom členovi populácie (základného súboru) je vopred známe to, aká je *pravdepodobnosť*, že sa dostane do výberového súboru (že sa stane respondentom výskumu) sa nazýva pravdepodobnostný výber. Pravdepodobnostný výber je plánovaný tak, aby z neho bolo možné odvodiť populačné charakteristiky vo forme *odhadov* a tiež stanoviť *presnosť* týchto odhadov (vypočítať výberové chyby).

Pravdepodobnostné výberové postupy bránia tomu, aby naše sklony a tendencie niečo uprednostňovať neovplyvnili formovanie výberov. Uplatnením náhody vo výberovom postupe neprichádza k takej situácii, kedy sa snažíme odvrátiť nebezpečenstvo určitej predpokladanej spôsobilosti, ktorým sa dostávame do druhého extrému a otvárame tým priestor opačným rušivým momentom.

V praxi psychologických výskumov sa používa široká škála pravdepodobnostných výberových postupov. Líšia sa medzi sebou nielen vlastným postupom, ale aj určitými prednosťami i nevýhodami. Uvedieme si stručný prehľad základných typov pravdepodobnostných výberových postupov.

2.1.1. Jednoduchý náhodný výber

Ak máme k dispozícii zoznam všetkých členov základného súboru (oporu výberu) a máme stanovený rozsah výberového súboru, ktorý má byť skúmaný ako výber reprezentujúci celú populáciu (výber, z ktorého informácie sú základom pre deskripciu celej populácie), potom vhodným spôsobom ako vyberať ľudí do výberového súboru je *jednoduchý náhodný výber*. Je to postup, ktorý dáva každému členovi základného súboru *rovnakú šancu* (pravdepodobnosť) dostať sa do výberového súboru.

Realizácia jednoduchého náhodného výberu bola ešte do nedávna spojená s inštrukciou používania takzvaných tabuliek náhodných čísel. (pozri, napríklad, Maršálová 1985, Fleiss 1973) Pre názornosť uveďme, že také tabuľky môžu obsahovať, napríklad, 20 000 náhodne usporiadaných čísel. Ak jedna strana tabuliek obsahuje 10 stĺpcov a v každom stĺpci je 50 päťmiestnych celých čísel, tabuľky sa nachádzajú na ôsmich stranách. Podľa určitých inštrukcií, pravidiel absolvujeme v tabuľkách náhodnú cestu, na konci ktorej získame potrebný počet čísel a podľa nich zo zoznamu všetkých členov základného súboru vyberáme jednotky do výberového súboru.

Dnes sa častejšie používa iné technické riešenie. Využíva sa pritom počítač a dostupné štandardné softwarové prostriedky. Naznačme si takýto postup. Majme zoznam členov základného súboru, ktorý je súčasťou určitej počítačovej databázy (napríklad zoznam je v počítači zapísaný systémom EXCEL). 1. Zoznam transportujeme do SPSS-dátového súboru. 2. V systéme SPSS použijeme príkaz, ktorý simuluje náhodné vyberanie (generátor ná-

hodných čísel). 3. Dátový súbor so zoznamom vybraných členov uložíme ako samostatný súbor.

Príkaz, ktorým uskutočníme potrebný jednoduchý náhodný výber pomocou systému SPSS má nasledovný tvar:

```
SAMPLE n FROM N.
```

Pričom malé n je hodnota, ktorá určuje rozsah výberu. Veľké N vyjadruje rozsah základného súboru.

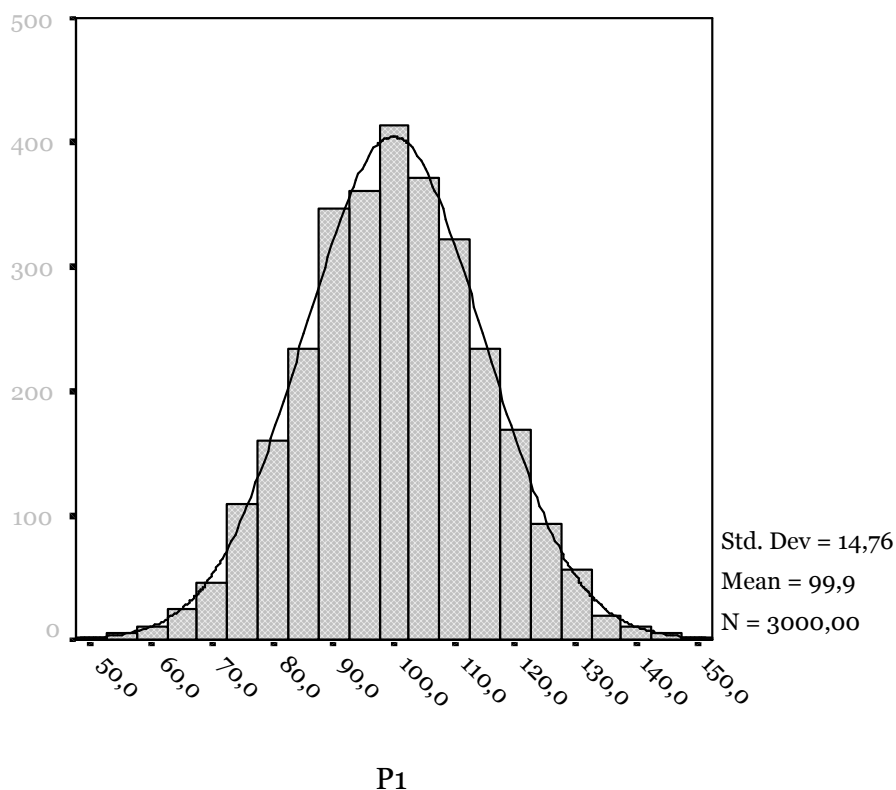
Napríklad, máme vybrať náhodným spôsobom z 3000-členného súboru 330 ľudí. Príkaz bude vyzeráť nasledovne:

```
SAMPLE 330 FROM 3000.
```

Teraz si uvedieme jednu fiktívnu ilustráciu, ktorá nám priblíži celú situáciu. Nasledujúcou skupinou SPSS-príkazov si vytvoríme 3000-riadkový (-členný) základný súbor, ktorý obsahuje premenné P1, P2 a P3 (všetky sú štatisticky normálne rozdelené premenné). Robíme to pre názornosť, aby sme mali pred sebou nejaký konkrétny základný súbor.

```
INPUT PROGRAM.
```

```
+ LOOP #I= 1 TO 3000.  
+     DO REPEAT  X= P1 TO P3.  
+     COMPUTE X = NORMAL(15)+100 .  
+     END REPEAT.  
+ END CASE.  
+ END LOOP.  
+ END FILE.  
END INPUT PROGRAM.  
EXECUTE.
```


Obraz č. 1: Histogram - produkt počítačovej simulácie.

Po spustení príkazov sa v editore dát vytvorí matica údajov s 3000 riadkami (zamestnancami) a tromi stĺpcami (tromi premennými). Pre ilustráciu si nasledujúcim príkazom vytvoríme histogram prvej premennej p1.

```
GRAPH / HISTOGRAM(NORMAL)=p1 .
```

Získame, napríklad, histogram podobný (keďže ide o simuláciu, nie presne rovnaký) tomu, ktorý je zobrazený v obraze č. 1.

Vypočítajme priemerné hodnoty a štandardné odchýlky pre všetky tri premenné pomocou nasledovného príkazu:

```
DESCRIPTIVES VARIABLES= p1 p2 p3  
/STATISTICS=MEAN STDDEV MIN MAX .
```

Získame nasledujúcu tabuľku:

Descriptive Statistics

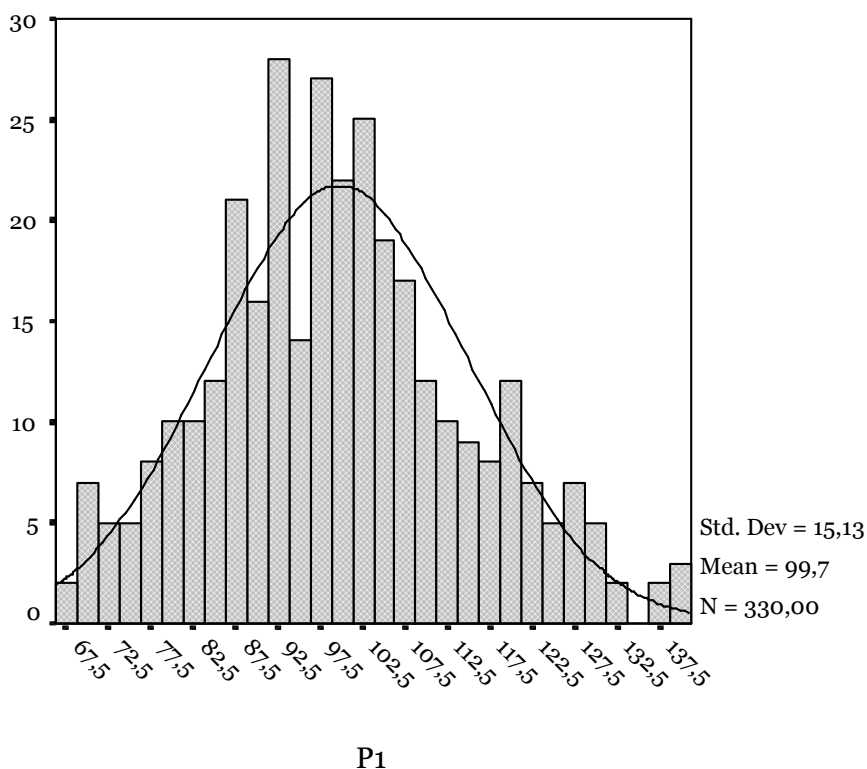
	<i>N</i>	<i>Minimum</i>	<i>Maximum</i>	<i>Mean</i>	<i>Std. Deviation</i>
<i>P1</i>	3000	49,81	148,37	99,8936	14,7581
<i>P2</i>	3000	45,02	162,32	100,5591	15,1511
<i>P3</i>	3000	51,76	157,16	100,0502	14,8380
<i>Valid N (listwise)</i>	3000				

Tab. č. 1: Štatistické charakteristiky počítačom vygenerovaných súborov.

Z existujúceho dátového súboru náhodne vyberieme 330 zamestnancov. Použijeme príkaz:

SAMPLE 330 FROM 3000.

EXECUTE.

Obraz č. 2: Histogram premennej vo výberovom súbore.

Pôvodný dátový súbor s rozsahom 3000 ľudí sa zredukuje na požadovaných 330 ľudí. Rovnakým príkazom ako vyššie vytvorme histogram (opäť) prvej premennej p1, tentoraz z 330 hodnôt. Získame, napríklad takýto histogram (pozri obraz č. 2).

Vizuálne môžeme porovnať tvar prvého s tvarom druhého histogramu. Pre informáciu vypočítajme priemerné hodnoty a štandardné odchýlky pre všetky tri premenné aj v novom – výberovom – súbore (tabuľka č. 2).

Descriptive Statistics

	<i>N</i>	<i>Minimum</i>	<i>Maximum</i>	<i>Mean</i>	<i>Std. Deviation</i>
<i>P1</i>	330	68,16	140,58	99,6814	15,1269
<i>P2</i>	330	45,02	147,07	100,7011	15,6737
<i>P3</i>	330	51,76	143,21	100,4167	15,0403
<i>Valid N (listwise)</i>	330				

Tab. č. 2: Štatistické charakteristiky vo výberovom súbore.

Výhody: Jednoduchý náhodný výber je technicky veľmi jednoduchý spôsob získavania reprezentatívneho výberového súboru. Zodpovedá najjednoduchšiemu matematickému pravdepodobnostnému modelu. Odhadové pravidlá sú preto veľmi jednoduché a ľahký je i výpočet výberových chýb.

Nevýhody: Keďže nevyužíva apriórne klasifikácie, v porovnaní s inými pravdepodobnostnými výberovými postupmi má väčšie výberové chyby.

Výber metódou náhodnej cesty (random route)

Táto metóda je aktuálna v prípade aplikácie rozhovoru s respondentom, pričom nie je k dispozícii opora výberu. Výskumný spolupracovník dostane pokyny, podľa ktorých na určitom teritóriu určí respondentov. Spolupracovník dostane „mapu“ teritória, v ktorej je zakreslený východiskový bod cesty a smer vytýčenej trasy. Ďalej, dostane algoritmus pohybu a niekoľko vlastností (napríklad vek, pohlavie a podobne) potenciálnych respondentov. K získaným respondentom sa pristupuje **ako keby** boli vybraní pomocou jednoduchého náhodného výberu.

Výhody: Je technicky pomerne jednoduchý. Ak pomocník výskumníka postupuje podľa pokynov, výber je približne ekvivalentný s jednoduchým náhodným výberom. Nepožaduje pre výberové jednotky oporu.

Nevýhody: Existuje určitá hrozba možných periodicít v konaní spolupracovníka (aj keď koná podľa pokynov), čo môže mať za následok výskyt systematickej chyby.

2.1.2. Systematický výber

Výberový postup predpokladá zoznam všetkých jednotiek základného súboru (oporu výberu). Veľkým N opäť označme rozsah základného súboru a malým n rozsah výberového súboru. Pomer $N/n = F$ nazveme výberovým krokom (kvôli jednoduchosti predpokladajme, že F je celé číslo). Vyberme náhodným spôsobom jedno číslo z množiny prirodzených čísel $\{ 1, \dots, F \}$. Do výberu zahrnieme prvky zo zoznamu s nasledujúcim poradím: $k, k+F, k+2F, k+3F, \dots, k+(n-1)F$. Do akej miery platí, že prvky v zozname celej populácie sú náhodne usporiadané, v takej miere možno očakávať, že výber má atribúty jednoduchého náhodného výberu.

Výhody: Je technicky jednoduchý. Jeho kontrola je ľahká. Ak je usporiadanie v zozname náhodné, výber je ekvivalentný s jednoduchým náhodným výberom. Potom sa aplikujú rovnaké pravidlá štatistickej inferencie ako v prípade jednoduchého náhodného výberu.

Nevýhody: Spravidla neexistuje spoľahlivá ochrana pred skrytými periodicitami v zozname členov populácie, z čoho môže vzniknúť pri štatistickej inferencii systematická chyba.

2.1.3. Oblastný (stratifikovaný) výber

Tento výberový postup spočíva v tom, že v prvom kroku vytvoríme z populácie niekoľko subpopulácií (oblastí). Oblasti pokiaľ možno volíme tak, aby boli jednotky medzi oblasťami čo najmenej podobné a vo vnútri oblastí, naopak, čo najpodobnejšie. V druhom kroku volíme rozsahy parciálnych výberov z jednotlivých oblastí. V treťom kroku z každej subpopulácie nezávisle vyberáme buď jednoduchým náhodným výberom, alebo systematickým výberom čiastkové výberové súbory. Celkový výber vzniká ich zlúčením.

Výhody: Postupom sa zabezpečujú vo výbere kvóty zvolených oblastí, ktoré korešpondujú s populačným rozdelením. Výberový postup zaisťuje, že sa do výberu dostanú jednotky určitého typu, ktoré by sa možno do jednoduchého náhodného výberu nedostali. Umožňuje pracovať s údajmi v celom súbore i jednotlivých oblastiach osobitne. Umožňuje ich porovnávať. Postup spresňuje odhady tým, že umožňuje v každej oblasti vyberať jednotky osobitým, najvhodnejším spôsobom. Umožňuje aplikovať optimalizačné kritériá na presnosť a na náklady terénneho zberu dát.

Nevýhody: Pri vymedzovaní oblastí sú potrebné mnohé apriórne informácie i teoretické znalosti. Čiže, oblastný výber je pomerne náročný na prípravu.

2.1.4. Skupinový výber

Tento výberový postup predpokladá existenciu a zoznam určitých sociálnych skupín s výraznou vnútroskupinovou diferenciáciou. Všetci členovia týchto skupín tvoria základný súbor. Výberový postup je taký, že najprv jednoduchým náhodným výberom, alebo systematickým výberom vyberieme zo zoznamu skupín stanovený počet skupín. Do výberového súboru sa dostanú *všetci členovia* vybraných skupín.

Výhody: Ak sú skupiny definované geograficky, potom môžeme podstatne redukovať cestovné náklady a časové straty s vyhľadávaním respondentov. K výberu stačí zoznam skupín. Môžeme dať akcent nielen na celú populáciu, ale aj na poznávanie skupín.

Nevýhody: Niekedy je dosť ťažké zachovať pravidlá, aby skupiny boli pokiaľ možno rovnako veľké, aby boli jednotky medzi skupinami čo najpodobnejšie a vo vnútri skupín čo najheterogennejšie.

2.1.5. Viacstupňový výber

Predpokladáme, že prvky populácie možno hierarchicky usporiadať do viacúrovňového klasifikačného systému. Priblížme si ho na príklade z oblasti sociálnej psychológie. Zaujímajú nás určité postoje a názory dospelého obyvateľstva na celom Slovensku. Z celého Slovenska najprv budeme náhodne vyberať vopred stanovený počet okresov (prvostupňové jednotky výberu). Vo vybraných okresoch budeme náhodne vyberať obce (druhostupňové jednotky). Vo vybraných obciach budeme potom vyberať domy, v nich domácnosti a vo vybraných domácnostiach (vo štvrtom stupni) budeme napokon vyberať jednotlivcov.

Výhody: Oproti iným typom je podstatne lacnejší a jednoduchší z hľadiska organizácie práce.

Nevýhody: Väčšia výberová chyba a tým i väčšie chyby odhadov.

2.2. Kvótny výber

Metódu kvótného výberu je možné uplatniť vtedy, ak ide o rozhovory s respondentami. Výskumník vyberie niekoľko takzvaných kvótnych znakov - relevantné premenné, ktorých rozdelenie v populácii je známe (avšak opora výberu nie je k dispozícii). Opytovateľ dostane pre určitú lokalitu kvóty, ktoré predstavujú požiadavky pre výber respondentov. Napríklad, má urobiť desať rozhovorov a kvótny znaky sú: pohlavie, vek a vzdelanie. Osobitne pre každý kvótny znak sú predpísané kvóty. Napríklad z hľadiska pohlavia

respondentov je potrebné vybrať 6 žien a 4 mužov, podľa veku 3 respondentov z vekovej kategórie 18 až 25 rokov, 2 respondentov z kategórie 26 až 35 rokov, 2 respondentov z kategórie 36 až 45 rokov, 3 respondentov vo veku nad 45 rokov, z hľadiska vzdelania 4 respondentov so základným vzdelaním alebo vyučených, 4 respondentov so stredoškolským vzdelaním a 2 respondentov s vysokoškolským vzdelaním. Súhrn respondentov od všetkých opytovateľov tvorí výberový súbor.

K takto získanému výberovému súboru sa väčšinou pristupuje akoby to bol pravdepodobnostný výber. Faktom však je, že hoci podľa kvótnych znakov je výberový súbor zmenšeninou základného súboru, pre ďalšie relevantné znaky to platiť nemusí. Opytovateľ má spravidla napriek požadovaným kvótam ešte veľa stupňov voľnosti, v rámci ktorých si môže zjednodušať svoju prácu tak, že pritom môže dôjsť k systematickému skresleniu výberového súboru.

Názory na kvótny výber sú veľmi rozporné. Napriek tomu, že niektoré metodologické výskumy ukazujú výsledky, ktoré svedčia v jeho prospech, iné výsledky sú naopak nepriaznivé. Na Slovensku je vo verejnomienkových a marketingových komerčných výskumoch metóda kvótného výberu veľmi často používaná. Súčasný svetový trend ukazuje preferenciu pravdepodobnostných výberov.

2.3. Iné typy výberov

Existujú ešte ďalšie typy výberových postupov. Z nich chceme upozorniť na zámerný výber, náhodilý výber a výber dobrovoľníkov.

Zámerný výberový postup cieľavedome sleduje získanie určitých respondentov, ktorí budú naplňať vopred stanovené kritériá. Používa sa, napríklad, ako doplnkové zisťovanie osôb určitého typu, ktoré sa v populácii vyskytujú len zriedka. Zámerným výberom v psychologickom výskume nezriedka získavame extrémne skupiny, napríklad 25 percent „dolných“ a 25 percent „horných“ na stanovenej škále. Tento prístup je efektívny, ak sa dospeje k záveru o homogenite populácie tým, že sa zistí z hľadiska relevantných ukazovateľov medzi vybranými extrémnymi skupinami len nepatrný rozdiel.

Pod *náhodilým výberom* budeme rozumieť postup vyberania bez akýchkoľvek pravidiel. Keďže v ňom spravidla pôsobí viacero latentných skresľujúcich faktorov a my vlastne ani nevieme akú populáciu taký výberový súbor reprezentuje, *neodporúčame* ho použiť. Príklad televízneho šotu, v ktorom sú prezentované názory štyroch-piatich „respondentov“ – chodcov z ulice, takzvané „náhodne“ vybraných, nemá spravidla žiadnu relevantnú informačnú hodnotu. Ani väčší počet takto vybraných osôb situáciu nevylepší. Nezamieňajme si náhodilý výber s náhodným výberom.

Výber dobrovoľníkov, alebo aj „samovýber“ vzniká tým, že sa do výskumu zapoja jednotlivci dobrovoľne, z vlastného rozhodnutia. Jedným z príkladov je anketa. Dobrovoľníci,

aktívne osoby však vytvoria s veľkou pravdepodobnosťou špecificky vychýlený obraz o realite. Je len málo takých výskumných situácií, v ktorých nemá proces samovýberu vplyv na reprezentativitu.

2.4. Výber v experimente

Jednou zo závažných úloh pri experimentovaní je kontrola vonkajších, rušivých premenných. Účinným spôsobom takejto kontroly môže byť takzvané znáhodňovanie (randomizácia). Stručná, ale výstižná pre túto situáciu je nasledujúca Kerlingerova rada: „prideľujte náhodne pokusné osoby k experimentálnym skupinám a podmienkam a náhodne priradujte podmienky a iné faktory k experimentálnym skupinám, a to vždy, kedy je možné takto postupovať“ (Kerlinger 1972, s. 287).

Záver

Druh a rozsah adekvátnych zovšeobecnení z výberového súboru na populáciu súvisí s otázkou reprezentativity. Aký postup výberu respondentov zabezpečuje reprezentativnosť výberu? Aký význam má termín „reprezentativita výberu“? V tejto otázke kľúčovú úlohu hrá konkrétny výskumný problém a metodológia výskumu. Podľa jedného významu (v prípade klasifikačného alebo typologického výskumného problému) je výber reprezentatívny, ak distribúcie premenných vo výbere zodpovedajú distribúciám premenných v populácii. V inom význame (v prípade vzťahového výskumného problému) je výber reprezentatívny, ak vzťahy medzi premennými v ňom korešponujú so vzťahmi medzi premennými v populácii.

V príspevku sme sa zaoberali výberovými postupmi všeobecne. Osobitná situácia kvantitatívneho výskumu, predovšetkým charakter výskumného problému tvoria kritérium pre vhodný výberový postup. Preto sme nevenovali pozornosť otázke výberového zisťovania na Webe, hoci je v praxi sociálnych výskumov čoraz rozšírenejší. Jeho použitie je však efektívne len v určitých špecifických prípadoch. „Na internete je ľahké získať veľké množstvo odpovedí na dotazník, v prípade samovýberu respondentov však nejde o reprezentatívny výber. ...pokiaľ sa vo výskume zameriame na všeobecnú populáciu s prístupom k internetu, narazíme pri príprave reprezentatívnych výberov na vážne technické problémy. Pre účely opory totiž nie sú k dispozícii žiadne použiteľné zoznamy adries počítačov alebo e-mailových adries.“ (Krejčí, s. 69)

Priestor nám nedovoľuje plne načrtnúť kontext, v ktorom výskumník rozhoduje o spôsobe výberu respondentov. Existuje však veľmi inšpiratívny text, aj keď pôvodne určený novinárom, ktorý v prípade výskumu verejnej mienky tento problém výstižne načrtáva a je podnetný aj pre samotných výskumníkov. Gawiser a Witt sformulovali odpovede na 20

otázok, ktoré by si mal novinár položiť skôr, než začne písať o výsledkoch výskumov verejnej mienky. *Uvádzame ich v Prílohe.* Text je chránený autorským právom Národného výboru pre výskum verejnej mienky (National Council on Public Polls) v súlade s jeho poslaním pomáhať vzdelávať novinárov v oblasti využívania výskumov verejnej mienky. Národný výbor pre výskumy verejnej mienky však udeľuje právo šíriť toto dielo v celku, avšak nie po častiach, pre nekomerčné účely za predpokladu, že každá kópia bude obsahovať všetky informácie uvedené na stránke www.ncpp.org.

V týchto špecifických situáciách autori odporúčajú okrem iného aj otázky týkajúce sa našej témy: Koľko ľudí sa na výskume zúčastnilo? Ako sa vyberali respondenti? Z akej oblasti, či z akej skupiny boli títo ľudia vybráni? Zakladajú sa výsledky na odpovediach všetkých oslovených? Kto mal byť oslovený a nebol? A záleží vôbec na návratnosti? Odpovede na tieto otázky so pokračovaním a rozvíjaním tých dôležitých problémov výberového zisťovania, ktoré sme sa v našom príspevku usilovali načrtnúť.

Literatúra:

FLEISS, J., L.: *Statistical Methods for Rates and Proportions*. Wiley, New York 1973.

GAWISER, S.,R., WITT, G.,E.: 20 Questions A Journalist Should Ask About Poll Results, *Third Edition*. Dostupné na: www.ncpp.org

KERLINGER, F., N. (1972): *Základy výzkumu chování*. Pedagogický a psychologický výzkum. Praha, Academia

KREJČÍ, J. (2008): *Kvalita sociálněvědních výběrových šetření*. Praha, Slon

MARŠÁLOVÁ, L.(1985): *Metodologické základy psychologického výskumu*. Bratislava, Psychodiagnostické a didaktické testy .

ŘEHÁK J. (1978): K pojmu „reprezentativita“ v sociologických výzkumech. In: *Sociologický časopis, roč. 14, č. 5, s. 489-507*.

Respondents sampling procedures in quantitative research

Abstract

In the paper we discuss the selection procedures in quantitative research in general. We analyze the concept of representativeness. Further we introduce the main sampling methods (types). We discuss the advantages and disadvantages of different types of respondents sampling application. The researcher then makes his decision which sampling type to use based on the object, the subject of and the problem of his empirical research.

Key words: quantitative research, population, sample, representation, sampling types.

Príloha:

**20 otázok, ktoré by si mal novinár položiť skôr, ako začne písať
o výsledkoch**

výskumov verejnej mienky. S., R. Gawiser, G., E. Witt,

<http://www.ncpp.org>

Výskumy verejnej mienky nám poskytujú najlepší priamy zdroj informácií o verejnej mienke. Pre novinárov sú hodnotným nástrojom a môžu slúžiť aj ako základ pre presné informatívne mediálne správy. Táto publikácia bola pripravená s cieľom pomáhať novinárom poskytovať profesionálne informácie o výskumoch verejnej mienky. Nájdete v nej odpovede na dvadsať otázok, ktoré by mali novinári položiť realizátorom výskumov verejnej mienky pred tým, ako budú o ich výsledkoch písať. Nejde však o návod, ako taký výskum verejnej mienky realizovať.

Po prvé, malo by sa písať len o „vedeckých“ výskumoch verejnej mienky. Rozhodnúť, či daný výskum verejnej mienky je vedecký, a preto hodný mediálnej pozornosti alebo či ide o nevedecký výskum bez akejkolvek hodnoty, vám pomôže niekoľko otázok.

Nevedecké pseudovýskumy sú hojne rozšírené a niekedy aj zábavné, ale neposkytujú typ informácií, ktoré patria do serióznej sféry. Jedným z hlavných rozdielov medzi vedeckým a nevedeckým výskumom verejnej mienky je to, kto vyberá respondentov. Vo vedeckom výskume výskumník najskôr identifikuje a vyhľadáva osoby určené na opytovanie. V nevedeckom výskume respondenti obvykle len „poskytnú“ svoje názory, čím sa vlastne pre výskum vyberú sami.

Výsledky dobre uskutočneného vedeckého výskumu poskytujú spoľahlivé informácie o názoroch mnohých ľudí – teda nielen tých, ktorí sa zúčastnili výskumu, ale napríklad o názoroch všetkých občanov. Výsledky nevedeckého výskumu vám neprezradia nič viac, než len to, čo vám povedali práve opytovaní respondenti.

Nasledujúcich 20 otázok má novinárovi pomôcť vyhľadať fakty, ktoré mu umožnia sa rozhodnúť, ako písať o ktoromkoľvek výskume, ktorý sa mu objaví na stole.

1. Kto uskutočnil výskum? 2. Kto výskum zaplatil a prečo bol uskutočnený? 3. Koľko ľudí sa na výskume zúčastnilo? 4. Ako sa vyberali respondenti? 5. Z akej oblasti (národ, štát alebo región), či z akej skupiny (napr. učitelia, právnici, voliči strany XY, atď.) boli títo ľudia vybraní? 6. Zakladajú sa výsledky na odpovediach všetkých opytovaných? 7. Kto mal byť opytovaný a nebol? A záleží vôbec na miere návratnosti? 8. Kedy bol výskum uskutočnený? 9. Akým spôsobom boli rozhovory uskutočňované? 10. A čo výskumy na Internete alebo webe? 11. Aká je výberová chyba pri výsledkoch výskumu verejnej mienky? 12. Kto vedie? 13. Aké ďalšie faktory môžu ovplyvniť výsledky výskumov? 14. Aké otázky boli kladené? 15. V akom poradí boli otázky kladené? 16. A čo „nátlakové výskumy“? 17. Aké ďalšie výskumy

boli na danú tému uskutočnené? Sú zistenia oboch rovnaké alebo odlišné? Pokiaľ majú iné výsledky, prečo je tomu tak? 18. A čo výskum metódou exit-poll? 19. Čo je ešte potrebné zahrnúť do správy o výskume? 20. Prešiel som všetky otázky, odpovede vyzerajú dobre. Mali by sme teda o výsledkoch uverejniť správu?

1. Kto uskutočnil výskum?

Aké firma, výskumná inštitúcia, politická či iná skupina výskum uskutočnila? To je prvá otázka, ktorú by ste si mali vždy položiť.

Ak neviete, ktorá výskum uskutočnil, nebudete schopní odpovedať na žiadnu z ďalších otázok. Pokiaľ vám osoba, ktorá vám výsledky výskumu verejnej mienky poskytla, nie je schopná alebo ochotná povedať, kto výskum uskutočnil, nemali by ste o takom výskume vôbec písať, pretože nie je možné skontrolovať validitu výsledkov.

Renomované firmy uskutočňujúce výskum verejnej mienky vám poskytnú informácie, ktoré potrebujete k tomu, aby ste mohli výskum posúdiť. A pretože je reputácia pre kvalitnú firmu dôležitá, profesionálne uskutočnený výskum sa vyhne mnohým chybám.

2. Kto výskum zaplatil a prečo bol uskutočnený?

Je dôležité vedieť, kto výskum financoval, pretože to vám a vašim čitateľom (publiku) napovie, pre koho je daná téma taká dôležitá, že je ochotný utrátiť peniaze na to, aby sa zistilo, čo si ľudia myslia.

Výskumy verejnej mienky nie sú uskutočňované pre dobro sveta. Sú uskutočňované z nejakého dôvodu, či už získať cenné poznatky alebo podporiť určitú kauzu.

Možnože novinárska organizácia chce zaujímavý príbeh. Možnože politik chce byť znovu zvolený. Možnože obchodná spoločnosť chce zvýšiť predaj svojho nového výrobku. Alebo sa niektorá záujmová skupina snaží dokázať, že jej názory sú názormi celej krajiny.

Všetky tieto dôvody sú legitímnym dôvodom, prečo uskutočniť výskum verejnej mienky. Pre vás ako novinárov je ale dôležité, či motívy uskutočnenia výskumu navodzujú také silné obavy o validitu výsledkov, že by tieto výsledky nemali byť publikované.

Súkromné výskumy pre určitý politický tábor väčšinou nie sú vhodné na publikovanie. Tieto výskumy sa uskutočňujú len s cieľom pomôcť kandidátovi zvíťaziť, žiadny ďalší dôvod neexistuje. Také to výskumy obsahujú veľmi sugestívne otázky, prípadne sú respondenti vyberaní na základe pochybných metód výberu, vždy s ohľadom na stratégiu kampane. Kampaň môže testovať nové slogany, nové vyjadrenia ku kľúčovým otázkam alebo nový útok na protivníka. A pretože cieľom kandidátovho výskumu nemusí byť priame a objektívne zistenie názorov verejnosti, malo by sa o takýchto výsledkoch písať veľmi opatrne.

Podobne komplikované je podávanie správ o výsledkoch výskumov uskutočňovaných záujmovými skupinami. Ekologická skupina napríklad zviditeľňuje výskum, ktorý hovorí o tom, že Američania podporujú dôrazné opatrenia na ochranu životného prostredia. Je to možno pravda, ale taký výskum bol uskutočnený pre skupinu s jasnými názormi. To mohlo ovplyvniť frázovanie otázok, načasovanie výskumu, skupinu respondentov alebo poradie

otázok. Mali by ste každý výskum pozorne preskúmať, aby ste získali istotu, že skutočne odráža názory verejnosti a nepropaguje čisto len jeden názor.

3. Koľko ľudí sa na výskume zúčastnilo?

Pretože výskumy poskytujú len približné odpovede, platí, že čím viac ľudí sa vedeckého výskumu zúčastní, tým menšia je výberová chyba, avšak za predpokladu, že všetky ostatné faktory sú zhodné. Obvyklou pascou, ktorej by sme sa mali vyvarovať, je predpoklad že, „viac znamená lepšie“. I keď je naprostá pravda, že čím väčší počet ľudí sa vedeckého výskumu zúčastní, tým menšia je výberová chyba, pri posudzovaní kvality výskumu môžu hrať rolu i ďalšie faktory.

4. Ako sa vyberali respondenti?

Kľúčovým faktorom toho, prečo niektoré výskumy presne odrážajú názory verejnosti a iné sú naprostou znáškou nevedeckých nezmyslov, je to, ako bola vybraná výskumná vzorka. Vo vedeckých výskumoch používa výskumník špecifickú štatistickú metódu pre výber respondentov. V nevedeckých výskumoch si človek sám vyberie, či sa výskumu zúčastní.

Metóda, ktorú výskumníci používajú pre výber respondentov, je založená na tvrdej matematickej realite: pokiaľ je známa pravdepodobnosť výberu každej osoby v cieľovej populácii, potom odrážajú výsledky výskumu názory celej populácie. Tomu sa hovorí náhodná alebo pravdepodobnostná vzorka. To je tiež dôvod, prečo výskum na 1000 dospelých Američanoch, môže presne odrážať názory viac ako 210 miliónov dospelých obyvateľov USA.

Väčšina vedeckých vzoriek je získavaná špeciálnymi technikami, umožňujúcimi ekonomická realizovateľnosť výskumu. Niektoré metódy výberu používané pri telefonickom výskume, nevyberajú napríklad telefónne čísla iba náhodne. Sú zvolené telefónne stanice, o ktorých sa vie, že obsahujú fungujúce súkromné čísla, čím sa zníži počet neúspešných telefonátov. Táto metóda ešte stále zaisťuje náhodnú vzorku. Na druhej strane, vzorka obsahujúca len telefónne čísla uvedené v Zlatých stránkach nezaisťuje náhodnú vzorku všetkých fungujúcich čísel. Ale ani náhodná vzorka nemôže byť čisto náhodná, keďže niektorí ľudia nemajú telefón a iní odmietajú odpovedať, alebo nie sú doma.

Výskumy realizované v iných krajinách ako v USA môžu používať iné techniky výberu, ktoré sú však tiež validné. Je napríklad možné, že telefón má len relatívne málo domácností. Tak či tak, aj v iných krajinách by sa mala pozornosť upierať na rovnaké otázky týkajúce sa metódy výberu predtým, než sú výsledky výskumu zverejnené.

5. Z akej oblasti (národ, štát alebo región), či z akej skupiny (napr. učitelia, právnicki, voliči strany XY, atď.) boli títo ľudia vybraní?

Je úplne zásadné vedieť, do akej skupiny boli respondenti vybratí. Musíte vedieť, či bola vzorka vybraná spomedzi všetkých dospelých osôb v USA, alebo len v jednom štáte, či meste, či v rámci určitej skupiny. Výskum podnikateľov odráža len názory podnikateľov, nie

všetkých dospelých. Len ak boli respondenti vyberaní zo všetkých dospelých obyvateľov USA, môže i výskum odrážať názory všetkých dospelých Američanov.

Pri vzorkách pre telefonický výskum sa výsledky môžu týkať len ľudí, ktorí majú doma telefón. Vo väčšine prípadov sú domácnosti s telefónom podobné celkovej populácii. Pokiaľ však budete písať o tom, aké je to byť bezdomovcom, telefonický výskum by nebol vhodný. Neustály nárast mobilných telefónov, najmä ak ide o jediný telefón v domácnosti, môže mať v budúcnosti dopad na to, či budú telefonické výskumy skutočne odrážať názory špecifickej skupiny populácie. Pamätajte, použite vedeckej techniky výberu neznamená, že výskum bol uskutočnený so správnou populáciou. Najmä politické výskumy verejnej mienky sú na to citlivé.

Vo výskumoch pred primárkami a v predvolebných výskumoch je voľba respondentov pre výsledky výskumu kritická. Výskum medzi všetkými dospelými nie je príliš užitočný v primárkach, pretože volebnú účasť v tomto prípade dosahuje len asi 25 percent registrovaných voličov. Takže hľadajte výskumy založené na vzorke registrovaných voličov, „pravdepodobných“ voličov“, tých ktorí sa primáriek v minulosti zúčastnili, atď. Tieto rozdiely sú dôležité a mali by byť zahrnuté do publikovanej správy, pretože jednou z najväčších ťažkostí pri výskumoch verejnej mienky je snaha zistiť, kto vlastne pôjde voliť. Ľahkosť, s akou sa realizujú výskumy v Spojených štátoch nie je univerzálna. V niektorých krajinách môže byť prakticky nemožné, robiť výskum na náhodnej vzorke na celoštátnej úrovni. Výskumy založené na menšej vzorke, ako je celá populácia (ako napríklad niekoľko väčších miest), môžu byť spoľahlivé, pokiaľ sú správne interpretované a dokonca môže ísť o jediné dostupné dáta.

6. Zakladajú sa výsledky na odpovediach všetkých opytovaných?

Jedným z najjednoduchších spôsobov, ako dezinterpretovať výsledky výskumu verejnej mienky, je publikovať odpovede len jednej z podskupín. V názoroch demokratov a republikánov existujú veľké rozdiely v postojoch k hlavným volebným témam. Uverejnenie názorov demokratov vo výskume, ktorý o sebe hovorí, že reprezentuje celú dospelú populáciu, by značne skreslilo výsledky.

Výsledky výskumu verejnej mienky založeného len na vzorke demokratov tak musia byť identifikované a mali by byť publikované len ako názory reprezentujúce názory demokratov.

Uverejnenie správy týkajúcej sa len jednej podskupiny môže byť pochopiteľne presne tým správnym rozhodnutím. Vo výskume verejnej mienky, ktorý sa týka primáriek, sa počítajú len názory tých, ktorí sa primáriek môžu zúčastniť – nie však tých, ktorí nemôžu. Výskumy týkajúce sa primáriek by sa teda mali týkať len kvalifikovaných voličov.

7. Kto mal byť opytovaný a nebol? A záleží vôbec na miere návratnosti?

Žiadny výskum nikdy nezasiahne všetkých, ktorí mali byť oslovení. Mali by ste vedieť, aké kroky boli podniknuté na to, aby sa minimalizoval počet tých, ktorí neodpovedali

(napríklad počet pokusov získať zodpovedajúceho respondenta, alebo počet dní, kedy k týmto pokusom dochádzalo).

Existuje mnoho dôvodov, prečo ľudia, ktorí mali byť opytovaní, oslovení neboli. Mohli odmietnuť všetky pokusy o interview. Alebo k rozhovoru nedošlo, pretože respondent nebol doma, keď prišiel anketár. Alebo sa mohol objaviť jazykový problém, či akékoľvek iné problémy s porozumením.

V posledných rokoch sa percento ľudí, ktorí odpovedajú na výskumy verejnej mienky znižuje. Zvyšuje sa počet tých, ktorí sa odmietajú zúčastniť. Pri telefonických výskumoch je možné tieto trendy čiastočne pripísať na vrub telemarketingu a čiastočne na vrub technológii „Caller ID“ či iným podobným technológiám, ktoré umožňujú identifikovať číslo volajúceho. I keď sú tieto trendy pre výskumníkov varujúce, realizovaná štúdia zistila, že klesajúce počty nemajú zásadný vplyv na presnosť väčšiny výskumov verejnej mienky.

Pokiaľ je to možné, mali by ste od výskumníka získať celkovú mieru návratnosti, vypočítanú na základe nejakej uznávanej metódy, akou sú napríklad štandardy Americkej asociácie pre výskum verejnej mienky (AAPOR – American Association for Public Opinion Research). Jeden výskum ale nie je „lepší“ než iný len kvôli jednej štatistike, ktorá sa nazýva miera návratnosti.

8. Kedy bol výskum uskutočnený?

Udalosti majú na výsledky výskumu verejnej mienky zásadný dopad. Vaša interpretácia výskumu by mala zachytávať to, kedy bol výskum uskutočnený s ohľadom na kľúčové udalosti. Dokonca aj najčerstvejšie výsledky výskumu môžu byť ovplyvnené udalosťami. Prezident mohol predniesť pútavú reč k národu. V televízii sa mohli objaviť reportáže o zneužívaní väzňov vojenskými jednotkami, burza mohla spadnúť alebo sa mohol potopiť vodný tanker a pritom vypustiť do mora milióny litrov ropy, ktoré tak zničili krásne pláže.

Výsledky výskumu verejnej mienky realizovaného pred niekoľkým týždňami, či mesiacmi, môžu byť plne validne, ale zásadná udalosť môže vymazať akýkoľvek novinársky zaujímavý vzťah medzi týmito výsledkami a nastávajúcou verejnou mienkou.

9. Akým spôsobom boli rozhovory uskutočňované?

Existujú štyri základné možnosti: osobne, telefonicky, on-line alebo poštou. Väčšina výskumov sa robí telefonicky, pričom anketár volá z jedného centrálného miesta. Niektoré výskumy sú však ešte stále realizované tak, že anketár je vyslaný do domácnosti respondenta, kde rozhovor uskutoční.

Niektoré výskumy sa uskutočňujú prostredníctvom pošty. Vo vedeckých výskumoch si výskumník vyberie osoby, ktoré potom obdržia poštou dotazník. Respondent ho vyplní a pošle naspäť.

Výskumy realizované prostredníctvom pošty môžu byť skvelým zdrojom informácií, ale trvá týždne, kým sú dokončené, čo znamená, že výsledky nie sú také aktuálne ako v prípade telefonického výskumu. V poštových výskumoch sa môžu prejavovať tiež iné chyby,

najmä extrémne nízka návratnosť. V mnohých výskumoch realizovaných poštou, omnoho viac ľudí neodpovie, než odpovie. Z tohto dôvodu sú výsledky často nedôveryhodné.

Výskumy realizované v hypermarketoch, v obchodoch, či na ulici môžu byť využité pre svojich sponzorov, ale nemali by byť publikované v médiách (pokiaľ nejde o marketingový výskum, pozn. prekladateľa). Tieto prístupy môžu prinášať zaujímavé príbehy z ľudského hľadiska, ale nikdy by sa k nim nemalo pristupovať ako k niečomu, čo odráža názor celej verejnosti.

Pokrok vo výpočtovej technike umožnil vývoj počítačom riadených anketárskych systémov, ktoré vytáčajú telefónne čísla, prehrajú nahrané otázky respondentovi a potom nahrajú odpoveď, ktorú respondent uviedol stlačením tlačidiel na telefónnom prístroji. Takéto výskumy so sebou nesú množstvo vážnych problémov, vrátane nekontrolovateľného výberu respondentov v domácnosti – zúčastňujú sa ich aj malé deti a mávajú nízku návratnosť. Takéto problémy tento typ výskumu diskvalifikujú, pokiaľ novinári nevedia, či prebehla vhodná voľba respondentov, či bola spravená kontrola veku, a bola dosiahnutá zodpovedajúca návratnosť.

10. A čo výskumy na Internete alebo webe?

Prudký rozvoj internetu a webu má za následok rovnako prudký nárast rôznych typov on-line výskumov verejnej mienky.

On-line výskumy môžu byť vedecké, v tom prípade, že je vzorka vybraná správne. Na začiatku niektorých on-line výskumov stojí vedecky získaná celoštátna náhodná vzorka a výber respondentov, na rozdiel od iných, ktoré oslovujú každého, kto má záujem. On-line výskumy musia byť dôkladne premyslené skôr ako budú použité.

Pre výber vzorky osôb s prístupom na internet bolo vyvinutých niekoľko metód. Základné pravidlá pre výber respondentov platia i v prípade on-line výskumov: výskumník si musí náhodne vybrať tých, ktorí sa výskumu zúčastnia. V prípadoch, keď má cieľová populácia takmer univerzálny prístup na internet, alebo keď výskumník respondentov dôkladne vybral z celej populácie, sú aj on-line výskumy vhodné pre mediálne správy.

Viac-menej i výskum, ktorý by presne vybral tých, ktorí majú prístup na internet, by nikdy nemohol vystupovať ako výskum reprezentujúci všetkých Američanov, pretože v USA každý tretí dospelý prístup na internet nemá.

Mnoho internetových výskumov je ale jednoducho len poslednou verziou pseudovýskumov, ktoré sa objavujú už dlho. Či už ide o „odklikávanie“ odpovedí na internete, výskum založený na zatelefonovaní na určité telefónne číslo alebo zasielanie odpovedí poštou – výsledky z týchto by sa mali ignorovať. Všetky tieto pseudovýskumy trpia rovnakým problémom: rozhodnutie zúčastniť sa výskumu spravil sám respondent. Jednotlivci sa sami rozhodli, že sa na výskume zúčastnia a nebol to teda výskumník, kto rozhodol, s kým sa rozhovor uskutoční.

Pamätajte, že cieľom výskumu verejnej mienky je získať závery týkajúce sa celej populácie a nie len určitej vzorky. V pseudovýskumoch neexistuje spôsob, ako premietnuť vý-

sledky výskumov na väčšiu skupinu. Akákoľvek podobnosť medzi výsledkami pseudovýskumov a vedeckých výskumov je preto čisto náhodná.

Kliknutie na tlačidlo vášho kandidáta za „volebnou plentou“ na webe síce môže zvýšiť percentá vášho kandidáta v prezidentskom on-line výskume, ale u väčšiny týchto výskumov sa nevyvíja žiadna snaha vybrať respondentov, obmedziť počet užívateľov, ktorí volia niekoľkonásobne, alebo zasiahnuť ľudí, ktorí normálne nenavštevujú danú webovú stránku.

Výskumy založené na vytočení určitého telefónneho čísla, či internetovej ankety môžu postačovať pri rozhodnutí, kto by mal vyhrať súťaž o americký idol alebo ktoré hudobné video sa stane hitom týždňa na MTV. Vyjadrené názory môžu byť skutočné, ale celkovo ide iba o zábavu. Neexistuje spôsob, ako zistiť, kto v skutočnosti zavolať, koľko má rokov, či koľkokrát zavolať jedna osoba.

Nikdy sa nenechajte zmiasť počtom odpovedí. V niektorých prípadoch môže niekoľko ľudí zavolať aj tisíckrát. Dokonca aj keby bolo 500 000 telefonátov, nikto nebude presne vedieť, čo takýto výsledok znamená. Pokiaľ vám imponujú veľké čísla, tak si spomeňte na nevedeckú vzorku z Literar Digest zahŕňajúcu 2 300 000 ľudí, ktorí uviedli, že Landon porazí Roosevelta v prezidentských voľbách v roku 1936.

Výskumy založené na posielaní kupónov sú na tom úplne rovnako. V tomto prípade časopis alebo noviny obsahujú kupón, ktorý by sa mal odoslať spolu s odpoveďami na otázky. Opäť nie je možné určiť, kto odpovedal a koľkokrát.

Ďalšia variácia na pseudovýskumy sa spája so získavaním informácií. Organizácia rozošle veľkému počtu ľudí list s dotazníkom, v ktorom žiada o názor a finančný príspevok na podporu organizácie alebo na tabuľkové spracovanie výskumu. Otázky sú často sugestívne a výsledky takýchto výskumov vždy postrádajú akýkoľvek zmysel.

Táto technika je používaná veľkým množstvom organizácií od politických strán a záujmových skupín až po charitu. Takže opäť, pokiaľ je daný výskum súčasťou získavania finančných prostriedkov (fundraising), hoďte ho rovno do koša.

11. Aká je výberová chyba pri výsledkoch výskumu verejnej mienky?

Rozhovory s vedeckou vzorkou 1000 dospelých môžu presne odrážať názory takmer 210 miliónov dospelých Američanov. To znamená, že rozhovory uskutočnené so všetkými z týchto 210 miliónov dospelých – pokiaľ by to bolo možné – by vygenerovali približne rovnaké výsledky ako dobre uskutočnený výskum na vzorke 1000 respondentov.

Čo sa stane, keď má iný profesionálne realizovaný výskum na vzorke 1000 dospelých iné výsledky ako prvý výskum? Ani jeden ani druhý nie je „chybný“. Šírka možných výsledkov sa nazýva odchýlka v dôsledku výberu, či tolerancie chýb.

Nejde o „chybu v zmysle, že prišlo k nejakému pochybeniu. Skôr ide o mieru možnej „šírky priblíženia sa vo výsledkoch v dôsledku použitia inej vzorky.

Výskumníci vyjadrujú mieru istoty výsledkov na základe vzorky ako „hladinu významnosti“. Hladina významnosti hovorí o tom, že vzorka bude pravdepodobne v intervale určitého počtu percentných bodov v porovnaní s výsledkami, ktoré by človek obdržal, keby

bol uskutočnený pokus o interview s celou cieľovou populáciou. Väčšina výskumov verejnej mienky obvykle uvádza 95% hladinu významnosti.

Tak napríklad „trojpercentná tolerancia chýb“ v národnom výskume verejnej mienky znamená, že keby bol uskutočnený pokus o interview s každou dospelou osobou s použitím rovnakých otázok v rovnakom čase a rovnakým spôsobom, ako bol uskutočnený výskum, tak by sa odpovede v tomto výskume vošli do odchýlky plus mínus 3% od výsledkov na základe celkového opytovania, a to v 95% prípadov.

Tieto čísla nám však nehovoria nič o tom, či ľudia pri výskume spolupracujú, či sú otázky správne pochopené alebo či existujú ďalšie metodologické problémy. Výberová chyba je len jednou z potenciálnych chýb vo výskume realizovanom prostredníctvom vzorky. Výberová chyba nám nehovorí nič o odmietnutiach alebo o tých, ktorí sú trvalo nedostupní pre uskutočnenie rozhovoru. Nič nám nehovorí ani o skresleniach vo formulácii určitej otázky alebo o predsudkoch, ktoré môže do rozhovoru premietat anketár. To sa týka aj vedeckých výskumov.

Pamätajte si, že výberová chyba sa týka všetkých výsledkov – v našom prípade ide minimálne o plus mínus 3 percentné body pri každej otázke. Vo výskumnej otázke týkajúcej sa dvoch kandidátov na prezidenta sa výberová chyba prejaví v oboch údajoch.

12. Kto vedie?

Výberová chyba smeruje k jednému z najpálčivejších problémov pri prezentácii výsledkov verejnej mienky: kedy má v predvolebnom výskume jeden kandidát skutočne náskok pred druhým?

Ak je rozdiel medzi dvoma kandidátmi menší ako výberová chyba, nemali by ste uvádzať, že jeden kandidát vedie. Môžete uviesť, že súboj je „tesný“, že súboj je „približne rovnocenný“ alebo že „medzi kandidátmi je len malý rozdiel“. Nemali by ste to ale nazývať remízou, pokiaľ obaja kandidáti skutočne nemajú rovnaký počet percent. A už vôbec nejde o „štatistickú remízu“, pokiaľ obaja kandidáti nemajú úplne rovnaký počet percent.

A naopak, pokiaľ je rozdiel medzi dvoma kandidátmi rovný alebo dvakrát väčší, ako tolerancia chýb – v našom prípade šesť percentných bodov – a pokiaľ ide len o dvoch kandidátov a na scéne nie sú žiadni nerozhodnutí voliči, potom môžete bezpečne povedať, že kandidát A jasne vedie pred kandidátom B.

Pokiaľ je rozdiel medzi dvoma kandidátmi väčší ako tolerancia chýb, ale menší než dvojnásobok tolerancie chýb, potom by ste mali povedať, že kandidát A „vedie“, „má miernu prevahu“ alebo „má mierny náskok“. Vaša správa by mala uvádzať, že existuje len malá možnosť, že kandidát B vedie pred kandidátom A.

Pokiaľ sú v hre viac ako dvaja kandidáti, alebo sú na scéne nerozhodnutí voliči – čo sa dá povedať prakticky o každom výskume verejnej mienky na svete – tak sa táto otázka komplikuje.

I keď je riešenie štatisticky náročné, situáciu môžete ľahko posúdiť tak, že odhadnete toleranciu chýb. To môžete urobiť tak, že vezmete celkovú percentuálnu hodnotu každého kan-

didáta a vynásobíte ju celkovým počtom respondentov vo výskume (len pravdepodobných voličov, pokiaľ je to vhodné). Toto číslo vyjadruje efektívnu veľkosť vzorky pre váš úsudok. Vyhľadajte si v štatistickej príručke výberovú chybu platnú pre takto zmenšenú veľkosť vzorky a aplikujte ju s ohľadom na percentá kandidátov. Pokiaľ sa prekrývajú, potom neviete, či niektorý z nich vedie. Pokiaľ sa neprekrývajú, potom môžete usúdiť, že jeden kandidát vedie.

A pamätajte, že keď budete písať o výsledkoch týkajúcich sa podskupín – napr. žien, černochoch alebo mladých ľudí – potom je rozpätie výberovej chyby pre tieto čísla vyššie ako pre výsledky založené na celej vzorke. V prípade, že budete písať o výsledkoch týkajúcich sa veľmi malých podskupín, buďte veľmi opatrný. Akékoľvek výsledky založené na menej ako 100 respondentoch budú mať tak obrovské výberové chyby, že je takmer nemožné o takýchto výsledkoch zmysluplne referovať.

13. Aké ďalšie faktory môžu ovplyvniť výsledky výskumov?

Výberová chyba je len jedným z mnohých zdrojov nepresností vo výskumoch verejnej mienky. Nejde nutne ani o zdroj hlavnej potenciálnej chyby. Budeme ju používať preto, že je jediná, ktorú môžeme kvantifikovať. Ak sú teda všetky aspekty výskumu rovnaké, ide o užitočný nástroj pre posúdenie, nakoľko sú rozdiely medzi výsledkami výskumu štatisticky významné.

Formulácie otázok a ich poradia sú zdrojom ďalších chýb. Nedostatočný tréning anketárov a dohľad nad nimi, chyby v spracovaní dát a ostatné operačné problémy môžu viesť k ďalším chybám. Profesionálne výskumy sú týmito problémami postihované menej, než výskumy realizované dobrovoľníkmi, ktoré sú obvykle menej dôveryhodné. Dávajte si pozor najmä na výskumy verejnej mienky realizované neškolenými študentmi vysokých škôl bez akejkoľvek supervízie. Existuje celý rad prípadov, kde sa minimálne časť výsledkov uvádzaných študentmi nezakladala na žiadnom skutočnom opytovaní.

Vždy by ste sa mali pýtať, či sú výsledky výskumu „vážené“. Tento proces sa obvykle používa pre vyrovnanie nerovnej pravdepodobnosti výberu a pre úpravu demografických charakteristík vzorky. Mali by ste vedieť, že výskum môže byť značne zmanipulovaný vážením čísel tak, aby viedlo k žiadaným výsledkom. Niektoré váženia sú v poriadku, iné nie. Váženie vo vedeckom výskume verejnej mienky je vhodné len na to, aby výskum odrážal rozdielnu pravdepodobnosť výberu, alebo aby boli dosiahnuté nezávislé premenné, ktoré sú väčšinou konštantné.

14. Aké otázky boli kladené?

Musíte zistiť presné formulácie otázok kladené vo výskume. Prečo? Pretože formulácia otázky môže mať zásadný vplyv na výsledky.

Snáď najlepším testom akejkoľvek otázky vo výskume verejnej mienky je vaša reakcia na ňu. Zdá sa vám otázka na prvý pohľad primeraná a nepredpojatá? Ponúka vyrovnaný výber možností? Bola by väčšina ľudí schopná na danú otázku odpovedať?

V prípade citlivých otázok – ako sú napríklad interrupcie – by pravdepodobne malo byť celé znenie otázky uvedené vo vašej správe. Dokonca by bolo vhodné porovnať výsledky niekoľkých rôznych výskumov verejnej mienky, uskutočnených rôznymi organizáciami. Mali by ste starostlivo skúmať ako výsledky, tak presnú formuláciu otázok.

15. V akom poradí boli otázky kladené?

Niekedy môže mať vplyv na výsledok výskumu sled kladených otázok. Často ide o zamýšľaný efekt, inokedy nie. Dopad sledu otázok môže byť veľmi jemný.

Pokiaľ sa v čase negatívneho ekonomického vývoja napríklad spýtate ľudí na to, čo si myslia o stave ekonomiky, predtým, než sa ich spýtate na názor na prezidenta, je pravdepodobné, že prezidentova popularita bude nižšia, ako keby ste sled otázok prevrátili. V čase ekonomickej konjunktúry to zase platí opačne.

Na čom teda v našom prípade, je, či otázky, ktoré boli kladené pred kritickou otázkou vo výskume, mohli zmeniť výsledok. Pokiaľ sa otázka týkajúca sa interrupcií objavuje tesne pred otázkou týkajúcou sa volebných opatrení na tému interrupcie, predchádzajúca otázka by mohla mať vplyv na výsledky.

16. A čo „nátlakové výskumy“?

V posledných rokoch začali niektoré politické tábory a záujmové skupiny používať techniku nazývanú „nátlakový výskum“ (push poll) s cieľom rozšíriť klebety, či dokonca klamstvá o svojich oponentoch. V tomto prípade nejde o výskumy, ale o politickú manipuláciu, ktorá sa snaží ukrývať za kulisou výskumu verejnej mienky.

Počas nátlakového výskumu sa telefonuje veľkému množstvu ľudí so žiadosťou o účasť na údajnom výskume. Výskumné otázky sú v skutočnosti len chabo zakrývanými obvineniami oponenta či opakujúce sa klebety o kandidátovom osobnom či profesionálnom chovaní. Cieľom takejto akcie nie získať názory respondentov, ale zaistiť, aby si respondent vypočul a pochopil obvinenia obsiahnuté v otázke.

Nátlakové výskumy sú neetické a profesionálne výskumné organizácie ich odsudzujú.

Je však nutné odlíšiť nátlakové výskumy od niektorých typov legitímnych výskumov uskutočňovaných v rámci politických kampaní. Niekedy sa môže stať, že výskum v rámci kampane kladie sériu otázok o protichodných postojoch kandidátov na volebné témy – alebo o iných veciach, ktoré by sa dali povedať o kandidátovi, pričom niektoré z nich sú negatívne. Tieto legitímne otázky sa snažia zmerať reakciu verejnosti na postoj kandidáta k určitej téme alebo možný legitímny útok na kandidátovu osobnú históriu.

Legitímny výskum verejnej mienky je možné od nátlakového výskumu obvykle odlíšiť podľa:

- Počtu uskutočnených telefonátov – v rámci nátlakových výskumov sú uskutočňované tisíce telefonátov namiesto stoviek charakteristických pre väčšinu výskumov;

- Identity toho, kto telefonuje – výskumná firma v prípade vedeckého výskumu oproti telemarketingovej spoločnosti alebo samotnému politickému tábora v prípade nátlakového výskumu;
- Absencie akéhokoľvek zberu výsledkov v prípade nátlakového výskumu, ktorého jediným cieľom je šíriť nepravdivé a zavádzajúce informácie.

17. Aké ďalšie výskumy boli na danú tému uskutočnené? Sú zistenia oboch rovnaké alebo odlišné? Pokiaľ majú iné výsledky, prečo je tomu tak?

Pre kontrolu a porovnanie výsledkov výskumu, ktorý je vám predložený, by mali byť využité výsledky iných výskumov verejnej mienky – realizovaných novinami alebo televíznou stanicou, spoločnosťou zaoberajúcou sa výskumom verejnej mienky, či dokonca kandidátovým oponentom.

Pokiaľ medzi výskumami existujú rozdiely, najskôr si skontrolujte načasovanie rozhovoru. Pokiaľ boli výskumy realizované v rôznom čase, potom rozdiel výsledkov môže poukazovať na zmenu verejnej mienky.

Ak boli výskumy uskutočnené približne v rovnakom čase, požiadajte o vysvetlenie týchto rozdielov sponzora daného výskumu. Protichodné výskumy verejnej mienky môžu poslúžiť ako dobrá novinárska správa.

18. A čo výskum metódou exit-poll?

Výskumy exit-poll, realizované počas volebných dní, pri východoch z volebných miestností, pokiaľ sú uskutočnené správne, sú skvelým zdrojom informácií o voľičoch v daných voľbách. Sú jedinou príležitosťou urobiť prieskum medzi skutočnými voľičmi.

Pokiaľ píšete správu o výskume exit-poll, mali by ste venovať pozornosť niekoľkým aspektom. Po prvé, exit-polly ukazujú, ako si voľiči myslia, že volili. Voľby v roku 2000 ukázali, že si voľiči mohli myslieť, že volili určitého kandidáta, ale ich hlasy nemuseli byť započítané. Alebo v iných prípadoch voľiči v skutočnosti hlasovali za iného kandidáta, než ktorého voliť zamýšľali.

Po druhé, v mnohých exit-polloch nie sú zahrnutí ľudia, ktorí volia v neprítomnosti. V USA, kde veľký počet voľčov volí buď predčasne, alebo v neprítomnosti, môže byť telefonický výskum voľčov v neprítomnosti kombinovaný s exit-pollom s cieľom zmerať názor voľčov. Pokiaľ v určitom prípade existuje veľký počet voľčov v neprítomnosti a vy nemáte k dispozícii žiaden výskum týchto voľčov, potom by ste si mali dať pozor, aby ste nezabudli uviesť, že daný exit-poll sa týka len voľčov, ktorí odvolili v deň volieb. Po tretie, uistite sa, že spoločnosť, ktorá exit-poll realizovala, má v tomto odbore skúsenosti. Veľké množstvo exit-pollov je realizovaných v malom počte volebných miest a ľuďmi, ktorí nemajú žiadne skúsenosti s touto špeciálnou metódou verejnej mienky. Také výsledky môžu byť potom zavádzajúce.

19. Čo je ešte potrebné zahrnúť do správy o výskume?

Kľúčovým aspektom správ o výskumoch verejnej mienky je kontext. To neznamená len to, že by ste mali porovnávať daný výskum s inými, ktoré boli spravené v rovnakom čase alebo skôr, ale i to, že musíte podať správu o možných udalostiach, ktoré mohli mať vplyv na výsledky výskumu.

Dobrá novinárska správa obsahujúca výskum verejnej mienky, neobsahuje len výsledky výskumu, ale pomáha čitateľovi s interpretáciou týchto výsledkov. Pokiaľ výskum ukazuje trvalý pokles dôvery spotrebiteľov i napriek tomu, že sa hlavné ekonomické indikátory zlepšujú, vaša správa by mala obsahovať analýzu toho, či ľudia vidia, alebo nevidia zlepšenie vo svojom každodennom ekonomickom živote v období rastu ekonomických indikátorov.

Pokiaľ si kandidát neuveriteľne polepšil v predvolebnom boji, vaša správa sa môže zmieniť aj o miliónoch dolárov vynaložených na reklamu tesne pred výskumom. Ukotvenie výskumu verejnej mienky v kontexte by malo byť dôležitou súčasťou vašej správy.

20. Prešiel som všetky otázky, odpovede vyzerajú dobre. Mali by sme teda o výsledkoch uviesť správu?

Áno, pretože, renomované organizácie pre výskum verejnej mienky robia svoju prácu stále dobre.

Avšak pamätajte, že zákony náhody vravia, že výsledky jedného výskumu z dvadsiatich môžu byť odlišné od skutočných názorov populácie len na základe výberovej chyby.

Tiež si zapamätajte, že nech už je výskum akokoľvek dobrý, bez ohľadu na to, aká veľká je tolerancia alebo vzorka, predvolebné výskumy neukazujú, že niektorý z kandidátov má bitku vyhranú. Veci sa menia – v politike často a dramaticky. Preto napokon kandidáti vedú kampane.

Pokiaľ bol výskum zrealizovaný správne a vy ste mali možnosť získať vyššie uvedené informácie, váš novinársky úsudok a úsudok vašich redaktorov by mal smerovať i k výskumu verejnej mienky, tak ako ku každej inej časti mediálnej správy.

I napriek vyššie uvedeným problémom sú výskumy verejnej mienky, ak sú dobre spravené, stále ešte najlepším objektívnym merítkom názorov verejnosti.

Sociálne a politické analýzy

2011, 5, 2, s. 16-31

<http://sapa.ff.upjs.sk>

ISSN 1337 5555

Prežívanie životnej zmyslupnosti a bilancia životných výsledkov v strednom veku. Sonda do života ľudí v strednom veku

Bibiana Filípková¹

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, Bratislava

Abstrakt

Práca sa zameriava na zisťovanie prežívania životnej zmyslupnosti u ľudí vo veku 50-60 rokov, teda v strednom veku. Cieľom bolo aj prostredníctvom Logo- testu zistiť mieru prežívania životnej zmyslupnosti až existenciálnej frustrácie, vyplývajúcej z bilancie životných výsledkov. Výsledky sa pokúsime porovnať aj so zistením Ch. Bühlerovej, podľa ktorej je stredný vek už iba obdobím bilancovania bez akéhokoľvek ďalšieho napredovania. Zistili sme však, že v súčasnosti je situácia odlišná- naši respondenti skutočne bilancujú dosiahnuté životné výsledky, avšak svoju budúcnosť neustále vnímajú ako otvorenú a zostávajú neustále duševne i fyzicky aktívni. Prevažná väčšina respondentov vníma svoj život ako zmyslupný. Svoj život podľa našich zistení pokladajú za zmyslupný prevažne ženy a respondenti vysokoškolského vzdelania. Na pokraji existenciálnej frustrácie sa naopak nachádzali prevažne muži a respondenti stredoškolského vzdelania.

Kľúčové slová: Životná zmyslupnosť. Bilancia životných výsledkov. Stredný vek.

¹ Mgr. Bibiana Filípková: Výskumný ústav Detskej Psychológie a Patopsychológie, Cyprichova 42,

831 05 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: bibiana.filipkova@vudpap.sk.

Zmysel života a stredný vek

Často sa predpokladá, že človek v strednom veku už nepodniká žiadne aktivity, ktoré by mu umožňovali stanoviť si a dosahovať nové životné ciele. Je taktiež všeobecne známa predstava existencie krízy stredného veku či existenciálnej frustrácie, kedy má človek pocit nespokojnosti v rámci dosahovania životných cieľov, nemá reálnu predstavu o svojej budúcnosti a nastáva útlm jeho aktivity. V súčasnej dobe sa ale vynárajú otázky: Nie je kríza stredného veku, útlm a frustrácia mýtus? Sú ľudia stredného veku len schopní expanzivity? Pokladajú ľudia v strednom veku svoj život za naplnený? V príspevku sa na tieto otázky pokúsime odpovedať a priblížiť tak problematiku prežívania zmysluplnosti v strednom veku.

Často sa stáva, že sa človek v istých kapitolách svojho života zamyslí a sám seba sa spýta, aký je vlastne zmysel jeho života, aké sú jeho životné ciele. Uvažuje nad tým, či sa mu v živote podarilo dosiahnuť niečo, čo ho istým spôsobom naplňalo a naplňa, či dosiahol práve to, čo dosiahnuť chcel. Problematika zmysluplnosti života má svoje miesto aj v psychológii, predovšetkým v psychologickom poradenstve a psychoterapii. Ide o otázku, ktorú si človek kladie v rozličných obdobiach svojho života - od adolescencie, až po obdobie staroby, ktorá je obdobím, kedy vzniká riziko prežívania existenciálnej frustrácie. Každý človek - i človek v strednom veku, má svoje životné ciele (Filípková, 2009), ktorých realizáciou prispieva k sebanaplneniu, ako aj k prežívaniu životnej zmysluplnosti. Bez zmyslu nie je možná existencia. Zmysel života znamená otvorenú budúcnosť. Zatvorená budúcnosť by z pohľadu Matějčka (podľa Řičan, 2004) naopak znamenala zúfalstvo. Človek, ktorý vie vyjadriť, čo je zmyslom jeho života, čo jeho život naplňa, obohacuje a pomáha mu napredovať, má tendenciu vnímať svoj život ako zmysluplný.

Zamerali sme sa na obdobie stredného veku života, konkrétne na rozpätie 50 až 60 rokov, nakoľko podľa tzv. päťfázovej teórie sebaurčenia Bühlerovej (1968), by práve pre toto životné obdobie mala byť charakteristická už iba stagnácia - hodnotenie a bilancia životných výsledkov, čo je sprevádzané pocitom spokojnosti a naplnenia v prípade dosiahnutia životných cieľov alebo naopak pocitom rezignácie, zlyhania, zúfalstva až frustrácie v prípade, že sa životné ciele jednotlivca nerealizovali. Zaujímalo nás, či je pre stredný vek skutočne charakteristická už iba spomínaná životná stagnácia a bilancia životných výsledkov, alebo naopak ide o obdobie expanzivity. Je potrebné zaoberať sa aj tým, ako žije v súčasných podmienkach svoj život človek v tomto neskoršom veku a či ho skutočne pokladá za zmysluplný. Prostredníctvom našej sondy do života ľudí v strednom veku aj s využitím Logotestu sa preto pokúsime odpovedať na otázku, či ľudia vo veku 50 – 60 rokov, čiže vo fáze tzv. bilancovania, pokladajú svoj život za zmysluplný.

Vyjadrenie Frankla (podľa Krivohlavý, 1994, s. 71) ku zmysluplnosti ľudského života: *„Zmysluplným sa život stane, keď v ňom ide o niečo, čo má zmysel, čo človeka prekračuje – ani nie tak do diaľky, ako skôr do výšky a hĺbky“.*

Potreba zmysluplnosti života – všetkého, čo robíme a ako žijeme – patrí k základným potrebám ľudského života. Pri zvažovaní zmysluplnosti celého života určitého človeka – jeho životnej cesty - sa ukazuje, že nezáleží ani tak na tom, aký dlhý bol tento život, ako skôr na tom, o čo v ňom vlastne išlo. „Žiť znamená byť na ceste“ – nezáleží však tak veľmi na tom, či bola táto cesta krátka alebo dlhá. Záleží na jej zameraní (Křivohlavý, 1994).

Fenomén zmyslu života a prežívania životnej zmysluplnosti je zložitý a dosť ťažko postihnuteľný mimo pojmového sveta ľudského individua. Napriek tomu sa niektoré psychologické teórie snažia tento jav, alebo aspoň niektoré jeho aspekty, opísať v zrozumiteľných psychologických pojmoch. Problém zmyslu života sa v psychológii objavuje najmä spolu so snahou o celostné nazeranie na človeka a zachytenie ľudskej motivácie v celej jej rozmanitosti (Halama, 2000). Vlastné uvažovanie o zmysle života, najmä pokiaľ ide o sebareflexiu osobnosti, vyplýva z psychologického symptómu spokojnosti, ale ešte viac nespokojnosti. Súvisí s akýmsi pozastavením sa, ktoré je spojené s prehodnocovaním doterajšieho spôsobu života, skúseností, s vytyčovaním si plánov, s vytváraním, resp. prebudovávaním hierarchie hodnôt a postojov, ktoré potom priamo ovplyvňujú správanie (Boroš, 2000).

Tzv. dvojdimenzionálnu koncepciu zmyslu života reprezentuje Thompsonovej a Janigianov (1988) koncept životných schém. Podľa nich sa zmysel života skladá z vedomia usporiadania (sense of order) – chápanie sveta ako usporiadaného a koherentného a vedomia cieľov (z ang. sense of purpose) – prítomnosť cieľov, plánov v živote, prítomnosť úlohy a dôvodu pre život. Životné schémy, ktoré si ľudia vytvárajú, im poskytujú tak vedomie usporiadania, ako aj vedomie cieľov. Tieto schémy sú akési kognitívne reprezentácie života jednotlivca, niečo ako príbeh, ktorý organizuje život a svet do určitej perspektívy, obsahuje základné presvedčenia a predpoklady o živote a svete, dôležité ciele a hodnoty, ako aj udalosti relevantné týmto cieľom.

Pre stredný vek (konkrétne obdobie od 45 do 50 rokov) je podľa Bühlerovej (1968) charakteristická zmena dominancie životného zamerania, uplatnenie hľadiska dosiahnutia životného cieľa, výkonu a úspechu.

Bühlerová (1968) vypracovala aj tzv. päťfázovú teóriu sebaurčenia (self – determination):

- V prvej fáze (od narodenia do 15. roku) sa u jednotlivca vytvárajú rôzne druhy správania, ktoré je prípravou na tvorbu dlhodobých cieľov. Ide o prvé pokusy nájsť smer, cieľ a zmysel života.
- Druhá fáza (15 až 25 rokov) je charakterizovaná pokusným vytváraním životných cieľov. Človek prvýkrát cíti zodpovednosť za priebeh svojho života.
- V tretej fáze (25 až 45 rokov) sa životné ciele vytvárajú špecifickým a definitívnym spôsobom.

- Vo štvrtej fáze (45 až 65 rokov) človek hodnotí, bilancuje svoje životné výsledky, čo je sprevádzané pocitom sebanaplnenia, alebo rezignácie až zúfalstva v prípade, ak sa životné ciele jednotlivca nerealizovali.
- Piata fáza (65 a viac rokov) by mala byť fázou odpočinku alebo pokračujúceho zápasu s pocitom neúspechu.

Optimálny vývin cieľovej zameranosti v určitej fáze uľahčuje prechod do vyššej fázy, kým problémy vo vývine alebo neurotické zablokovanie ďalšieho procesu (napr. nedôvera vo vlastné sily) ho sťažujú. Predpokladom sebanaplnenia jednotlivca je nielen vytvorenie zmysluplných životných cieľov, ale aj ich usporiadanie do hierarchie, určenie hlavných motivačných línií v nasmerovaní života (Bühlerová, 1965).

V každej etape ľudského života sa jednotliviec zamýšľa nad jeho skutočným zmyslom. Už počas života si človek vytvára isté životné ciele, ktoré má snahu realizovať. Ak sa človeku podarí tieto ciele dosiahnuť a uskutočniť, prežíva pocit sebanaplnenia, ak sa mu to nepodarí, môže byť takáto bilancia sprevádzaná pocitom rezignácie až zúfalstva. Spomínaná bilancia je podľa Bühlerovej (1968) charakteristická pre obdobie tzv. štvrtej fázy (45 – 65 rokov) sebadeterminácie, sebaurčenia.

Načrtnime si teraz niečo málo aj z charakteristiky obdobia stredného veku z pohľadu rôznych autorov. Stredný vek- kedy toto životné obdobie vlastne nastáva? Dovolím si uviesť citát: *„Keď človeka vyzýva spomaliť lekár a nie policajt“.* (Sidney L. Brody)

Do určitej miery by mal človek v tomto období už skutočne brať ohľad aj na svoje fyzické zdravie, avšak výsledky našej sondy (Filípková, 2009) do života ľudí v strednom veku hovoria jasnou rečou: naši respondenti sú aj napriek vyššiemu veku neustále plne aktívni a vytyčujú si nové ciele, ktoré majú snahu realizovať.

Pretože sa predlžuje priemerný vek populácie nielen u nás, ale aj vo svete, tak sa posúva aj stred života. V rámci vymedzenia obdobia stredného veku sa v našej práci opierame predovšetkým o starších autorov a schematické rozdelenie Příhodu (1967):

1. Rozvoj antenatálny (od zárodočného po prenatálne obdobie – od 8. po 10. mesiac)
2. Prvé detstvo (od 0 do 3 rokov)
3. Druhé detstvo (od 3 do 11 rokov)
4. Obdobie puberty (od 11 do 15 rokov)
5. Obdobie hebetické (od 15 do 30 rokov)
6. Životná stabilizácia a vyvrcholenie (od 30 do 45 rokov)
7. Stredný vek (od 45 do 60 rokov)
8. Sénium (od 60 do 100 rokov).

Okrem iného nás zaujíma, aké zmeny od čias Příhodu a Bühlerovej priniesli odlišné životné podmienky, možno i výraznejšia potreba sebarealizácie a celkovo dravší životný štýl oproti minulosti.

Človek v období stredného veku podľa Příhodu (1974) už toho veľa nového nezažíva, už nezvykne veľa investovať do štúdia, ani do domácnosti, žije prevažne z toho, čo si zhromaždil za celý svoj život. Celý spôsob života má iný sloh, je všetkým okolo seba dostatočne nasýtený, takže jeho trvalá citová nálada, tvoriaca životný pocit, javí zabezpečenie, istotu, klud a sebavedomie svojrázneho stupňa a prejavu. Toto obdobie života je teda z pohľadu Příhodu (1974) predovšetkým akýmsi mostom medzi generáciami, takže vrstovníci v ňom nie sú ani mladí, ale ani starí.

Podľa teórie Bühlerovej (1968), z ktorej pri realizácii výskumu vychádzame, fáza tzv. bilancie životných výsledkov nastáva už vo veku od 45 do 65 rokov a z pohľadu Eriksona (1999) až v období zreleho veku, teda u ľudí starších ako 65 rokov. Ide o ôsmu fázu v rámci jeho teórie identity, pre ktorú je typický konflikt integrita versus zúfalstvo. Pre túto fázu je charakteristický - podobne ako pre fázu tzv. bilancie životných výsledkov Bühlerovej - spätný pohľad na život človeka, ktorý je sprevádzaný pocitom uspokojenia z toho, že život mal v rámci širšieho poriadku svoj poriadok a zmysel, vedie k integrite. Pochybnosti a nesplnené túžby môžu byť naopak prameňom zúfalstva a pocitu nezmyselnosti.

Podme teraz k mladším autorom- pre vek 50 až 60 rokov je podľa Eriksona (1999) charakteristická siedma fáza teórie identity (podľa autora vek 30 až 65 rokov), pre ktorú je typický konflikt generativita versus stagnácia. Pre túto fázu je charakteristická starostlivosť o etablovanie medzi nasledujúce generácie. Ľudia vo veku 50-60 rokov často túžia prenechať svoje hodnoty deťom, majú potrebu vytvárať veci, produkty a idey. Práve táto potreba postupne vedie ku generativite (produktivite, tvorivej schopnosti). Jednotlivec, ktorý dosiahol generativitu, má schopnosť empatie a prevzatia zodpovednosti za druhých. Cnosťou je starostlivosť - schopnosť starať sa a viesť to, čo človek vytvoril - o deti, projekty a pod. Keď ale jednotlivec nevyjadrí svoju potrebu generativity, riskuje stagnáciu a ochudobnenie. Kto generativitu nedosiahol, zaujíma sa o seba, nezaujíma sa o iné generácie a druhých ľudí. Takíto jednotlivci sú zatrpknutí voči životu, znudení, pociťujú vágnu stratu, napriek tomu, že nevedia, kde je jej príčina, čo ju spôsobuje - neistá identita.

Súčasný autor Řičan (2004) však už hovorí o veku 50 až 60 rokov predovšetkým ako o tzv. funkčnom veku, do ktorého by sa mala zahŕňať i duševná výkonnosť a sviežosť, práceschopnosť, osobnostný rast a v neskoršej starobe i schopnosť postarať sa sám o seba. Stredný vek po päťdesiatke prináša novú citlivosť a zmyslosť. Zrak je síce o niečo horší ako pred desiatimi rokmi - ale ľudia v tomto veku sa dokážu lepšie pozerať a z toho, čo vidia, majú väčšiu radosť a väčší estetický pôžitok. Niektorí päťdesiatnici sú vo svojej životnej forme: sú duševne pevní, odolní, dokonale ovládajú prejavy svojich citov a vedia byť pre druhých oporou. Životná skúsenosť a to, že centrom ich záujmu nie je iba ich vlastná osoba, im dodáva vedomie nezávislosti. Často je badateľná potreba otvorenej budúcnosti, nakoľko zatvorená budúcnosť by pre mnohých znamenala zúfalstvo.

Podľa Vágnerovej (2008) je obdobie veku 50 až 60 rokov obdobím tzv. staršej dospelosti, kedy človek uvažuje o svojej budúcnosti a zaoberá sa úvahami o ďalšom usporiadaní vlastného života a riešení problémov, ktoré by mohli byť v neskoršom veku ťažšie zvládnuteľné (výmena bytu, zlepšenie vybavenosti chaty, a i.). Vymedzenie zmyslu života z pohľadu Sheehyovej (1999) v tomto období vychádza zo životného príbehu človeka. Zahŕňa vyrovnanie s vlastnými úspechmi aj so zlyhaním, mieru zladenia idealizovaného a skutočného, ale zároveň aj novo prijaté aspekty, ktoré budú určovať jeho smerovanie v najbližšej budúcnosti.

Cieľ výskumu a výskumné otázky

Hľadaním odpovedí na otázky, týkajúce sa zmyslu ľudského života, sa zaoberali už v staroveku predstavitelia filozofie, postupne však vzrastal aj záujem psychológie zaoberať sa touto problematikou. V súčasnosti je častým predmetom skúmania mnohých psychologických smerov. Ide o problematiku týkajúcu sa každého vekového obdobia v živote človeka. Pocit naplnenia a zmysluplnosti pravdepodobne úzko súvisí aj s realizáciou životných cieľov a plánov, ktoré si človek vytyčuje na svojej životnej ceste. Naším cieľom je preskúmať problematiku zmyslu ľudského života, ktorej bola doteraz venovaná najmenšia pozornosť. Zaujímá nás, či ľudia vo veku 50-60 rokov v rámci hodnotenia a bilancie svojich životných výsledkov prežívajú pocit sebanaplnenia v prípade, ak sa im podarilo svoje ciele dosiahnuť, a naopak pocit zúfalstva až frustrácie v prípade, ak sa im životné ciele nepodarilo realizovať. Od čias výskumov Ch. Bühlerovej uplynulo mnoho rokov. Odvtedy sa výrazne zmenili životné podmienky, v ktorých ľudia žijú, ako aj ich životné tempo. Zaujímá nás, ako spomínané skutočnosti ovplyvňujú a v konečnom dôsledku menia postoje a správanie ľudí stredného veku. Budeme hľadať aj odpoveď na otázku, či ľudia stredného veku považujú svoj život za zmysluplný a či sa stále tešia na otvorenú budúcnosť.

Vo výskume sme si stanovili i nasledovné *hypotézy*:

1. Predpokladáme, že u ľudí vo veku 50–60 rokov existuje pozitívny vzťah medzi dosiahnutím životných cieľov a prežívanou zmysluplnosťou života.
2. Predpokladáme, že u ľudí vo veku 50–60 rokov existuje súvislosť medzi nedosiahnutím životných cieľov a existenciálnou frustráciou, zúfalstvom.
3. Predpokladáme, že u ľudí vo veku 50–60 rokov existuje súvislosť medzi prežívanou zmysluplnosťou života a snahou dosahovať stále nové ciele.

Charakteristika výskumnej vzorky

Výskumu, ktorý sa uskutočnil v Bratislave, sa zúčastnilo 40 ľudí stredného veku (20 mužov a 20 žien). Z toho 20 respondentov so stredoškolským a 20 s vysokoškolským vzdelaním. Výskum sa realizoval v období od novembra 2010 do marca 2011. Hlavným kritériom výberu výskumného súboru bol vek medzi 50 a 60 rokov, ako aj ústretovosť, ochota spolupracovať a prispieť svojimi názormi k danej téme. Takáto skupina samozrejme nie je reprezentatívna vzhľadom na celú populáciu ľudí stredného veku (ani na subpopuláciu Bratislavčanov), avšak minimálne umožňuje poodhaliť problematiku zmyslu života a získať predbežné informácie, ktoré budú základným „stavebným kameňom“ nasledujúceho výskumu.

Použité metódy

Z koncepcie životného zmyslu a z koncepcie logoterapie F. E. Frankla vychádzala jeho žiačka E. S. Lukasová, ktorá v roku 1986 skonštruovala LOGO-TEST „skúšku na meranie prežívanej zmysluplnosti a existenciálnej frustrácie“, ktorý bol v našom výskume použitý. Autorom českej úpravy je K. Balcar (1992). Českú úpravu sme pre potreby nášho výskumu preložili do slovenského jazyka. Dotazník je určený pre osoby staršie ako 16 rokov. Umožňuje posúdiť, v akom stupni a v ktorých ohľadoch človek prežíva svoj život ako naplnený zmyslom alebo naopak prežíva „zmysluprázdnotu“. Dotazník slúži ako miera stupňa ohrozenia; jeho prostredníctvom dotazníka sa dá zistiť, nakoľko sú jednotlivci „existenciálne zabezpečení“ kladným zakotvením v oblasti životných hodnôt a zmyslu, alebo nakoľko sú ohrození spadnutím do „existenciálnej prázdnoty.“

Získané celkové skóre umožňuje posúdiť vyšetrovanú osobu vzhľadom ku premennej „prežívaná zmysluplnosť“ oproti „existenciálnej frustrácii“ ako nedostatku prežívania zmyslu vo vlastnom živote. Jej výsledok je porovnávaný s ukazovateľmi rozloženia tohto znaku v populácii osôb rovnakého vekového pásma. Populačné normy sú vyjadrené v kvartiloch Q_1 až Q_4 , pričom vo štvrtom kvartile sú ešte zvlášť vyznačené dva decily D_9 a D_{10} . Celkové skóre osoby tak môže byť umiestnené v pásme:

Q_1 - testovaný patrí medzi 25% osôb s dobrou až najlepšou úrovňou prežívanej zmysluplnosti.

Q_2+Q_3 - testovaný patrí medzi 50% ľudí s priemernou úrovňou prežívanej zmysluplnosti.

Q_4 - testovaný patrí medzi 25% osôb, u ktorých je prežívaná zmysluplnosť otázna, ak ju vôbec prežívajú. V tomto pásme sú normy ešte podrobnejšie rozlíšené, pretože práve tu má výsledok najväčší význam pre vyvodenie diagnostických a terapeutických dôsledkov.

Ak testovaný nepatrí do pásiem D_9 a D_{10} , jeho „naplnenie zmyslu“ pokladáme za zhoršené a pri hodnotení jeho duševnej stability je nutná opatrnosť.

D_9 - približne 80% osôb vykazuje lepšie či vedomejšie „prežívanie zmysluplnosti“ než testovaný aj napriek tomu, že on sám ešte nepatrí medzi najohrozenejších. Jedná sa už ale o prítomnosť existenciálnej frustrácie.

D_{10} - testovaný patrí medzi 10% osôb, ktorých úroveň „prežívanej zmysluplnosti“ je najhoršia. Jedná sa o veľmi zlé „naplnenie zmyslu“ ako ukazovateľa pravdepodobnej noogénnej neurózy či depresie, teda už chorobného vývoja.

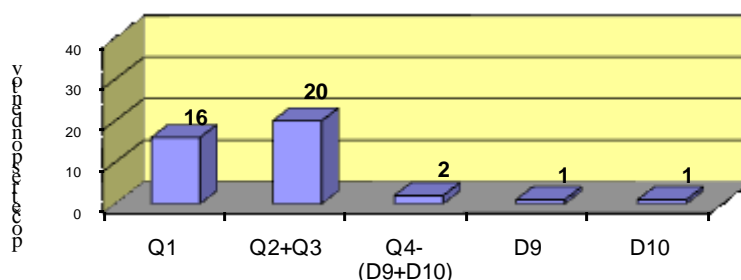
Výsledky výskumu

Výsledky Logo-testu sme vyhodnotili percentuálne a respondentov zaradili do piatich pásiem, ktoré sa v rámci Logo-testu rozlišujú a to podľa miery prežívanej zmysluplnosti až existenciálnej frustrácie. Na spracovanie a overenie hypotéz ako aj niektorých výskumných otázok týkajúcich sa predovšetkým vzťahu životnej zmysluplnosti, nových cieľov s niekoľkými kvalitatívnymi premennými, sme použili štatistický program SPSS. Niektoré súvislosti, týkajúce sa zmyslu života a dosahovania životných cieľov sme spracovali pomocou metódy Jednocestnej analýzy rozptylu a χ^2 - testu, ktorý slúži na porovnanie empirického a teoretického rozdelenia.

Spracovanie výsledkov LOGO-TESTU

Podľa celkového skóre v LOGO – TESTE sme našich probandov zaradili do piatich pásiem (pozri obr.1).

Obr. 1 Pásma prežívanej zmysluplnosti života a existenciálnej frustrácie

■ počet ľudí, ktorí boli vzhľadom na výsledky Logo-testu zaradení do uvedených pásiem

Výsledky vyhodnotenia Logo-testu sú nasledovné:

Do prvého pásma označeného ako Q₁, sa zaradilo 16 respondentov, teda 40 % nášho súboru. Je to o 15 % viac než by sme očakávali, keby bol výskumný súbor reprezentatívny pre celú populáciu. Z tohto počtu bolo 9 žien a 7 mužov. Respondentov s vysokoškolským vzdelaním bolo 10 a 6 respondentov z tejto skupiny dosiahlo stredoškolské vzdelanie. Ide o respondentov „existenciálne zabezpečených“, t.j. v súčasnosti im podľa ľudských meradiel nehrozí nebezpečenstvo, že by náhle ohodnotili svoj život ako bezcenný, alebo ho dokonca sami ukončili, alebo že by sa v prípade krutej rany osudu úplne zrútili. Naopak môžeme predpokladať, že aj za nepriaznivých životných okolností si uchovávajú vnútornú pevnosť, dôveru a budú schopní z nich vyťažiť najpriaznivejší výsledok.

Do druhého pásma označeného ako Q₂+Q₃, by malo patriť 50 % populácie. Spomedzi našich respondentov sa sem zaradilo 20, t.j. skutočne 50%. Z tohto počtu bolo 10 žien a 10 mužov. Respondentov s vysokoškolským vzdelaním bolo 10 a taktiež 10 ich bolo so vzdelaním stredoškolským. Títo respondenti nie sú existenciálne ani zvlášť „zabezpečení“, ale ani „ohrození“. Ide u nich o strednú úroveň „naplnenia zmyslu“ ako ukazovateľa priemernej duševnej stability. Je teda možné predpokladať, že v súčasnosti sú vyrovnaní so svojím životom a ich súčasný stav sa dá hodnotiť ako priaznivý, ale na druhej strane je možné predpokladať, že si svoju vyrovnanosť v prípadoch neočakávaných starostí a ťažkostí, ktoré môžu ich stav mierne rozkolísať, nemusia zachovať.

Do tretieho pásma označeného ako $Q_4 - (D_9+D_{10})$, sa zaradili 2 respondenti (5% - to zodpovedá teoretickému rozloženiu v bežnej populácii), jeden muž a jedna žena so stredoškolským vzdelaním. Ich umiestnenie je potrebné pokladať za diagnosticky vážne, ale ešte nie patologické. Znamená vážne varovanie. Prežívaná zmysluplnosť respondentov nie je dobrá, je na hranici existenciálnej frustrácie. Pravdepodobne majú vo svojom živote iba málo zmysluplných „záchytných bodov“. Je možné, že zmysel vo svojom živote stále hľadajú a svoju identitu a účel v ňom ešte nenašli. Hľadanie zmyslu môže viesť k duchovnému objaveniu úloh a cieľov, pre ktoré stojí za to žiť, čo môže viesť k pozitívnemu posunu v smere prežívanej zmysluplnosti. Môže však tiež – ak prebehne nepriaznivo – vyústiť do životnej krízy so závažnými duševnými a psychosomatickými následkami.

Do štvrtého a piateho pásma, ktoré sa označujú D_9 a D_{10} sme zaradili po jednom (2,5%) respondentovi. V reprezentatívnej vzorke populácie by sa v týchto pásmach malo nachádzať po 10 % ľudí. Pásmo D_9 reprezentuje zlé „naplnenie zmyslu“, poukazuje na prítomnosť „existenciálnej frustrácie“ ohrozujúcej zdravie. Zaraďuje sa sem jeden respondent mužského pohlavia so stredoškolským vzdelaním. Existenciálna frustrácia sama o sebe nie je chorobou, ale prispieva ku vzniku mnohých duševných porúch (napr. neuróz, depresii), ktoré sa v jej prítomnosti ľahko rozvíjajú. Existenciálna frustrácia, ktorá sa prejavuje „krízami zmyslu“, v pocite prázdnoty, nude, strate záujmov a hodnôt, značne oslabuje duševnú i telesnú imunitu človeka a tým ho činí prístupným pre rezignáciu aj pre chronické telesné ochorenia, ktoré z nejasných dôvodov vzdorujú obvyklej liečbe. Jej prítomnosť je preto jednoznačnou indikáciou ku liečbe so zvláštnym logoterapeutickým zameraním.

Ľudia spadajúci do pásma D_{10} sotva prežívajú svoju existenciu ako zmysluplnú, sú vo svojom živote veľmi nespokojní a nešťastní a možno tiež nevidia žiadny zmysel jeho pokračovania. Do tohto pásma môžeme zaradiť jedného respondenta mužského pohlavia so stredoškolským vzdelaním. Často sa v týchto prípadoch diagnostikuje ťažká depresia alebo „noogénna neuróza“, teda také duševné ochorenie, ktoré postihnutým otrasie v samej podstate jeho existencie. Môže byť životu nebezpečné, pretože ochromuje duchovnú silu človeka a tým oslabuje aj jeho schopnosti sebauzdravenia. Je preto nutné venovať potrebnú starostlivosť a ak je to možné poskytnúť logoterapeutickú liečbu.

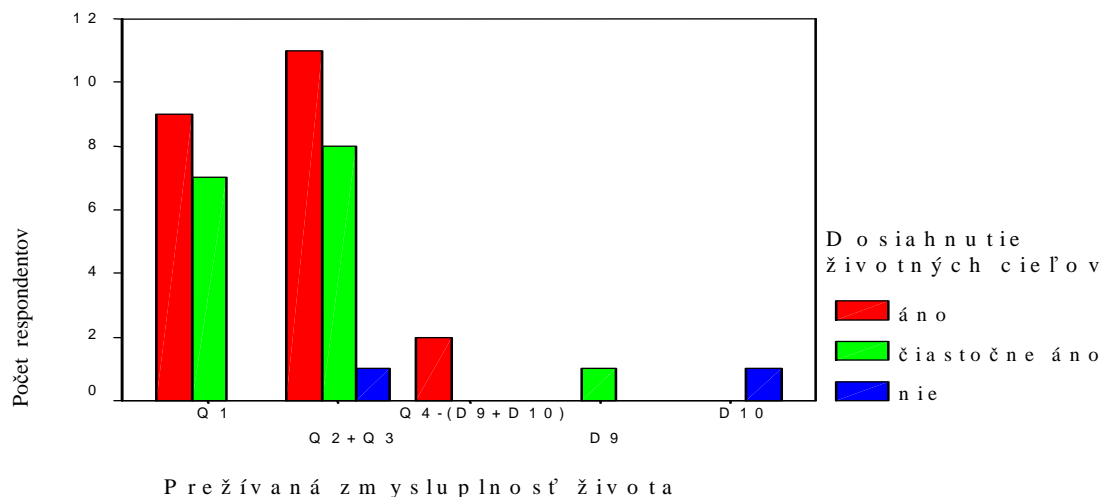
Ako vidno, v sledovanom súbore je, čo sa týka prežívania zmysluplnosti života, očakávaný počet „priemerných“ respondentov. Podstatne viac než v bežnej populácii je v ňom ale ľudí s dobrou úrovňou zmysluplnosti a naopak podstatne menej ľudí existenciálne frustrovaných.

Súvislosti medzi vybranými premennými

Súvislosti týkajúce sa zmyslu života a dosahovania životných cieľov sme spracovali pomocou χ^2 -testu, ktorý umožňuje porovnať empirické a teoretické rozdelenia početností.

Hypotéza 1, že existuje štatisticky významný vzťah medzi dosiahnutím životných cieľov a prežívanou zmysluplnosťou života u ľudí vo veku 50-60 rokov sa potvrdila (pozri Graf 1). Predpoklad, že dosiahnutie životných cieľov ovplyvňuje prežívanie zmysluplnosti života je v zhode so získanými empirickými dátami ($\chi^2 = 22,997$; $p = 0,003$). Hypotézu prijímame. Ako sa ukázalo, i ciele a ich úspešná realizácia, dávajú životu našich respondentov zmysel. Realizácia doterajších cieľov skutočne výrazne ovplyvňuje kvalitu života i v zmysle psychickej pohody a životnej spokojnosti (Filípková, 2009). Respondenti v strednom veku, ktorým sa podarilo dosiahnuť ciele, ktoré si v priebehu života vytyčovali, teda skutočne vnímajú svoj doterajší život ako naplnený zmyslom bez prítomnosti obáv z budúcnosti a akejkoľvek zmysluprázdnoty.

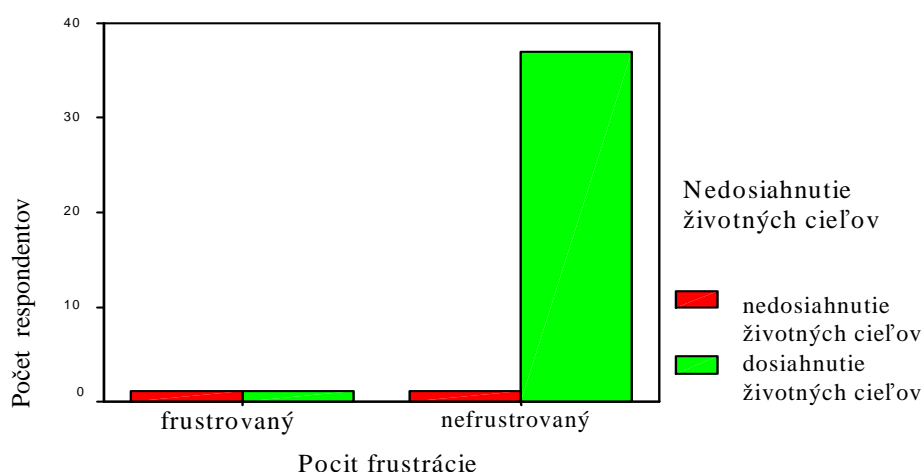
Graf 1 Prežívaná zmysluplnosť života a dosiahnutie životných cieľov

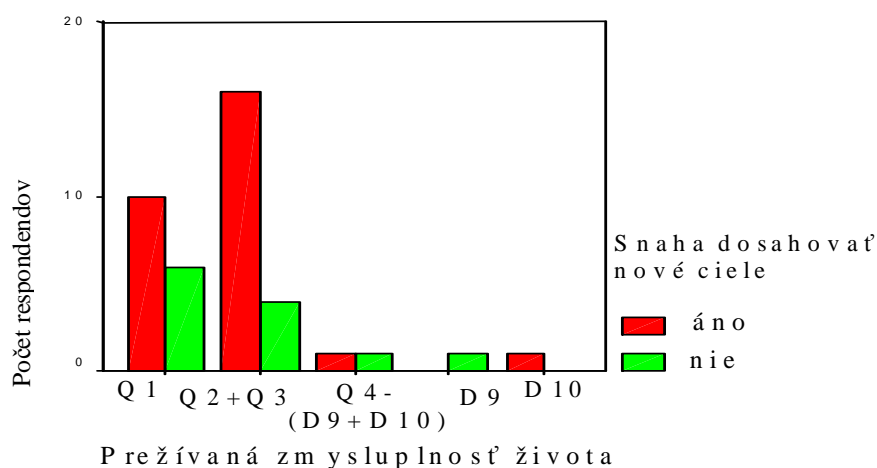
Hypotéza 2, že existuje štatisticky významný vzťah medzi nedosiahnutím životných cieľov a existenciálnou frustráciou, zúfalstvom, u ľudí vo veku 50 – 60 rokov sa potvrdila (pozri Graf 2). Predpoklad, že nedosiahnutie životných cieľov má vplyv na prežívanie existenciálnej frustrácie, zúfalstva je v zhode so získanými empirickými dátami ($\chi^2 = 8,975$; $p = 0,003$). Hypotézu prijímame. Potvrdilo sa, že za vznik pocitu frustrácie a pesimistického spätného

pohľadu na doterajší život je zodpovedná i neúspešná realizácia vytýčených životných cieľov. Počas interview s respondentmi nachádzajúcimi sa v pásme existenciálnej frustrácie sa ukázalo, že na jej prežívanie má okrem nerealizovania životných cieľov, vplyv aj množstvo iných aspektov, medzi ktoré patrí aj súčasná situácia týkajúca sa materiálneho zabezpečenia, ako aj nespokojnosti v osobnom, či v profesionálnom živote (Filípková, 2009).

Graf 2 *Prežívanie existenciálnej frustrácie a nedosiahnutie životných cieľov*

Graf 3 *Prežívaná zmysluplnosť života a snaha dosahovať nové ciele*

Hypotéza 3, že existuje štatisticky významná súvislosť medzi prežívanou zmysluplnosťou života a snahou dosahovať stále nové ciele u ľudí vo veku 50 – 60 rokov sa nepotvrdila (pozri

Graf 3). Predpoklad, že prežívaná zmyslupnosť života významne ovplyvňuje snahu dosahovať nové ciele je v rozpore so získanými empirickými dátami ($\chi^2 = 4,524$; $p = 0,340$). Hypotézu zamietame. Ukázalo sa, že pocit životnej zmyslupnosti výrazne neovplyvňuje motiváciu respondentov v strednom veku stanovovať si a realizovať nové životné ciele. Najvýraznejšiu snahu dosahovať nové ciele v tomto prípade majú respondenti zaradení v druhom pásme Logo- testu (Q_2+Q_3), kedy sa jedná o tzv. strednú úroveň naplnenia zmyslu, ako ukazovateľa priemernej duševnej stability bez prítomnosti výrazného ohrozenia.

Diskusia

Venovali sme sa problematike týkajúcej sa zmyslu života a životných cieľov v strednom veku, ktorú sme preskúmali použitím Logo-testu. Získané výsledky sa pokúsime zhrnúť. Súvislosti týkajúce sa zmyslu života a dosahovania životných cieľov sme spracovali pomocou χ^2 -testu. Môžeme usúdiť, že ľudia vo veku 50-60 rokov, ktorí dosiahli životné ciele, prežívajú svoj život ako zmysluplný a ľudia, ktorí naopak svoje životné ciele nedosiahli, prežívajú pocit zúfalstva až existenciálnej frustrácie. Z pohľadu Ch. Bühlerovej (1965), ktorá svoju teóriu vytvorila v 30-tych rokoch 20. storočia, je pre stredný vek charakteristické už len obdobie životnej bilancie bez akéhokoľvek ďalšieho napredovania. V súčasnosti je však situácia iná. Stredný vek nie je iba obdobím postupnej prípravy na obdobie dôchodku, nadchádzajúceho sénia a pasívneho odpočinku. Zistili sme, že naši respondenti skutočne bilancujú svoje životné výsledky, ale rýchlejšie životné tempo, ako aj neustále propagovanie zdravého životného štýlu zároveň spôsobujú, že mnohí zostávajú neustále plne aktívni (duševne aj fyzicky), ako aj pracovne vyťažení. Výsledky poukázali na vysoké prežívanie zmyslupnosti aj v tomto období života. Z väčšej miery sa to respondentom podarilo vďaka svojej snahe a prostredníctvom svojich schopností. Z pohľadu Řičana (2004) je starnutie - presnejšie povedané pribúdanie rokov- cesta a na tejto ceste sa síce niektoré možnosti, úlohy a príležitosti strácajú, ale zároveň sa objavujú nové. Preto každé životné obdobie prináša niečo nové (zážitky, skúsenosti, ciele), kvôli čomu stojí za to, aby ním človek prešiel. Niečo, čo mu pomôže poučiť sa a zdokonaľiť a tiež niečo, čo môže a má vykonať práve človek v určitom životnom období. Súhlasíme so spomínaným autorom, nakoľko po zhodnotení výsledkov nášho výskumu sa ukázalo, že prevažná väčšina respondentov v strednom veku prežíva svoj život ako zmysluplný. Môžeme konštatovať, že ľudia v strednom veku, ktorí tvorili našu výskumnú vzorku, sú vyrovnaní so svojim životom a život naplnený zmyslupnosťou je podľa výsledkov našej sondy charakteristický predovšetkým pre respondentov s vysokoškolským vzdelaním, kým tzv. „zmysluprázdnota“ sa týka prevažne respondentov so stredoškolským vzdelaním. Tento fakt môže pravdepodobne súvisieť aj so zistením, že vysokoškolsky vzdelaní respondenti sú výraznejšie cieľavedomí, majú pomerne jasnú predstavu o tom, čo chcú v živote dosiahnuť a sú tak viac motivovaní v profesnom i v osobnom živote (Filípková, 2009). V profesionálnom živote majú snahu zdokonaľovať sa

a v každom prípade odvádzať kvalitný pracovný výkon a na druhej strane maximálne využiť svoj voľný čas, ako stvorený pre uvoľnenie a oddych. Viacerí dokonca relaxujú aktívne (šport, zveľaďovanie záhrady, ai.).

Záver

Zaoberali sme sa skúmaním zmyslu života a životných cieľov v strednom veku. Zistili sme, že ľudia v strednom veku môžu považovať svoj život za zmysluplný, vytyčovať si neustále nové životné ciele a realizovať ich. V našom súbore bolo takýchto ľudí až 77,5% - čo samozrejme nie je údaj zovšeobecniteľný na celú populáciu (Filípková, 2009). Uvidíme, čo prinesú neskoršie výsledky s výrazne rozšírenou výskumnou vzorkou. Nesúhlasíme s názorom Ch. Bühlerovej, podľa ktorej je pre stredný vek charakteristické už len obdobie životnej bilancie bez akéhokoľvek ďalšieho napredovania. Stredný vek nie je iba obdobím postupnej prípravy na obdobie dôchodku, stagnácie a pasivity. Podľa našich zistení pokladajú svoj život za zmysluplný prevažne ženy s miernym nárastom oproti mužom, pokým do pásma na hranici existenciálnej frustrácie a pásma s prítomnosťou existenciálnej frustrácie, charakterizovaného aj stratou záujmov, hodnôt a tzv. „krízami zmyslu“, spadajú prevažne respondenti mužského pohlavia. Zistili sme, že naši respondenti skutočne bilancujú svoje životné výsledky, ale rýchlejšie životné tempo, ako aj neustále propagovanie zdravého životného štýlu zároveň spôsobujú, že zostávajú neustále plne aktívni (duševne aj fyzicky), ako aj pracovne vyťažení. Stredný vek teda charakterizuje zdravší životný štýl, otvorená budúcnosť a aktivita v osobnom aj profesionálnom živote.

Literatúra

1. BALCAR, K. LOGO-TEST (1992): Chrudim : MACH. 21 s. In Lukas, Elisabeth, S. Logo-test. Test zur Messung von „innerer Sinnerfüllung“ und „existentieller Frustration“. Wien : Deuticke.
2. BOROŠ, J. (2000): Psychologické aspekty zmyslu a kvality ľudského života (so zreteľom na stredoškóľakov, vysokoškóľakov a dôchodcov). Pedagogická revue, roč. 52, č.1, s. 52–62.
3. BÜHLER, CH. (1965): Psychological and psychiatric considerations of a questionnaire study of goals. Acta Psychiatrica Scandinavica, roč. 41, č. 3, s. 400-410.
4. BÜHLER, CH. (1968): The course of human life as a psychological problem. Human development, roč. 11, č. 3, s. 184–200.
5. ERIKSON, E. H. (1999): Životní cyklus rozšířený a dokončený. Nakladatelství Lidové noviny, Praha.

6. FILÍPKOVÁ, B.: (2009): Stredný vek. Obdobie stagnácie, bilancie životných výsledkov alebo ďalšieho napredovania? Sonda do životných cieľov ľudí v strednom veku. Sociálne a politické analýzy. Interaktívny vedecký časopis pre sociologické, psychologické, politické analýzy a metodologické otázky, roč. 3, č. 2, s. 85- 102. Dostupné na internete: <http://www.sapa.fvs.upjs.sk>.
7. HALAMA, P. (2000): Teoretické a metodologické prístupy k problematike zmyslu života. Československá psychologie, roč. 44, č. 3, s. 216-236.
8. KŘIVOHLAVÝ, J. (1994): Mít pro co žít. Návrat domů, Praha.
9. PŘÍHODA, V. (1967): Ontogeneze lidské psychiky I. Státní pedagogické nakladatelství, Praha.
10. PŘÍHODA, V. (1974): Ontogeneze lidské psychiky IV. Státní pedagogické nakladatelství, Praha.
11. ŘÍČAN, P. (2004): Cesta životem. Portál, Praha.
12. SHEEHYOVÁ, G. (1999): Průvodce dospělostí. Portál, Praha.
13. THOMPSON, S. C., JANIGIAN, A. S. (1988): Life schemes: A framework for understanding the search for meaning. Journal of Social and Clinical Psychology, roč. 7, č. 2-3, s. 260-280.
14. VÁGNEROVÁ, M. (2008): Vývojová psychologie II. Dospělost a stáří. Vydavatelství Karolinum, Praha.

The Experience of Life Meaningfulness and Balance of the Life Results in the Middle Age.

Sonde into Human Lives in the Middle Age.

Abstract

Paper focuses on to detect how 50 -60 years old people so people in the middle ages live out their life meaningfulness. The goal was also via Logo test find out the extent of live out their life meaningfulness and existential frustration resulting from the balance of life outcomes. We will try to compare the results with the results of Ch. Bühler, according to the middle age is only a balancing period without any progres. We found out that the present situation is different - our respondents truly balancing their achieved life results but they see the future like "open" and constantly remain mentally and physically active. The major part of respondents sense their own life like meaningful. The results of our detection show that their lives consider meaningful mostly women and higher educated respondents. On the other hand on the brink of existential frustrantion were mostly men and secondary educated respondents.

Key words: Life meaningfulness. Balance of life outcomes. Middle Age.

Sociálne a politické analýzy

2011, 5, 2, s. 32-54

<http://sapa.ff.upjs.sk>

ISSN 1337 5555

Analiza skutków unijnej polityki klimatycznej

Cezary Tomasz Szyjko¹

Daniela Hrehová²

Streszenie

Zmiany klimatyczne stanowią jedno z największych wyzwań, przed jakimi obecnie stoi świat: mają one wpływ na życie społeczne i gospodarcze oraz na środowisko naturalne. Dokument ten omawia podstawowe problemy i uwarunkowania polityki klimatycznej Polski, międzynarodowe zobowiązania Polski w zakresie zmian klimatu oraz działania jakie należy podjąć, aby tym zmianom przeciwdziałać, w każdym sektorze gospodarczym. Polityka Klimatyczna zawiera wykaz instrumentów politycznych, mających pomóc w ochronie klimatu, wśród nich znajdują się mechanizmy redukcji emisji sformułowane i w Protokolach. Polska uważa, że zmiana klimatu jest najbardziej palącym problemem obecnego porządku światowego, które powinny być na czas i we właściwy sposób uwzględnione na wszystkich poziomach. Polska już odpowiedziała na wyzwania związane ze zmianami klimatu z różnych środków mających na celu ograniczenie emisji, rozwoju odnawialnych źródeł energii, poprawę efektywności energetycznej i przejście na technologie niskoemisyjne.

Słowa kluczowe: polityka klimatyczna, polityka zmian, EU

¹ Dr. Cezary Tomasz Szyjko: Instytut Stosunków Międzynarodowych, Jan Kochanowski University, Piotrków Trybunalski, ul. J. Słowackiego 114/118, 97-300 Piotrków Tryb. Polska, E-mail: szyjko@unipt.pl

² PhDr. Daniela Hrehová, PhD: Katedra społecznych wiedz, Technická Univerzita Košice, Vysokoškolská 4, 040 01 Košice, Slovensko, E-mail: daniela.hrehova@tuke.sk

Wprowadzenie

Jednym z głównych zagrożeń dla rozwoju polskiej gospodarki w średnim okresie czasu są wysokie koszty wdrożenia Pakietu Energetyczno-Klimatycznego (PEK). Tymczasem wśród priorytetów polskiej Prezydencji w Radzie UE nie ma tej problematyki. Polski rząd akcentuje w polityce europejskiej jedynie aspekt bezpieczeństwa energetycznego oraz wsparcie dla liberalizacji rynku energii.

Polska wchodzi w epokę postcarbon. Nie tylko dlatego, że kończą nam się paliwa kopalne, ale przede wszystkim dzięki zobowiązaniom unijnym. W kwietniu 2011 roku Sejm przyjął nowe prawo o handlu gazami cieplarnianymi, dzięki czemu przedsiębiorstwa mają szansę na dodatkowe darmowe uprawnienia do emisji CO₂. Ustawa otwiera drogę do przyznania praw emisji CO₂ blokom (Onichimowski, 2006), które dopiero będą zbudowane. Począwszy od 2013 roku uprawnienia mają być sprzedawane przez państwa członkowskie na aukcjach, za wyjątkiem uprawnień przydzielanych nieodpłatnie na podstawie art. 10a lub 10c Dyrektywy EU ETS. Które podmioty mogą otrzymać bezpłatne uprawnienia do emisji CO₂ i w jakiej ilości? Niniejszy artykuł został poświęcony ogólnym zasadom organizacji oraz handlu uprawnieniami do emisjami dwutlenku węgla zarówno w Polsce jak i w Europie. W ramach artykułu przedstawiono między innymi główne czynniki wpływające na kształtowanie się cen emisji jak i zalety i wady wynikające z handlu emisjami po roku 2013 (Kozak, 2011). Autor poszukuje odpowiedzi na pytanie jak będzie wyglądać model handlu na rynku CO₂ po roku 2013, gdy darmowe uprawnienia wygasną, a unia będzie wciąż realizować swój cel: fizyczną redukcję emisji CO₂?

1. Unijna polityka klimatyczna

Dekada lat 90-tych XX-wieku przyniosła nasilające się, niekorzystne zjawiska atmosferyczne wywołujące różnorodne anomalie pogodowe. W międzynarodowych kręgach naukowo-badawczych i politycznych dość powszechnie uważa się, że obserwowana obecnie dynamika zjawisk atmosferycznych może być efektem skumulowanych, globalnych zmian klimatu ziemskiego – zmian wywołanych m.in. wieloletnim wpływem działalności człowieka na ekosystemy. Środowiska naukowe pracujące dla potrzeb Międzyrządowego Zespołu ds. Zmian Klimatu (IPCC) są przekonane o istnieniu związku pomiędzy wzrostem koncentracji gazów cieplarnianych w atmosferze, a tendencją wzrostu globalnej temperatury na Ziemi, co grozi poważnymi konsekwencjami dla stabilności i równowagi klimatycznej. Możliwe zmiany klimatu budzą coraz większe zaniepokojenie, gdyż ich skutki mogą być bardzo dotkliwe dla całej społeczności międzynarodowej - niezależnie od miejsca zamieszkania, czy statusu materialnego. Właściwa ocena i podjęcie politycznych działań zaradczych stanowią obecnie jedno z największych wyzwań rozwojowych świata.

Eksperti przekonują (Denny; Buchner, 2007; Wagner, 2004; Maszkiewicz-Kobacka, 2011), że przyszedł już najwyższy czas, aby poddać rewizji europejską politykę wobec zmian klimatu (w badaniu wykorzystano dane statystyczne: Ministerstwo Środowiska; Centrum Informacji o Rynku Energii; United Nations Framework Convention on Climate Change; Point Carbon Poland, EP EE and CC, SEATAC). W tym celu należy zadać trzy podstawowe pytania:

Na jakich podstawach naukowych zbudowana jest narzucana światu polityka klimatyczna, skoro wiadomo, że podstawą do jej formułowania były fałszowane dane i ich interpretacja opierająca się na tzw. „politycznej poprawności”?

Jakie skutki przyniosła polityka klimatyczna w ostatnich latach, skoro niemożliwe jest do udowodnienia, że zmniejszenie emisji dwutlenku węgla przyczynia się do obniżenia temperatur?

Jakie koszty ponoszą konsumenci i przedsiębiorstwa w wyniku polityki narzucanej przez ekologów i polityków?

Unijna polityka klimatyczna budzi wiele kontrowersji. Dynamiczny postęp w dziedzinie przemysłu, w szczególności produkcja i spalanie paliw kopalnych oraz zmiany w użytkowaniu gruntów nieustannie prowadzą do wzrostu emisji zanieczyszczeń (głównie gazów cieplarnianych GC) i wpływają na pogłębianie się efektu cieplarnianego, co w konsekwencji prowadzi do nieodwracalnych zmian klimatycznych w skali globalnej. W celu monitorowania tych niekorzystnych zmian w środowisku naturalnym w 1988 roku powołano Międzyrządowy Zespół ds. Zmian Klimatu (Intergovernmental Panel on Climate Change IPCC)³ oraz Ramową Konwencję Narodów Zjednoczonych w Sprawie Zmian Klimatu (United Nations Framework Convention on Climate Change UNFCCC) [Błachowicz, 2003], w ramach którego to porozumienia krajów członkowskich powstał słynny Protokół z Kioto.⁴

Podstawę unijnej polityki klimatycznej stanowi zainicjowany w 2000 roku Europejski Program Ochrony Klimatu (ECCP), który jest połączeniem działań dobrowolnych, dobrych praktyk, mechanizmów rynkowych oraz programów informacyjnych. Jednym z najważniejszych instrumentów polityki Unii Europejskiej w dziedzinie ochrony klimatu jest europejski system handlu uprawnieniami do emisji CO₂ (EU ETS), który obejmuje większość znaczących emitentów GC, prowadzących działalność opisaną w dyrektywie o zintegrowanej kontroli i zapobieganiu zanieczyszczeniom przemysłowym IPCC, a także spoza niej [Szyjko 2011, 8-9].

3 Z raportów IPCC wynika, że jeśli nie zostaną podjęte odpowiednie środki zapobiegawcze, temperatura w obecnym stuleciu wzrośnie w większym stopniu, niż miało to miejsce na przestrzeni ostatnich 10 tys. lat, co z kolei może mieć wpływ na zaburzenie poziomu opadów atmosferycznych i podniesienie poziomu mórz, oraz w konsekwencji na cały ekosystem.

4 Protokół z Kioto jest najbardziej znaczącym aktem w dziedzinie ochrony klimatu, którego celem jest ograniczenie emisji GC poprzez działania proekologiczne podejmowane głównie w krajach wysoko rozwiniętych. Polska ratyfikowała Protokół z Kioto w 2002 roku, zobowiązując się tym samym do realizacji wyznaczonych w nim celów redukcji emisji gazów cieplarnianych poprzez trzy elastyczne systemy: handel emisjami (Emissions Trading ET), wspólne wdrożenia (Joint Implementations JI) oraz mechanizm czystego rozwoju (Clean Development Mechanism CDM). Mechanizmy te umożliwiają krajom i przedsiębiorstwom handlowanie prawami do emisji zanieczyszczeń w taki sposób, by ograniczenie emisji odbywało się po jak najniższej cenie.

Z perspektywy czasu można konstatować, że handel emisjami stał się ważnym i trwałym instrumentem walki ze zmianami klimatu (Ranosz, 2008). System ten został utworzony na mocy przepisów dyrektywy 2003/87/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 13 października 2003 r. ustanawiającej system handlu przydziałami emisji gazów cieplarnianych we Wspólnocie oraz zmieniającej dyrektywę Rady 96/61/WE i rozpoczął działanie od początku 2005 roku (Błachowicz, 2002). Polska przygotowała projekty wykazów dla instalacji objętych EU ETS na lata 2013 – 2020, czyli w tzw. III okresie rozliczeniowym (Szyjko, 2011, 16-19). Propozycje oczekują na akceptację Komisji Europejskiej. Konieczność przygotowania takich wykazów instalacji wraz ze wstępną wielkością przydziałów bezpłatnych uprawnień do emisji od 2013 r. wynika z:

- art. 21 ustawy z 28 kwietnia 2011 r. o systemie handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych⁵;
- art. 10a oraz art. 10c dyrektywy 2003/87/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 13 października 2003 r. zmienionej dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/29/WE z 23 kwietnia 2009 r. (zwanej dyrektywą EU ETS)⁶.

5 Art. 21:

1. Minister właściwy do spraw środowiska w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw gospodarki określi, w drodze rozporządzenia, liczbę lub procentowy udział uprawnień do emisji, jakie w okresie rozliczeniowym rozpoczynającym się od dnia 1 stycznia 2013 r. mogą zostać przyznane instalacjom objętym systemem, kierując się koniecznością wypełnienia zobowiązań wynikających z przepisów prawa Unii Europejskiej.

2. Krajowy ośrodek przygotowuje projekt wykazu instalacji wytwarzających energię elektryczną objętych systemem w okresie rozliczeniowym rozpoczynającym się od dnia 1 stycznia 2013 r., wraz z przyznaną im liczbą uprawnień do emisji, zgodnie z przepisami wykonawczymi wydanymi przez Komisję Europejską na podstawie art. 10a ust. 1 dyrektywy 2003/87/WE, kierując się potrzebą zapewnienia równego traktowania instalacji ujętych w wykazie.

3. Minister właściwy do spraw środowiska w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw gospodarki przygotowuje projekt wykazu instalacji wytwarzających energię elektryczną objętych systemem w okresie rozliczeniowym rozpoczynającym się od dnia 1 stycznia 2013 r., wraz z przyznaną tym instalacjom liczbą uprawnień do emisji, zgodnie z przepisami wykonawczymi wydanymi przez Komisję Europejską w celu wdrożenia art. 10c dyrektywy 2003/87/WE, kierując się potrzebą zapewnienia równego traktowania instalacji ujętych w wykazie i potrzebą zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego państwa.

4. Minister właściwy do spraw środowiska i Krajowy ośrodek zapewniają możliwość udziału społeczeństwa przy opracowywaniu projektu wykazu, o którym mowa w ust. 2 i 3, na zasadach i w trybie określonych w ustawie z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko.

5. Krajowy ośrodek przekazuje ministrowi właściwemu do spraw środowiska projekt wykazu, o którym mowa w ust. 2.

6. Minister właściwy do spraw środowiska uzgadnia projekty wykazów, o których mowa w ust. 2 i 3, z członkami Rady Ministrów.

7. Projekty wykazów, o których mowa w ust. 2 i 3, są przedkładane Komisji Europejskiej w terminie do dnia 30 września 2011 r.

8. Rada Ministrów przyjmuje wykazy, o których mowa w ust. 2 i 3, w drodze rozporządzenia, kierując się stanowiskiem Komisji Europejskiej, a także powszechnym charakterem tych wykazów.

Źródło: Dz. U. z dnia 13 czerwca 2011 r.

6 Artykuł 10a:

Przejsiowe zasady dotyczące zharmonizowanego przydziału bezpłatnych uprawnień w całej Wspólnocie 1. Do dnia 31 grudnia 2010r. Komisja przyjmuje w pełni zharmonizowane w całej Wspólnocie przepisy wykonawcze dotyczące przydziału uprawnień, o którym mowa w ust.4,5,7i12, w tym wszelkie niezbędne przepisy dotyczące zharmonizowanego stosowania ust. 19. (...)

Artykuł 10c:

Możliwość przejściowego przydziału bezpłatnych uprawnień na modernizację wytwarzania energii elektrycznej.

1. W drodze odstępstwa od art.10a ust.1–5, państwa członkowskie mogą przydzielić przejściowo bezpłatne uprawnienia instalacjom wytwarzającym energię elektryczną, które funkcjonowały przed dniem 31 grudnia 2008r. lub instalacjom wytwarzającym energię elektryczną, w przypadku których proces inwestycyjny faktycznie wszczęto do tego dnia, pod warunkiem że spełniony jest jeden z następujących warunków:

- a) w roku 2007 krajowa sieć energii elektrycznej nie była pośrednio lub bezpośrednio połączona z siecią systemu połączeń wzajemnych, którą zarządza Unia ds. Koordynacji Przesyłu Energii Elektrycznej w Europie (UCTE);
- b) w roku 2007 krajowa sieć energii elektrycznej była jedynie bezpośrednio lub pośrednio połączona z siecią zarządzaną przez UCTE poprzez jedną linię o mocy przesyłowej mniejszej niż 400 MW; lub
- c) w roku 2006 ponad 30% energii elektrycznej było wytwarzane z paliwa kopalnego jednego rodzaju, a PKB na

- decyzji Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/406/WE z dnia 23 kwietnia 2009 r. w sprawie wysiłków podjętych przez państwa członkowskie, zmierzających do zmniejszenia emisji gazów cieplarnianych w celu realizacji do roku 2020 zobowiązań Wspólnoty dotyczących redukcji emisji gazów cieplarnianych (tzw. decyzja non-ETS) (KOB i ZE, 2011).

Rys. 1: Liczba uprawnień EUA w Unii Europejskiej w systemie EU ETS w podziale na lata w III okresie rozliczeniowym [mln]

Rok	III okres rozliczeniowy EU ETS 2013-2020								Suma
	2013P	2014P	2015P	2016P	2017P	2018P	2019P	2020P	
Paup emisji	2 039	2 002	1 964	1 927	1 889	1 852	1 815	1 777	15 265
Średni paup	1 908,13								
Prognozowane emisje	2 244	2 247	2 232	2 220	2 181	2 165	2 149	2 121	17 559
Średnie emisje	2 194,9								
Różnica paupu i emisji	-205	-245	-268	-293	-292	-313	-334	-344	-2 294
Jednostki CER/ERU wykorzystane do rozliczenia emisji	101	102	101	102	101	102	101	102	812
Nadmiar (+)/deficyt (-) uprawnień po uwzględnieniu jednostek CER/ERU	-104	-143	-167	-191	-191	-211	-233	-242	-1 482

Źródło: Wiśniewski, 2011

2. Geneza zobowiązań redukcyjnych

EU ETS okazał się najważniejszym elementem pakietu energetyczno-klimatycznego. Przypomnijmy, że jedne z najważniejszych dokumentów legislacyjnych w tym obszarze Komisja Europejska przedstawiała już w dniu 23 stycznia 2008 r. [Szyjko, 2011, 22-23]. Dokumenty^{7 8} te mają na celu realizację przyjętych przez Radę Europejską w 2007 r. założeń

mieszkańca w cenach rynkowych nie przekroczył 50% średniego PKB na mieszkańca w cenach rynkowych we Wspólnocie. (...) Źródło: Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej L140/63.

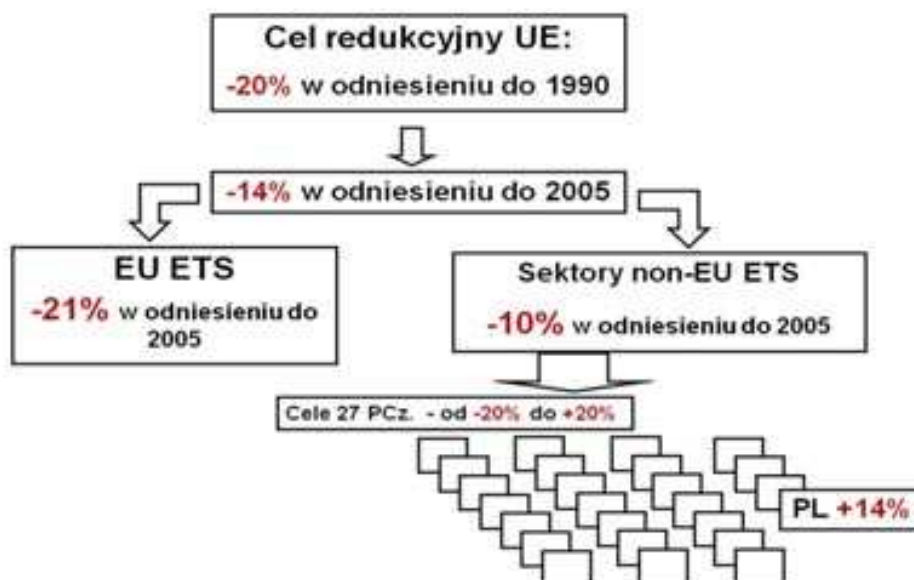
⁷ Realizacja zobowiązań w zakresie zmian klimatycznych jako czynnik stymulujący wzrost gospodarczy i zatrudnienie.

dotyczących przeciwdziałania zmianom klimatycznym, stanowiących, że do 2020 r. Unia Europejska:

- o 20% zredukuje emisje gazów cieplarnianych (z opcją 30% redukcji, o ile w tym zakresie zostaną zawarte stosowne porozumienia międzynarodowe) w stosunku do poziomu emisji z 1990 r.;
- o 20% zwiększy udział energii odnawialnej w finalnej konsumpcji energii;
- o 20% zwiększy efektywność energetyczną, w stosunku do prognoz na rok 2020,
- zwiększy udział biopaliw w ogólnej konsumpcji paliw transportowych co najmniej do 10% (EU ETS, 2011).

Po prawie rocznych pracach, w grudniu 2008 r. osiągnięto porozumienie pomiędzy Parlamentem Europejskim i Radą UE – Pakiet energetyczno-klimatyczny został przyjęty, a publikacja jego poszczególnych elementów w Dzienniku Urzędowym UE nastąpiła w dniu 5 czerwca 2009 r. Dwa kluczowe elementy przyjętego pakietu odnoszą się do emisji gazów cieplarnianych. Poniższy wykres ilustruje zobowiązania redukcyjne w zakresie emisji gazów cieplarnianych w UE, zaś tabela pod wykresem pokazuje cele dla Polski, także w zakresie OZE [Szyjko, 2011, 18-19].

Rys.2: Sposób realizacji 20% celu redukcyjnego UE zawartego w pakiecie energetyczno-klimatycznym

Źródło: Opracowanie KASHUE na podstawie prezentacji Komisji Europejskiej (KOBYZE, 2011)

⁸ Krajowy Plan Rozdziału Uprawnień do emisji dwutlenku węgla na lata 2008–2012.

3. Modyfikacja pakietu

Międzynarodowy handel emisjami pozwala krajom rozwiniętym na obrót giełdowy pozwoleniami na emisję GC zgodnie z limitami zawartymi w krajowych inwentaryzacjach emisji. Zobowiązania Polski zawarte w Protokole z Kioto to obniżenie emisji gazów cieplarnianych w okresie 2008–2012 o 6% w stosunku do poziomu z 1988 roku, jako roku bazowego. Pod koniec 2008 r. i na początku 2009 r. Polska aktywnie uczestniczyła w opracowaniu tzw. pakietu klimatycznego Unii Europejskiej. W porozumieniu z kilkoma innymi nowymi krajami Wspólnoty Polsce udało się uzyskać zgodę instytucji UE na przyjęcie zmodyfikowanej wersji tego pakietu. Chodziło głównie o skalę obniżki emisji CO₂. Pozostawiając cel zasadniczy, że emisja ta do 2020 r. powinna zostać ograniczona o 20%, pierwotnie zakładano, że od 2013 r. elektrownie będą kupowały wszystkie zezwolenia na emisję CO₂ na giełdach [Szyjko, 2011, 8-9].

Polska (i niektóre inne kraje) dostrzegały w tym (w sposób uzasadniony) drastyczne pogorszenie kosztów produkcji energii, gdyż obecnie certyfikaty na tę emisję dostają za darmo. W konsekwencji oznaczałoby to podwyżkę cen energii dla odbiorców nawet o 90%. W efekcie uzyskane przez Polskę (i siedem innych państw UE) ustępstwa obniżają koszt wprowadzenia pakietu. Kraje te dostały okres przejściowy na siedem lat i dopiero od 2020 r. działające już elektrownie będą musiały kupować 100% zezwoleń na emisję CO₂. (nowych bloków, budowanych po 31 grudnia 2008 to nie dotyczy) (Grzejszczak, 2011).

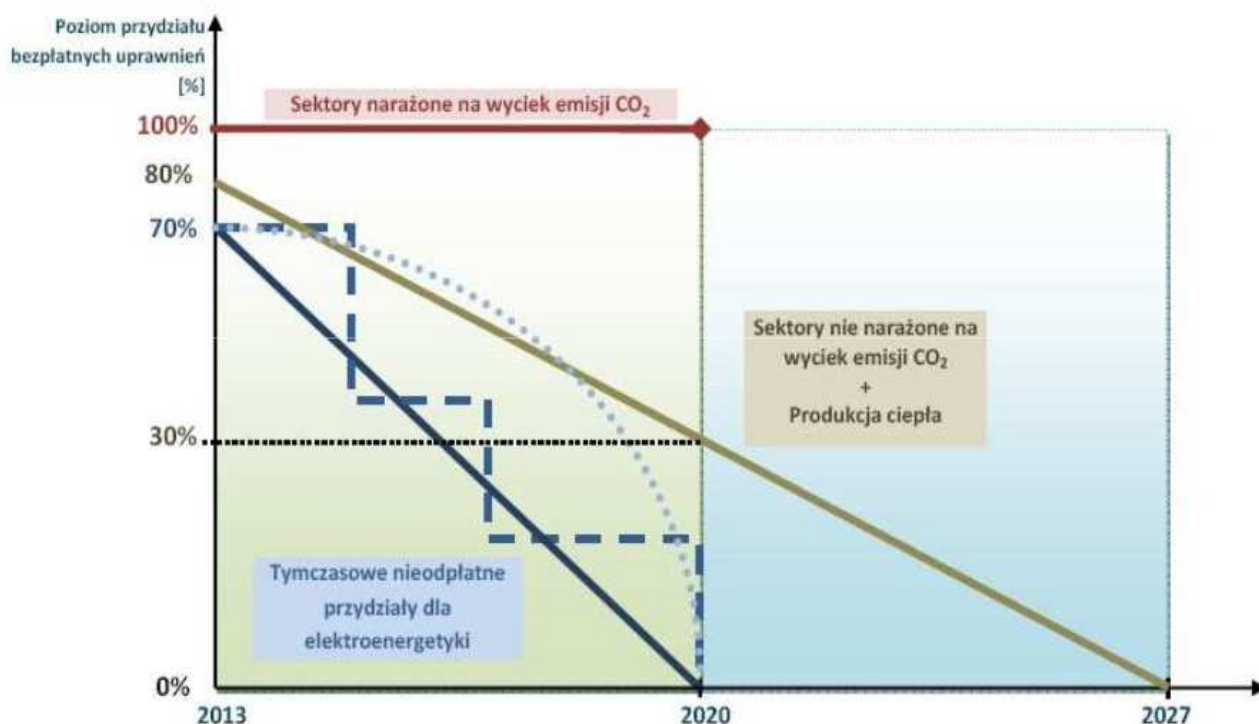
Ponadto ustalono, że biedniejsze kraje UE (w tym Polska) dostaną od 2013 r. specjalne, dodatkowe trzy pule zezwoleń na emisję CO₂. System ma działać w sposób następujący: pierwsza pula, czyli 88% dodatkowych zezwoleń, będzie podzielona pomiędzy wszystkie kraje UE. Dostaną one uprawnienia proporcjonalnie do ilości emitowanego dwutlenku węgla. Kolejne 10% zezwoleń zostanie podzielonych na podstawie przyjętych kryteriów – biedniejsze dostaną więcej. Z kolei 2% całej puli będzie podzielone pomiędzy dziewięć nowych państw UE, które w latach 1990–2005 najbardziej ograniczyły emisję CO₂.

Stare kraje UE również wywalczyły dla siebie pewne modyfikacje pakietu. Zysk ze sprzedaży zezwoleń na emisję 200 mln ton CO₂ będzie można przeznaczyć na finansowanie nowych technologii, np. przechwytywania i magazynowania CO₂ pod ziemią (tzw. CCS). Z tym zastrzeżeniem, że żaden projekt w tym zakresie nie będzie mógł dostać więcej niż 15% całości jego kosztów. Polska też będzie mogła z tego skorzystać. Dodatkowo zaproponowały one zmianę zasad udzielania pomocy publicznej, tak żeby dużo łatwiej można było dawać granty (do 0,5 mln euro) dla małych i średnich przedsiębiorstw z branży energetycznej i ochrony środowiska (Szyjko, 2011, 25-26).

4. Metoda obliczania darmowych uprawnień

Szczegółowe zasady określa decyzja komisji dotycząca limitów emisji w ramach SHE - Commission Decision determining transitional Union-wide rules for the harmonised free allocation of emission allowances pursuant to Article 10a of Directive 2003/87/E. Instalacje produkujące energię elektryczną (wytwórcy energii elektrycznej) nie otrzymują żadnych darmowych uprawnień z wyjątkiem instalacji włączonych do wykazu składanego przez każde państwo członkowskie, zawartego w krajowym planie inwestycji w zakresie modernizacji i poprawy infrastruktury oraz czystych technologii. Nadrzędną metodą obliczania darmowych uprawnień jest metoda benchmarkingu, polegająca na przydziale uprawnień na podstawie ustalonego referencyjnego wskaźnika emisyjności [Szyjko, 2011, 18-19].

Rys.3: System EU ETS w latach 2013-2020

Źródło: KOZYBE, 2011

Kiedy w roku 2005 rozpoczął się oficjalny handel uprawnieniami część ekspertów i uczestników systemu uważała, że to tylko kilkuletni program mający na celu osiągnięcie

zobowiązań redukcyjnych państw-sygnatariuszy protokołów z Kioto⁹. Unia Europejska jest stroną Protokołu z Kioto zarówno jako jeden organizm z jednym celem emisyjnym (ograniczenie emisji GC o 8% w stosunku do poziomu z 1990 roku) oraz jako 15 krajów członkowskich z 15 celami emisyjnymi. Mimo braku międzynarodowych zobowiązań, odnoszących się do okresu po 2012 r., Wspólnota Europejska zdecydowała się na podjęcie własnych działań, dotyczących obniżania emisji gazów cieplarnianych i uczyniła go jednym ze swoich priorytetów (Szyjko, 2011, 8-9).

Znowelizowana Dyrektywa wymaga określenia przez KE górnego limitu uprawnień dla całej UE dla poszczególnych lat III okresu rozliczeniowego. Limit ma być wiążący dla państw członkowskich. W III okresie rozliczeniowym liczba wydawanych corocznie uprawnień ma być zmniejszana w sposób liniowy, przy zastosowaniu współczynnika liniowego redukcji wynoszącego 1,74%. Za punkt wyjścia przyjęto wielkość średniej rocznej całkowitej liczby uprawnień wydanych przez państwa członkowskie zgodnie z decyzjami KE dotyczącymi ich krajowych planów rozdziału uprawnień na lata 2008 – 2012 [Grzejszczak, 2011].

W decyzji z 22 października 2010 roku KE określiła w sposób wiążący:

- średnią roczną całkowitą liczbę uprawnień wydanych przez państwa członkowskie w latach 2008 – 2012 – 2.037.227.209;
- bezwzględną liczbę uprawnień dla całej Unii Europejskiej na rok 2013 odnośnie instalacji dotychczas objętych systemem – 1.930.883.949;
- bezwzględną liczbę uprawnień dla całej Unii Europejskiej na rok 2013, uwzględniając rozszerzenia systemu EU ETS – 2.039.152.882;
- wielkość corocznej redukcji liczby uprawnień dla całej Unii Europejskiej począwszy od 2013 roku (przy zastosowaniu współczynnika redukcyjnego) – 37.435.387 [Materiały warsztatów, 2011].

Począwszy od 2013 roku uprawnienia mają być sprzedawane przez państwa członkowskie na aukcjach, za wyjątkiem uprawnień przydzielanych nieodpłatnie na podstawie art. 10a lub 10c Dyrektywy. Całkowita liczba uprawnień, które mają być sprzedawane na aukcjach zostanie rozdzielona między państwa członkowskie według klucza 88/10/2:

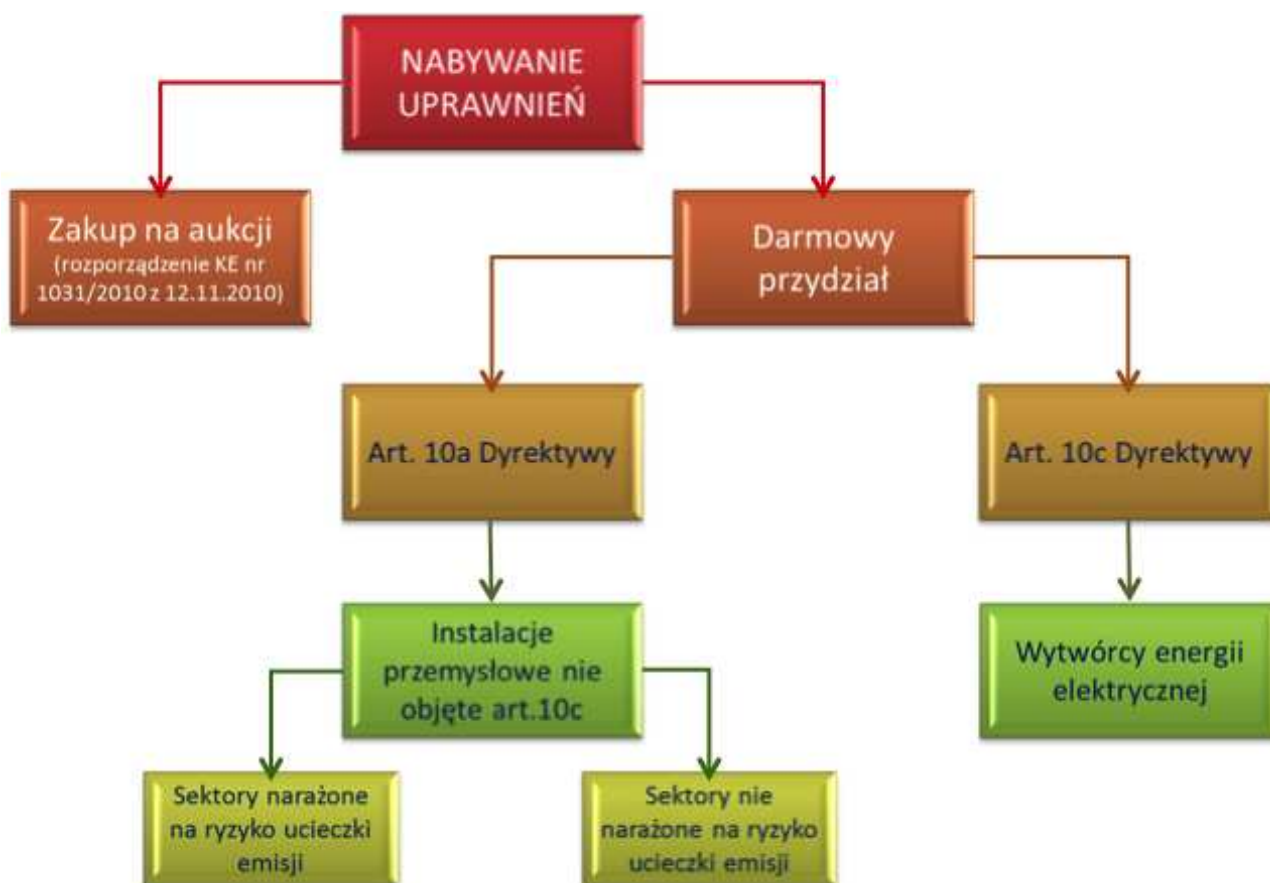
- 88% - liczba uprawnień rozdzielona w oparciu o udział emisji w poszczególnych krajach członkowskich w zweryfikowanej emisji w ramach systemu wspólnotowego dla 2005 roku lub w średnich emisjach w latach 2005 – 2007, w zależności, która z tych wielkości jest większa;
- 10% - liczba uprawnień rozdzielona w oparciu o kryterium PKB/mieszkańca, tj. w

⁹ Protokół z Kioto jest najbardziej znaczącym aktem w dziedzinie ochrony klimatu, którego celem jest ograniczenie emisji GC poprzez działania proekologiczne podejmowane głównie w krajach wysoko rozwiniętych. Polska ratyfikowała Protokół z Kioto w 2002 roku, zobowiązując się tym samym do realizacji wyznaczonych w nim celów redukcji emisji gazów cieplarnianych poprzez trzy elastyczne systemy: handel emisjami (Emissions Trading ET), wspólne wdrożenia (Joint Implementations JI) oraz mechanizm czystego rozwoju (Clean Development Mechanism CDM). Mechanizmy te umożliwiają krajom i przedsiębiorstwom handlowanie prawami do emisji zanieczyszczeń w taki sposób, by ograniczenie emisji odbywało się po jak najniższej cenie.

interesie solidarności i zapewnienia wzrostu we Wspólnocie, zgodnie z wielkościami określonymi w Załączniku IIa do Dyrektywy wyrażonymi w postaci wzrostu udziału procentowego podstawowej puli uprawnień przeznaczonych dla danego kraju (dla Polski ten wzrost określono na 39%);

- 2% - liczba uprawnień rozdzielonych między tylko te kraje członkowskie, których emisje gazów cieplarnianych w 2005 roku były przynajmniej o 20% niższe od ich emisji w roku bazowym przyjętym dla ustaleń na podstawie protokołu z Kioto (z tej puli na Polskę przypada 27% zgodnie z Załącznikiem IIb do Dyrektywy) [Grzejszczak, 2011].

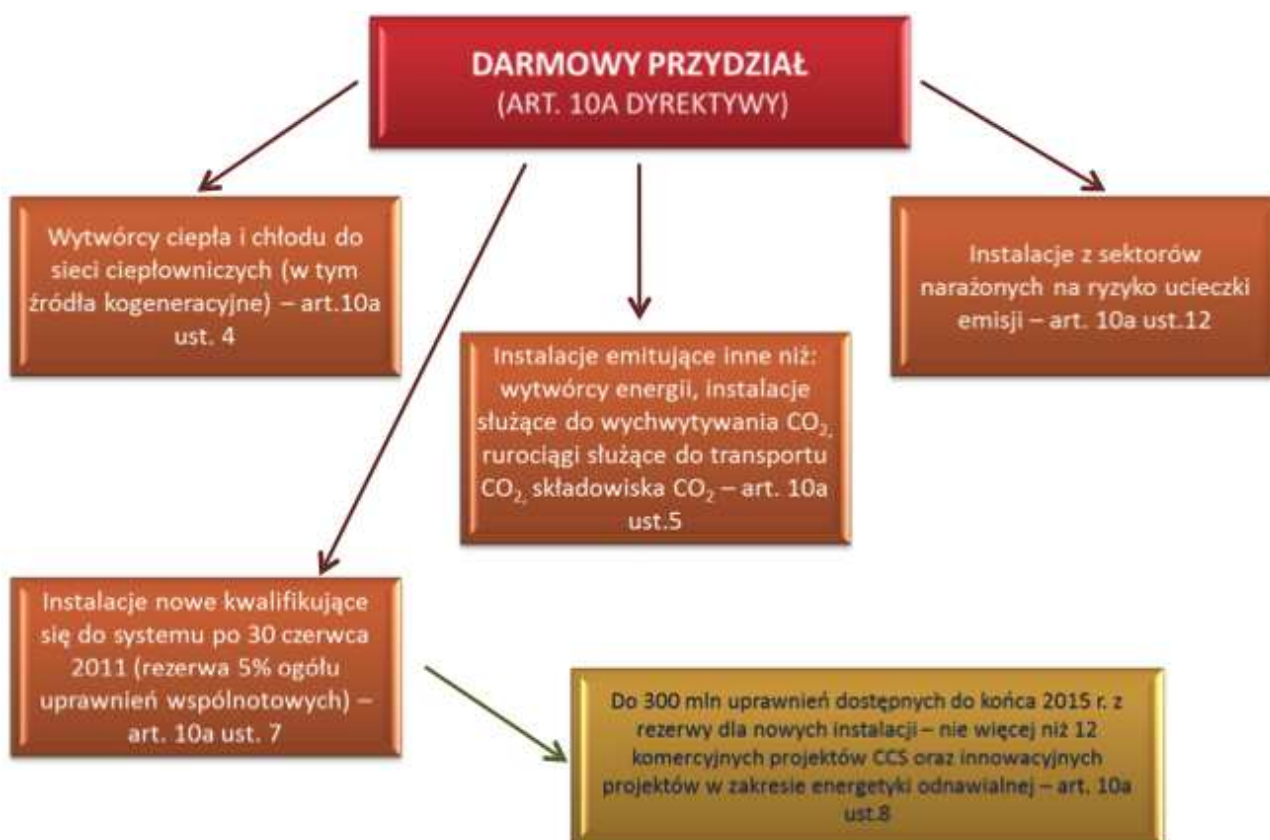
Rys.4: Nabywanie uprawnień

źródło: Grzejszczak., 2011

Nieodpłatny przydział na podstawie art. 10a w 2013 roku dla instalacji w sektorach nie narażonych na znaczące ryzyko ucieczki emisji wynosi 80% liczby uprawnień. Następnie liczba bezpłatnych uprawnień będzie corocznie zmniejszana o taką samą wielkość, aż do osiągnięcia poziomu 30% w roku 2020 i pełnej likwidacji bezpłatnych uprawnień w 2027 roku. Instalacje w sektorach narażonych na znaczące ryzyko ucieczki emisji mają otrzymać na podstawie art. 10a w latach 2013 – 2020 100% uprawnień bezpłatnie. Wykaz sektorów uważanych za narażone na znaczące ryzyko ucieczki emisji został określony w decyzji KE z 24 grudnia 2009 roku. Taki wykaz ma być aktualizowany przez KE co 5 lat.

Rys.5: Zasady derogacji na podstawie art. 10a Dyrektywy

źródło: Grzejszczak, 2011

Nieodpłatny przydział na podstawie art. 10c w 2013 roku dla instalacji wytwórczych energii elektrycznej nie przekroczy 70% średniej rocznej ilości zweryfikowanych emisji za lata 2005 – 2007 wytwórców energii elektrycznej dla wielkości odpowiadającej ostatecznej

ilości krajowego zużycia brutto danego państwa członkowskiego. Ma być następnie redukowany stopniowo aż do całkowitej likwidacji darmowych przydziałów dla wytwórców energii w 2020 roku.

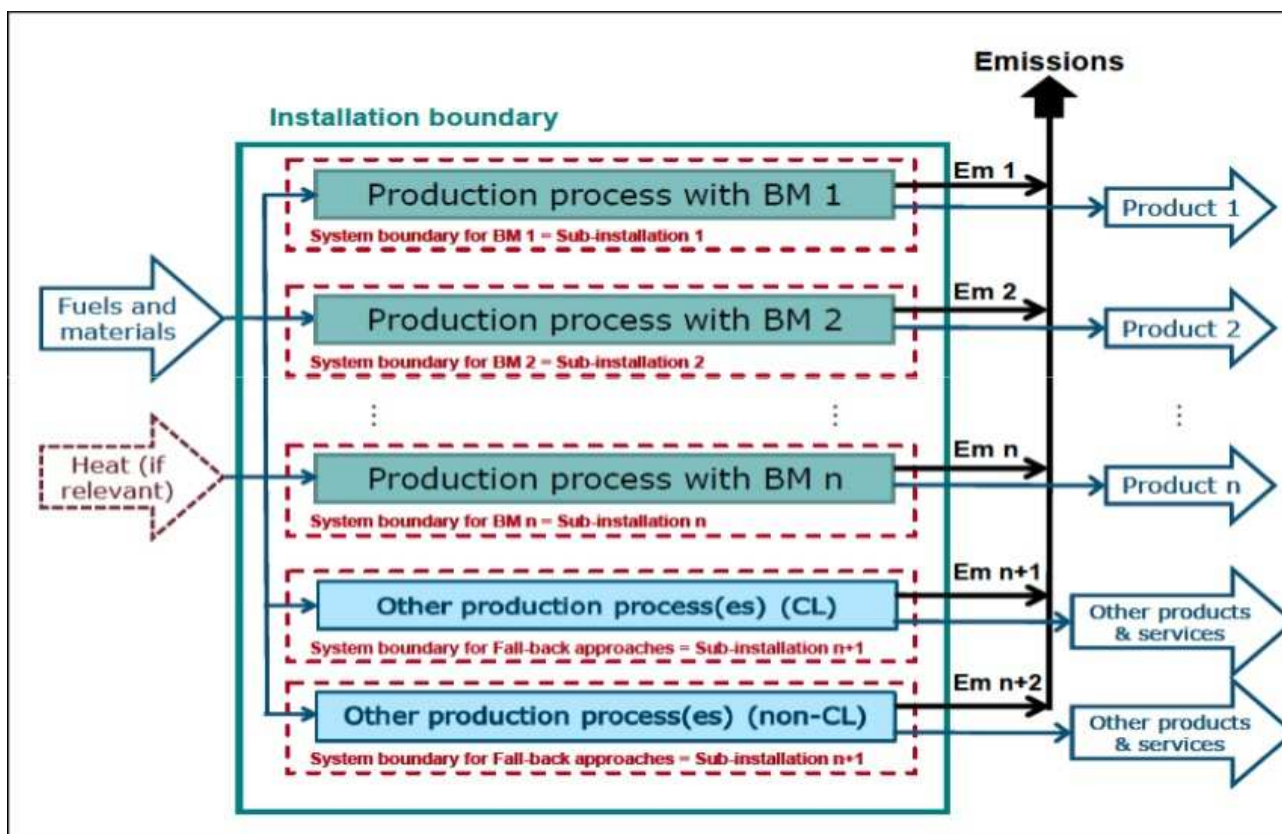
5. Przydział uprawnień a Decyzja KE z 27 kwietnia 2011 roku

Art. 10a Dyrektywy przewiduje określanie zasad darmowego przydziału w oparciu o tzw. wskaźniki emisyjności *ex ante* (zwane także benchmarkami), które określono w Załączniku I do decyzji 2011/278/UE dla poszczególnych sektorów i podsektorów w oparciu o średnie parametry 10% najbardziej wydajnych instalacji w danym sektorze lub podsektorze w UE (średnia arytmetyczna poziomu emisji gazów z 10% najbardziej wydajnych instalacji) w latach 2007 – 2008 [Grzejszczak, 2011]. Dane dla określenia wskaźników emisyjności KE gromadziła na podstawie tzw. wytycznych sektorowych pochodzących od europejskich stowarzyszeń branżowych oraz organów regulacyjnych państw członkowskich. Dane poddano weryfikacji ze strony niezależnych weryfikatorów. Dla realizacji systemu przejściowego w zakresie stopniowego obniżania wolumenu darmowych uprawnień, należy zastosować w odniesieniu do instalacji z sektorów nie narażonych na znaczące ryzyko ucieczki emisji, współczynniki określone w Załączniku VI do decyzji 2011/278/UE (od 0,8 w 2013 r. do 0,3 w 2020 r.) [Grzejszczak, 2011].

Wskaźniki emisyjności określone w Załączniku I do Decyzji co do zasady odnoszą się do 1 tony wytworzonego produktu. Decyzja przewiduje konieczność dokonania podziału każdej instalacji na tzw. podinstalacje, do których przypisane są różnego rodzaju wskaźniki emisyjności (dla produktów, oparte na ciepłe, oparte na paliwie, związane z emisjami procesowymi). Od prowadzących instalacje wymaga się przekazywania danych dotyczących instalacji określonych w Załączniku IV do Decyzji, dla każdego roku z przedziału 2005 – 2008 oraz 2009 – 2010 [materiały z warsztatów, 2011].

Wymaga się od prowadzących instalacje przedstawienia początkowej zainstalowanej zdolności produkcyjnej każdej z podinstalacji. Oblicza się ją jako średnią 2 największych miesięcznych wielkości produkcji w okresie od 1 stycznia 2005 do 31 grudnia 2008, przy założeniu, że podinstalacja działała przy tym obciążeniu 720 godzin na miesiąc przez 12 miesięcy w roku. W razie znaczącej zmiany zdolności produkcyjnej niezbędne jest przekazanie informacji o zmienionej zainstalowanej zdolności produkcyjnej podinstalacji. Wszystkie dane przekazywane przez prowadzących instalacje podlegają sprawdzeniu przez weryfikatorów.

Rys.6: Podział instalacji na podinstalacje

Źródło: Allocationrules, non paper Komisji Europejskiej

W stosunku do działających instalacji, na podstawie zebranych danych określa się tzw. historyczny poziom działalności dla okresu 2005 – 2008 lub 2009 – 2010, w zależności od tego, które wielkości są wyższe. Historyczny poziom działalności związany z produktem określonym w Załączniku I, stanowi medianę z rocznych wielkości produkcji historycznej danego produktu w danej instalacji dla okresu 2005 – 2008 lub 2009 – 2010. W przypadku produktów określonych w Załączniku III, historyczny poziom działalności wyznacza się na podstawie wzorów określonych w tym Załączniku [Grzejszczak, 2011].

Metoda benchmarkowa przyjęta dla obliczenia liczby darmowych uprawnień zakłada w pierwszej kolejności wyznaczenie dla każdej z podinstalacji tzw. wstępnej rocznej liczby bezpłatnych uprawnień. Oblicza się ją przez pomnożenie właściwego historycznego poziomu działalności przez wskaźnik emisyjności oraz współczynnik narażenia na ryzyko ucieczki emisji (w przypadku sektorów narażonych na ucieczkę emisji wskaźnik ten – dla lat 2013 i 2014 - równy jest „1”). Decyzja 2011/278/UE wymaga przypisania uprawnień do każdej z podinstalacji składającej się dany obiekt, przy czym suma tych uprawnień odpowiada wstępnej wielkości darmowych uprawnień dla całej instalacji [Sikora, Lis, 2011].

Ostateczna całkowita roczna liczba darmowych uprawnień do emisji dla instalacji istniejących innych niż instalacje określone w art. 10a ust. 3 Dyrektywy (instalacje nie związane z wytwarzaniem energii) odpowiada wstępnej całkowitej rocznej liczbie bezpłatnych uprawnień pomnożonej przez międzysektorowy współczynnik korygujący określony przez KE w wyniku porównania zgłoszonej przez kraje członkowskie wstępnej całkowitej rocznej liczby bezpłatnych uprawnień dla instalacji nie będących wytwórcami energii elektrycznej dla każdego roku w latach 2013 – 2020 (bez współczynników określonych w Rozdziale VI) z maksymalną dopuszczalną roczną liczbą darmowych uprawnień obliczonych zgodnie z art. 10a ust. 5 Dyrektywy [materiały z warsztatów, 2011].

W przypadku instalacji określonych w art. 10a ust. 3 Dyrektywy, całkowita roczna liczba darmowych uprawnień do emisji odpowiada wstępnej całkowitej rocznej liczbie bezpłatnych uprawnień dla tych instalacji skorygowanej współczynnikiem liniowym 1,74% z wartości przydziału ustalonego na 2013 rok. Zgłaszając KE do 30 września 2011 roku instalacje kwalifikujące się do bezpłatnego przydziału na podstawie art. 10a Dyrektywy, państwa członkowskie przedstawiły wykazy zawierające następujące informacje:

- kod identyfikujący instalację,
- określenie każdej podinstalacji w ramach danej instalacji,
- w przypadku podinstalacji objętej wskaźnikiem emisyjności dla produktów – wskazanie początkowej zainstalowanej zdolności produkcyjnej wraz z rocznymi wyprodukowanymi ilościami danego produktu w okresie od 1 stycznia 2005 do 31 grudnia 2008,
- wskazanie, czy instalacja i podinstalacja należy do sektora uznawanego za narażony na znaczące ryzyko ucieczki emisji,
- wstępna roczna liczba bezpłatnych uprawnień do emisji na lata 2013 – 2020 dla każdej podinstalacji (oraz z korektą o 80% począwszy od 2013 r. do 30% w 2020, gdy instalacja kwalifikuje się do sektora narażonego na ucieczkę emisji),
- wstępna roczna łączna liczba bezpłatnych uprawnień do emisji na lata 2013 – 2020 dla każdej instalacji.

KE po otrzymaniu wykazów ocenia włączenie każdej instalacji do wykazu oraz odpowiednią wstępną całkowitą roczną liczbę uprawnień do emisji przydzielanych bezpłatnie. Jeżeli KE nie odrzuci wykazu wówczas państwo członkowskie określi na jego podstawie ostateczną liczbę bezpłatnych uprawnień, którą następnie zgłasza się ostatecznie KE. W przypadku nowych instalacji (instalacje, które uzyskały zezwolenie na emisję po 30 czerwca 2011), liczba uprawnień przyznawanych bezpłatnie określana jest, gdy instalacja rozpocznie normalną działalność i określony zostanie jej początkowa zainstalowana zdolność produkcyjna. Wniosek o bezpłatny przydział można złożyć w terminie jednego roku od rozpoczęcia normalnej działalności przez instalację, zamieszczając w nim wszelkie dane wymagane zgodnie z Załącznikiem V, oddzielnie dla każdej podinstalacji.

Państwo członkowskie wylicza wstępną roczną liczbę uprawnień do emisji przydzielanych bezpłatnie nowej instalacji, jako iloczyn wskaźnika emisyjności określonego

w załączniku do decyzji oraz poziomu działalności danej instalacji. Uprawnienia do emisji z rezerwy nowych instalacji przyznaje się na zasadzie, kto pierwszy ten lepszy. Jeżeli KE nie odrzuci wstępnej całkowitej liczby uprawnień do emisji, państwo członkowskie określa całkowitą liczbę darmowych uprawnień przyjmując jako podstawę wstępną liczbę uprawnień i korygując ją współczynnikiem liniowym 1,74% z wartości przydziału ustalonego na 2013 rok. Jeżeli połowa uprawnień zarezerwowanych dla nowych instalacji (niezależnie od kwoty uprawnień dostępnej na podstawie art. 10a ust. 8) jest wydana lub zostanie wydana dla nowych instalacji do 2020 r., wówczas KE ocenia, czy należy wprowadzić system kolejkowy w celu zapewnienia sprawiedliwego dostępu do tej rezerwy.

Decyzja określa zasady zwiększania lub zmniejszania liczby darmowych uprawnień dla instalacji w następstwie znaczącego zwiększenia lub zmniejszenia zdolności produkcyjnej instalacji. W razie całkowitego zaprzestania działalności przez instalację, państwo członkowskie nie wydaje uprawnień do emisji dla tej instalacji począwszy od roku następującego po roku, w którym zaprzestano działalności. W razie częściowego zaprzestania działalności przez instalację otrzymuje ona jedynie część wstępnie przydzielonych jej darmowych uprawnień (w zależności od tego, w jakim procencie ograniczono poziom działalności w stosunku do wstępnego poziomu działalności – ograniczenie nie przekraczające progu 50% wstępnego poziomu działalności nie powoduje zmniejszenia liczby uprawnień, ograniczenie o 50 – 75% skutkuje wstrzymaniem połowy uprawnień, o 75 – 90% - powoduje wstrzymanie 75% uprawnień, a o co najmniej 90% - całkowitym wstrzymaniem bezpłatnych uprawnień).

6. Zasady derogacji na podstawie art. 10c Dyrektywy

Możliwość przejściowego przydziału bezpłatnych uprawnień instalacjom wytwórczym energii elektrycznej, które funkcjonowały przed dniem 31 grudnia 2008 lub co do których proces inwestycyjny faktycznie wszczęto do tego dnia. Generalne kryteria dopuszczające (konieczność spełnienia co najmniej jednego z poniższych warunków):

- w roku 2007 krajowa sieć energii elektrycznej nie była pośrednio lub bezpośrednio połączona z siecią systemu połączeń wzajemnych, którą zarządza UCTE;
- w roku 2007 krajowa sieć energii elektrycznej była jedynie pośrednio lub bezpośrednio połączona z siecią systemu połączeń wzajemnych, którą zarządza UCTE poprzez jedną linię o mocy przesyłowej mniejszej niż 400 MW;
- w roku 2006 ponad 30% energii elektrycznej było wytwarzane z paliwa kopalnego jednego rodzaju, a PKB na mieszkańca w cenach rynkowych nie przekroczył 50% średniego PKB na mieszkańca w cenach rynkowych w UE.

„Faktyczne wszczęcie” procesu inwestycyjnego do 31 grudnia 2008, zgodnie z wytycznymi KE do art. 10c Dyrektywy, ma miejsce o ile można wykazać, iż na decyzję o

inwestycji nie miała wpływu opcja przydziału darmowych uprawnień do emisji. Wytyczne uznają, iż dowodem potwierdzającym powyższy stan jest przede wszystkim:

(1) faktyczne rozpoczęcie prac budowlanych w terenie, tak aby były one widoczne najpóźniej 31 grudnia 2008 lub

(2) podpisanie najpóźniej w tej dacie kontraktu na budowę elektrowni.

Wytyczne dopuszczają, aby faktycznie rozpoczęte prace budowlane były pracami przygotowawczymi, ale podjętymi na podstawie stosownego zezwolenia, o ile jest ono wymagane. Przy braku takiego wymogu niezbędne jest przedstawienie innego dowodu na rozpoczęcie prac przygotowawczych. Wytyczne dopuszczają przedstawienie innych dowodów na okoliczność, że na decyzję inwestycyjną nie miała wpływu opcja uzyskania bezpłatnych uprawnień [Grzejszczak, 2011].

Darmowy przydział może nastąpić na rzecz podmiotów, które zobowiążą się do inwestycji w zakresie modernizacji i poprawy infrastruktury oraz czystych technologii i są ujęte w tzw. Krajowym Planie przedkładanym do akceptacji KE do 30 września 2011 r. Co rok KE ma otrzymywać sprawozdania z realizacji tych inwestycji. Kwota inwestycji określonych w Krajowym Planie powinna odpowiadać wartości rynkowej bezpłatnych uprawnień. Wartość rynkowa uprawnień powinna być wartością referencyjną dla określenia w Planach kwot inwestycji. Załącznik VI do Wytycznych precyzuje prognozy cen dwutlenku węgla w III Okresie Rozliczeniowym, które mają być wykorzystane dla określenia rynkowej wartości uprawnień.

W Planach Krajowych należy zamieścić wykaz instalacji podejmujących inwestycje, oraz wykaz zaplanowanych inwestycji będących wynikiem przydziału darmowych uprawnień. Trzeba również wskazać, w jakim stopniu inwestycje mają być finansowane z przychodów uzyskanych z bezpłatnie przyznanym uprawnień. Wytyczne nakazują wykorzystanie przychodów ze sprzedaży darmowych uprawnień do realizacji inwestycji określonych w Krajowym Planie. Wytyczne KE do art. 10c Dyrektywy określają 6 zasad dotyczących inwestycji ujmowanych w Krajowych Planach. Inwestycje powinny być co do zasady zgodne z tymi zasadami (państwo członkowskie powinno się wytłumaczyć, dlaczego określona inwestycja nie jest zgodna z którąś z poniższych zasad):

- należy w Krajowym Planie określić inwestycje (w sieci i usługi pomocnicze) przyczyniające się do obniżenia emisji w opłacalny sposób;
- inwestycje powinny być zaprojektowane w sposób pozwalający na wyeliminowanie sytuacji odpowiadających generalnym kryteriom warunkującym stosowanie art. 10c;
- inwestycje powinny być kompatybilne ze sobą nawzajem oraz z prawodawstwem UE, nie mogą wzmacniać pozycji dominujących ani nadmiernie zakłócać konkurencji na rynku wewnętrznym, powinny (o ile to możliwe) wzmacniać konkurencję na tym rynku;
- inwestycje ujęte w Krajowym Planie powinny być uzupełnieniem innych inwestycji wynikających z prawa UE, przy czym nie powinny to być inwestycje wymagane w celu zaspokojenia rosnącego zapotrzebowania na energię elektryczną;

- inwestycje powinny przyczynić się do dywersyfikacji struktury elektroenergetycznej i źródeł dostaw energii dla wytwarzania energii elektrycznej oraz ograniczenia intensywności emisji;
- inwestycje powinny być opłacalne ekonomicznie przy braku darmowego przydziału emisji na podstawie art. 10c Dyrektywy, za wyjątkiem technologii znajdujących się na etapie demonstracji określonych w załączniku III do Wytycznych.

KE może odrzucić odpowiednie części Krajowego Planu, jeżeli uzna, że państwo nie dostarczyło wystarczających informacji dla wykazania, że powyższe zasady mają zastosowanie do danej inwestycji. W Załączniku V Wytycznych wskazano przykładowo rodzaje inwestycji kwalifikujących się do darmowego przydziału na podstawie art. 10c Dyrektywy (modernizacja wytwarzania energii elektrycznej w celu zapewnienia bardziej efektywnej produkcji o mniejszej intensywności emisji, redukcje emisji poprzez doposażenie elektrowni węglowych, wytwarzanie energii w OZE, wychwytywanie i składowanie dwutlenku węgla, inteligentne sieci, kogeneracja).

Rozdysponowana na podstawie art. 10a Dyrektywy w 2013 roku może być maksymalnie taka liczba uprawnień, która nie przekracza 70% średniorocznej zweryfikowanej wielkości emisji wytwórców energii elektrycznej za lata 2005 – 2007, przy czym ilość uprawnień musi odnosić się do ostatecznej wielkości krajowego zużycia brutto danego państwa członkowskiego. W kolejnych latach III okresu rozliczeniowego przydział maleje, aż do jego całkowitej likwidacji w 2020 roku. W wytycznych wydanych przez KE do art.10c Dyrektywy przyjęto, że dopuszczalny jest albo liniowy spadek przydziałów, albo nieliniowy, ale w ramach którego spadek przydziałów w przeciągu 2 dowolnych kolejnych lat okresu 2013 – 2020 różni się o najwyżej 30% od średniego rocznego spadku niezbędnego w pozostałych latach, aby osiągnąć poziom 0% w roku 2020. Dopuszczalne są 2 sposoby wyliczenia uprawnień dla energetycznych instalacji wytwórczych:

- na podstawie wskaźnika wydajności ex ante (ogólnounijnego opartego na średnioważonym poziomie emisji w najmniej emisyjnych technologiach wytwarzania w UE lub uwzględniającego rzeczywistą strukturę paliw wykorzystywanych do produkcji energii w danym kraju członkowskim), lub
- w oparciu o przydział uprawnień w ramach zweryfikowanych emisji historycznych z danej instalacji w okresie 2005 – 2007.

Rys. 7: Okres bazowy historycznego poziomu aktywności (HAL) jednakowy dla całej instalacji

Początek pracy instalacji	Okres bazowy	Metoda liczenia HAL
01/01/2007 i przed	<ul style="list-style-type: none"> • 2005 - 2008 lub • 2009 – 2010 	<ul style="list-style-type: none"> • Mediana (Art. 9 (1)) • Średnia (Art. 9 (1))
02/01/2007 - 31/12/2008	<ul style="list-style-type: none"> • 2005 - 2008 lub • 2009 – 2010 	<ul style="list-style-type: none"> • Czas wykorzystania (Art. 9 (6)) • Średnia (Art. 9 (1));
01/01/2009	<ul style="list-style-type: none"> • 2009 – 2010 	<ul style="list-style-type: none"> • Średnia (Art. 9 (1));
02/01/2009 – 30/06/2011	<ul style="list-style-type: none"> • 2009 – 2010 	<ul style="list-style-type: none"> • Czas wykorzystania (Art. 9 (6))

Źródło: Sikora, Lis, 2011

7. Wytwórcy energii elektrycznej w kontekście Decyzji KE z 29 marca 2011 roku

Taka sama metodologia przydziału powinna zostać przyjęta przez państwo członkowskie dla wszystkich instalacji, co do których istnieją dane dotyczące zweryfikowanych emisji za lata 2005 – 2007. Ogólno-unijny wskaźnik wydajności ex ante wynosi 0,6408 tony CO₂ na megawatogodzinę wytworzonej energii elektrycznej. Wskaźnik wydajności ex ante dla poszczególnych krajów określany jest zgodnie ze wzorem zamieszczonym w Załączniku I do Decyzji KE. Wskaźnik określa się na podstawie danych wejściowych dotyczących poszczególnych rodzajów paliwa, które oblicza się przyjmując produkcję energii z danego paliwa zgodnie ze wskaźnikami Eurostatu, uwzględniając najlepsze dostępne techniki dla danego paliwa.

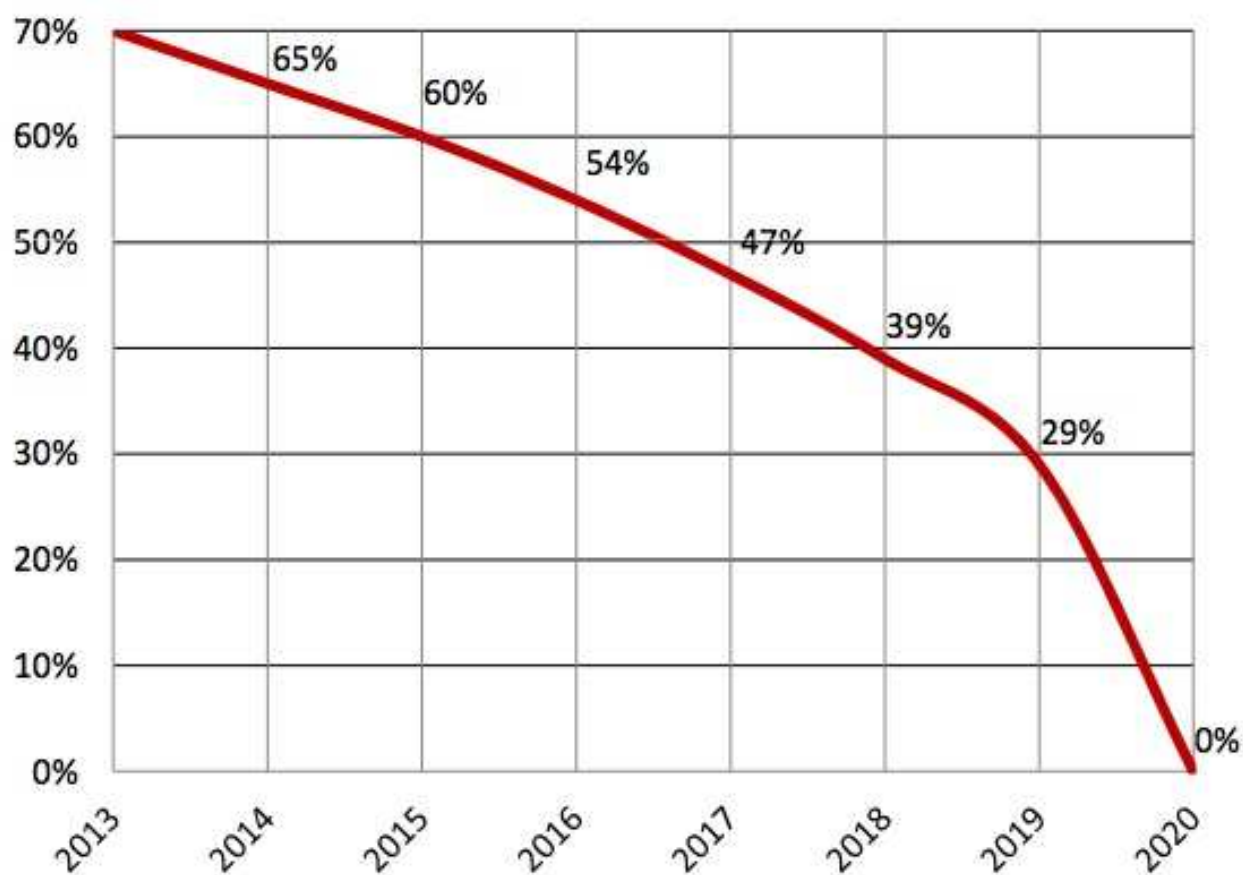
Wielkości produkcji energii elektrycznej, do których znajdują zastosowanie wskaźniki wydajności ex ante, oblicza się zgodnie z Załącznikiem II do Decyzji. Jest to iloczyn zainstalowanej mocy wytwórczej w danej instalacji lub zaprojektowanej mocy wytwórczej, które wprawdzie nie działa, lecz w której dokonano inwestycji do dnia 31 grudnia 2008, oraz współczynnika obciążenia wyrażonego w godzinach rocznie (odpowiednio od 1000 do 7000 godzin). Stąd też liczba przydzielanych danej instalacji uprawnień to iloczyn tych dwóch powyższych wielkości oraz wskaźnika wydajności [Wiśniewski, 2011].

Gdy metoda darmowego przydziału oparta jest na zweryfikowanych emisjach historycznych, liczba uprawnień dla danej instalacji nie może przekroczyć średniej rocznej emisji z instalacji w okresie 2005 – 2007. Dla uwzględnienia wydajności każdej z instalacji, liczba ta jest korygowana na podstawie stosunku średnich emisji rocznych z lat 2008 – 2010 do średnich emisji rocznych z lat 2005 – 2007. Korekta może być więc ujemna lub dodatnia,

w zależności od tego jak kształtowały się wielkości emisji z danej instalacji w poszczególnych latach okresu 2005 - 2010.

Decyzja przewiduje możliwość określenia przez państwo przyznające darmowe uprawnienia współczynnika korygującego, jeżeli obliczona zgodnie z Decyzją całkowita liczba uprawnień dla wszystkich instalacji w III okresie rozliczeniowym przekracza maksymalną liczbę bezpłatnych uprawnień możliwych do wydania przez to państwo w powyższym okresie. Współczynnik korygujący oblicza się zgodnie ze wzorem zamieszczonym w Załączniku III do Decyzji [materiały z warsztatów, 2011].

Rys.8: Ścieżka zmniejszania liczby bezpłatnych uprawnień w ramach derogacji dla elektroenergetyki

Źródło: Sikora, Lis, 2011; KOBIZE, 2011

Podsumowanie

Analizując aktualną politykę Komisji Europejskiej można konstatować, że brak jest widoku na odejście od tematu redukcji emisji. Wobec powyższego trzeba się przygotować na pogarszanie kondycji ekonomicznej tych przedsiębiorstw, które emitują CO₂. Opisane powyżej okoliczności sprawiają, że opracowanie optymalnego modelu jest niezmiernie trudne. Sytuację dodatkowo komplikuje kryzys gospodarczy, który z jednej strony ogranicza popyt na energię powodując spadek jej cen oraz spadek cen uprawnień do emisji, w związku z brakiem konieczności ich nabywania, z drugiej zaś strony prowadzi do ograniczania produkcji przemysłowej i ograniczania produkcji z niektórych gałęzi przemysłu.

Polska ma „szczególny” powód do zadowolenia z decyzji UE. Gdyby od 2013 r. wszystkie elektrownie musiały kupować 100% uprawnień do emisji CO₂, jak zakładano w poprzednim modelu, Polska musiałaby wydać ok. 60 mld zł na modernizację elektroenergetyki, za co w efekcie zapłaciliby jej odbiorcy. Ponadto wynegocjowaliśmy zgodę UE na utworzenie specjalnego funduszu solidarności, z którego będzie finansowana przebudowa najgroźniejszych dla środowiska elektrowni węglowych. Według wyliczeń rządowych ekspertów, ze sprzedaży od 2013 r. polskim i zagranicznym firmom dodatkowych zezwoleń na emisję CO₂ budżet państwa może powiększyć się o prawie 60 mld zł w ciągu siedmiu lat. Zyski ze sprzedaży dodatkowych zezwoleń będą mogły być przeznaczone na „cele społeczne”, inwestycje ekologiczne i na modernizację energetyki.

Obecnie pilnie muszą zostać rozpoczęte prace nad określeniem zapotrzebowania na uprawnienia do emisji w okresie 2013-2020 w sektorach przemysłowych i elektroenergetyce. Fakt przyznawania większości z nich bezpłatnie zmniejsza koszty wypełnienia wymogów EU ETS, ale wciąż powoduje konieczność nabycia nawet kilkunastu % uprawnień na rynku. Brakujące uprawnienia będzie można nabyć na aukcjach, rynku wtórnym, zakupić jednostki z mechanizmów Protokołu z Kioto, bądź też wykorzystać zaoszczędzone uprawnienia nabyte w okresie 2008-2012.

Nie bez znaczenia będą również przyszłe zobowiązania globalne. Społeczność międzynarodowa oczekuje nowego porozumienia, które zastąpi Protokół z Kioto. Prawdopodobnie nie wydarzy się to przed rokiem 2015, a więc czeka nas tzw. „gap-period”. Wciąż czekamy również na rozporządzenia UE w sprawie monitorowania i raportowania oraz w sprawie weryfikacji i akredytacji weryfikatorów. Komisja Europejska pracuje też nad nowelizacją decyzji 2011/278/UE (tzw. decyzji benchmarkowej) i decyzji 2010/2/UE (w sprawie listy sektorów i podsektorów narażonych na znaczące ryzyko ucieczki emisji). Podstawą opublikowanego projektu decyzji jest art. 10a ust. 13 dyrektywy ETS, zgodnie z którym Komisja Europejska może co roku dodawać do listy sektorów i podsektorów narażonych na znaczące ryzyko ucieczki emisji nowe pozycje.

Co się zaś tyczy prawa krajowego to już w momencie wejścia w życie ustawy, konieczna jest nowelizacja ustawy o systemie handlu uprawnieniami do emisji. Dyrektywa EU ETS została implementowana w ustawie o systemie handlu tylko częściowo, min.:

- nie jest napisane, że aukcjonizm będzie głównym systemem po 2013 roku (na razie aukcje dotyczą tylko uprawnień z niewykorzystanych rezerw);
- przydział bezpłatnych uprawnień z art. 10 a i c (tzw. benchmarki i derogacje) nie są implementowane;
- powinno zostać wydane nowe Rozporządzenie Rady Ministrów w zw. z Decyzją Komisji z dnia 19 kwietnia 2010 r. dotyczącą krajowego planu rozdziału uprawnień do emisji gazów cieplarnianych zgłoszonego przez Polskę dnia 8 kwietnia 2010 r. (KE zaakceptowała dodanie do Polskiego KPRU rezerwę ok. 13 mln uprawnień na planowane projekty JI).

Decyzja ta nie obowiązuje jednak bezpośrednio i musi być wprowadzona rozporządzeniem. Obecnie obowiązuje Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 1 lipca 2008 r. w sprawie przyjęcia Krajowego Planu Rozdziału Uprawnień do emisji dwutlenku węgla na lata 2008-2012 dla wspólnotowego systemu handlu uprawnieniami do emisji (Dz. U. Nr 202, poz. 1248), które jest nieaktualne w kwestii nowej rezerwy na JI.)

Ponadto przed nami wiele wyzwań związanych z wprowadzeniem podatku węglowego w celu wyrównania konkurencyjności pomiędzy różnymi produktami energetycznymi. Opodatkowanie energii w UE ma być uzależnione od wysokości emisji CO₂, by przejść z systemu opodatkowania opartego wyłącznie na ilości zużytej energii na system uzależniony od energii zawartej w produktach (wartość opałowa paliw) oraz emisji CO₂. KE ogłosiła propozycję zmiany dyrektywy z 2003 r. o opodatkowaniu energii, w której chce, by opodatkowanie energii skłaniało do jej oszczędzania i ograniczania emisji. Płacąc podatek uzależniony od wielkości emisji CO₂ i wydajności paliw (a nie tylko od ilości), konsument zaczyna płacić za zanieczyszczenia, które powoduje.

Bibliografia:

1. BLACHOWICZ, A., GGASSAN-ZADE, O. (2002): KITTELL, M.: Przewodnik po polityce klimatycznej dla przedsiębiorstw, cz. I. Broszura, vol. 1, no. 3, Center of Clean Air Policy, Grudzień 2002.
2. BLACHOWICZ, A., KOLAR, St., KITTELL, M., LEVINA, E., WILLIAMS, E. (2003): Przewodnik po handlu emisjami dla przedsiębiorstw, cz. II. Broszura, vol. 2, no. 3, Center of Clean Air Policy.
3. KOZAK, P. (2010): Determinanty kształtowania się cen uprawnień do emisji CO₂. Analizy Rynku. <http://www.emisje-co2.pl/pdf/raporty/determinanty.pdf>
4. Realizacja zobowiązań w zakresie zmian klimatycznych jako czynnik stymulujący wzrost gospodarczy i zatrudnienie. Bruksela, Styczeń 2008, IP/08/80.

5. Krajowy Plan Rozdziału Upwnień do emisji dwutlenku węgla na lata 2008–2012. Rozporządzenie Rady Ministrów, przyjęte w dniu 01.07.2008 r.
6. MASZKIEWICZ-KOBACKA A. (2011): Zbywalne pozwolenia na korzystanie ze środowiska.
http://www.pse.com.pl/pdf/zbywalne_pozwolenia_na_korzystanie_ze_srodowiska.pdf
7. ONICHIMOWSKI, G. (2006): Upwnienia do emisji CO₂ w obrocie giełdowym. Szczegółowe Zasady Obrotu i Rozliczeń oraz oferta produktów. Warszawa: Towarowa Giełda Energii SA.
8. RANOSZ, R. (2008): Organizacja i handel upwńieniami do emisji CO₂, Czyste Środowisko.
9. SZYJKO, C.T. (2011): Strategia zarządzania emisjami. (w:) Biznes & Ekologia, no. 106 i 107, vol. 11, ss. 8-9.
10. SZYJKO, C.T. (2011): Dylematy ekorozwoju w Polsce. (w:) ECOMANAGER – przemysł, biznes i środowiski, no. 7-8, ss. 22-23.
11. SZYJKO, C.T. (2011): Benchmarking a dylematy ekorozwoju. (w:) ECOMANAGER – przemysł, biznes i środowiski, no. 9, ss. 18-19.
12. SZYJKO, C.T. (2011): Ewolucja polskiego prawa w świetle trzeciego pakietu liberalizacyjnego. (w:) kwartalnika „Elektroenergetyka – Współczesność i Rozwój”, vol. 7, no. 5, Warszawa.
13. Materiały z warsztatów pt. (2011): Nowy model rynku upwńien do emisji CO₂, 12-13.10.2011, Warszawa, Organizator: Informedia Polska Sp. z o.o.
14. Ministerstwo Środowiska. <http://www.mos.gov.pl>
15. EUROPA – Environment -Emission Trading Scheme. (EU ETS).
<http://europa.eu.int/comm/environment/climat/emission.htm>
16. Centrum Informacji o Rynku Energii. <http://www.cire.pl>
17. United Nations Framework Convention on Climate Change. <http://unfccc.int/>
18. Point Carbon Poland. <http://www.pointcarbon.pl>
19. Krajowy Ośrodek Bilansowania i Zarządzania Emisjami. <http://www.kobize.pl>
20. SEATAC (1993): Guidelines for Life Cycle Assessment – A Code of Practice. Brussels: Wyd. SEATEC – Brochure.
21. SIKORA, P., LIS, K. (2011): Przydziały darmowych upwńien dla instalacji objętych EU ETS po 1 stycznia 2013 r. - wystąpienie w czasie warsztatów pt.: Nowy model rynku upwńien do emisji CO₂. Warszawa, Organizator: Informedia Polska Sp. z o.o.
22. Well-to-Wheels Analysis of Future Automotive Fuels and Powertrains in the European Context; STOA Workshop (2007): The Future of European Long Distance Transport EP 28/03/2007. (w:) A Joint Study by EUCAR/Joint Research Centre of the European Comission/CONCAWE.

23. WELLERMAN, A.; BUCHNER, B. K. (January 2007): "The European Union Emissions Trading Scheme: Origins, Allocation, and Early Results". (w:) Review of Environmental Economics and Policy, vol. 1, no. 1, ss: 66–87.
24. WAGNER, M. (2004): Firms, the Framework Convention on Climate Change & the EU Emissions Trading System. Corporate Energy Management Strategies to Address Climate Change and GHG Emissions in the European Union. Lüneburg: Centre for Sustainability Management, p.12 CSM Lüneburg.
25. Limiting global climate change to 2 degrees Celsius - The way ahead for 2020 and beyond, Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Brussels, 10 October 2011.
26. WIŚNIEWSKI, M.: (2011): Strategia przedsiębiorstwa w II (III) okresie rozliczeniowym EU ETS okresie rozliczeniowym EU ETS - wystąpienie w czasie warsztatów pt.: Nowy model rynku uprawnień do emisji CO₂. Warszawa, Organizator: Informedia Polska Sp. z o.o.
27. GRZEJSZCZAK, P.: kancelaria Domański Zakrzewski Palinka sp. k., Podstawy prawne przydziału uprawnień do emisji w EU ETS po 1.01.2013r. (w:) Wystąpienie w czasie warsztatów pt.: Nowy model rynku uprawnień do emisji CO₂, 12-13.10.2011, Warszawa, Organizator: Informedia Polska Sp. z o.o.

Analysis of the Effects of EU Climate Policy

Abstract

Climate change is one of the biggest challenges facing the world now faces: they have an impact on social and economic life and the environment. This document discusses the basic problems of climate policy and the determinants of Polish, Polish international obligations on climate change and actions to be taken to counteract these changes, in every economic sector. Climate Policy contains a list of policy instruments to assist in protecting the climate, among them there are mechanisms to reduce emissions and protocols formulated. Poland believes climate change is That bridge the pressing issue of the current global agenda Which Should Be Timely and Effectively addressed at all levels. Poland has already responded to the challenge of climate change with various Measures Aimed at Reducing Emissions, developing renewable energy, energy efficiency Improving and switching to low-carbon technologies.

Key words: climate policy, climate change, EU

Sociálne a politické analýzy

2011, 5, 2, s. 55-67

<http://sapa.ff.upjs.sk>

ISSN 1337 5555

Формирование профессиональных качеств студентов ХГФ в процессе выполнения анализа художественных произведений

Анастасия Станиславовна Соколова¹

Аннотация:

Проблема исследования и ее актуальность. В современных условиях модернизации системы народного образования с особой остротой встает проблема формирования духовного мира, эстетической культуры, мировоззренческих позиций и нравственных качеств, художественных потребностей подрастающего поколения. В этом деле важнейшее значение имеет искусство и, прежде всего, изобразительное, декоративно-прикладное искусства, охватывающие целый комплекс художественно-эстетических отношений личности к окружающей действительности. Особую актуальность приобретает проблема повышения эффективности профессиональной подготовки студентов художественных, и проблема успешного художественно-эстетического образования и воспитания будущих специалистов в области художественно-творческой деятельности. *Цель исследования* - показывают, что искусство включенное в учебно-воспитательный процесс в художественном (художественно-промышленном) колледже, может выступать эффективным средством качественного изменения подготовки будущих специалистов в области декоративно-прикладного искусства. *Для решения поставленных задач использовались следующие методы исследования:* анализ психолого-педагогической, методической исторической, искусствоведческой литературы; оценочные коррекции программ колледжей и общеобразовательных школ по изобразительному и народному декоративно-прикладному искусству; методических разработок для учителей, воспитателей, студентов; наблюдение за процессом усвоения студентами основ искусства, дизайна; психолого-педагогический эксперимент; беседы, тестирование; анализ продуктов творческой деятельности студентов. *Выводы:* Процесс формирования профессиональных качеств будущих специалистов остаётся одним из актуальных на сегодняшний день, особенно в условиях реформирования отечественного образования. Подготовка высококвалифицированных специалистов в области художественно-педагогического образования детерминирована новыми требованиями современного рынка труда, социальным заказом общества.

Ключевые слова: Профессиональные качества, профессиональная культура, студент, художественно-педагогическое образование, анализ и интерпретация произведений искусства

¹ Dr. Anastasia Станиславовна Соколова, PhD. Кафедра художественного образования и истории искусств, Курский государственный университета, Ул. Радищева, 33, Курск, 305000, Российская Федерация, E-mail: styushasok@yandex.ru

Введение

В условиях реформирования современного отечественного образования, в том числе художественного, актуальным остаётся вопрос о подготовке высококвалифицированных специалистов (будущих педагогов, школьных учителей) и формировании их профессионально значимых качеств. Подготовка специалиста сегодня определена новыми условиями жизни и требованиями, предъявляемыми к его личности, а также новыми приёмами принятия на работу. Все эти условия требуют выработки иных подходов к подготовке педагогов нового поколения. На этапе профессиональной подготовки в высшем учебном заведении качество образовательного процесса во многом определяет успешность человека в будущей профессиональной деятельности и в его взаимодействии с окружающими.

Социальный заказ общества детерминирован процессами демократизации и гуманизации отечественного образования, коренными преобразованиями в области экономики, политики, социальной жизни, а также культурного развития нашей страны.

Гуманизация педагогического образования по отношению к личности учителя подразумевает его непрерывное общекультурное, социально-нравственное и профессиональное развитие с учётом общественных потребностей и личностных запросов.

В условиях демократизации общества профессиональная подготовка квалифицированных специалистов в области художественно-педагогического образования возможна только в процессе гармоничного, всестороннего развития конкретной личности. Решение этой нелегкой задачи осуществимо при условии тесной взаимосвязи теории и практики, изучения истории художественно-педагогического образования, освоения прогрессивных методов и методик педагогического образования; воспитания будущих школьных учителей изобразительного искусства, способных благодаря профессиональным знаниям и умениям оказывать влияние на формирование у школьников определённой шкалы духовно-нравственных ценностей и норм поведения.

Квалифицированный специалист в области художественно-педагогического образования – это, прежде всего, человек с развитым творческим мышлением, инициативный и деловитый, эрудированный, обладающий высоким уровнем моральных качеств (Hrehova, 2009, 99-102). Такие личностные характеристики педагога особенно актуальны в условиях изменения художественного образования, когда активно осуществляется переход от отечественной классической высшей школы к стандартам европейской системы подготовки специалистов.

Отправной точкой перехода на двухуровневую систему высшего профессионального образования стало так называемое «Болонское соглашение» об унификации высшего образования в Европе, подписанное многими европейскими

странами в июле 1999 года. Россия вскоре присоединилась к странам – участницам Евросоюза. После подписания соглашения Российская Федерация включилась в сферу европейского образования, постепенно осуществляя качественные преобразования в образовательной системе.

Художественно-графический факультет Курского госуниверситета не является исключением. В июне 2009 года в его стенах состоялся первый выпуск магистров по направлению «Художественное образование».

Актуальность вопроса о формировании профессиональных качеств будущих специалистов в процессе изучения специальных дисциплин очевидна. Изучение дисциплин профилирующего цикла студентами вузов позволяет формировать комплекс специальных теоретических знаний, а также умений, необходимых для улучшения общего уровня их профессиональной подготовки и для занятия будущей трудовой деятельностью.

1. Проблемы формирования профессиональной культуры будущих учителей

На художественно-графическом факультете Курского госуниверситета, по сути, мы имеем дело с подготовкой будущих школьных учителей изобразительного искусства. На сегодняшний день наш факультет активно развивается, совершенствуется и его система образования, открываются новые отделения и направления. И всё же, курский художественно-графический факультет остаётся местом подготовки специалистов в области художественного образования.

Поэтому для нас важным является, во-первых, исследование факторов, влияющих на формирование профессиональной культуры студентов вузов с художественно-педагогическим уклоном; во-вторых, определение роли истории изобразительного искусства в процессе формирования профессиональных компетенций личности будущих специалистов. В-третьих, необходимым условием остаётся изучение специальной дисциплины «Анализ и интерпретация художественных произведений» и, наконец, создание определённой модели анализа произведений искусства, которая поможет студентам быть более образованными и компетентными в вопросах художественной критики.

К приоритетным задачам современного художественно-педагогического образования следует отнести, во-первых, формирование у будущего специалиста обширных знаний в области истории искусства (Hrehova, 2008, 125-126), мировой художественной культуры; во-вторых, развитие умения грамотно и ясно излагать мысли, а также анализировать художественные произведения, используя научный подход.

Совокупность таких качеств суть профессиональной культуры, формирование которой остаётся важным вопросом в процессе подготовки студентов художественно-графического факультета. В этом процессе особую роль играет изучение цикла специальных дисциплин.

Одна из основных проблем, с которой сталкивается сегодня преподаватель истории искусства или мировой художественной культуры нашего факультета, – неспособность студентов анализировать произведения искусства. Данная проблема не является единичным случаем, выявленным у студентов-первокурсников, которые только начинают постигать «грамоту искусства». Большую опасность эта проблема представляет для учащихся старших курсов, выходящих на педагогическую практику в общеобразовательные школы, то есть будущих учителей изобразительно искусства. Деятельность учителя изобразительного искусства предусматривает особый тип урока – беседы об искусстве, на котором ученики изучают крупные стилевые направления в истории мирового искусства, различные виды и жанры изобразительного искусства; они также знакомятся с творческой биографией выдающихся художников и, конечно, с их программными произведениями. Знакомство с произведениями для школьника – важная ступень в процессе изучения основ истории мирового искусства (теоретический аспект). От учителя в данном случае требуется владение специальными знаниями в области художественного анализа, умений раскрыть и объяснить идейный замысел произведения, принципы его композиционного построения или колористического решения и других особенностей. Возникает явное противоречие: возможно ли ведение диалога с ребёнком на предмет анализа предложенного художественного произведения, если сам студент-практикант не способен дать грамотную оценку, скажем, картины с точки зрения её живописно-пластического языка. Стоит подчеркнуть особое значение для будущих специалистов в области методики преподавания ИЗО такого профессионального качества, как умение выполнять грамотный анализ произведения искусства. Это, несомненно, одно из качеств, определяющих уровень профессиональной подготовки студента.

2. Анализ произведений искусств как средство формирования профессиональных качеств студента

Анализ и интерпретация художественных произведений – работа очень увлекательная; она активизирует мыслительные процессы, расширяет кругозор студента, способствует пониманию «ткани» произведения, то есть его самой сути.

Тем не менее, необходимо помнить, что анализ произведения искусства – не простое развлечение, это не только увлекательное, но также серьёзное и ответственное занятие, не терпящее поспешности; работа, которая предполагает цель анализа,

адресат и эмоционально-рациональное восприятие произведения в зависимости от вида искусства, его специфики, жанра (Пронина, 2002, 4). Методы анализа в данном случае должны базироваться на чётких научных принципах.

Научные принципы, которыми обязан руководствоваться исследователь, анализирующий произведение, подразумевают знание особенностей живописно-пластического языка того или иного произведения, его видовой и жанровой специфики. Если речь идёт об анализе структуры картины, то интерпретатор должен учитывать основные законы и принципы построения живописного полотна, разнообразные композиционные приёмы, особенности линейной и воздушной перспективы; также он должен обладать определёнными знаниями в области богатого языка аллегорий и символов как дополнительных средств, расширяющих содержательные возможности любой картины.

Можно с уверенностью утверждать, что особого «рецепта» анализа художественных произведений на сегодняшний день не существует, поскольку каждое из них отличается своеобразием и неповторимостью. Этим продиктована собственная логика и свои приёмы анализа и интерпретации «продуктов» искусства. Произведение как бы само подсказывает, по какому пути можно проникнуть в глубины смысла его художественного образа. Для зрителя всегда существует своего рода «зацепка».

Важно помнить и о том, что анализ и интерпретация художественных произведений – процесс творческий и индивидуальный, зависящий также от особенностей развития мышления индивида, уровня его интеллекта, профессиональных умений и навыков и ряда других факторов. Наконец, процесс восприятия произведения протекает у каждого человека индивидуально (надо учитывать и духовный опыт личности, и уровень её образованности, который влияет на понимание художественного образа). Так, одно и то же произведение может трактоваться совершенно по-разному иметь множество вариантов интерпретации художественного образа в зависимости от социального уровня жизни человека, тех исторических условий развития территории, на которой он проживает, конкретных временных рамок. Ни для кого не секрет, что определённая историческая эпоха имеет специфические условия развития общества, социально-экономической сферы, свои традиции, устои, систему ценностей, каноны, что, в свою очередь, отражается на отношении к самому искусству, его роли в жизни человека, на понимании произведений данного отрезка времени.

Тем не менее, можно выделить несколько общих принципов аналитической работы с произведением искусства. Обратим особое внимание на некоторые из них.

Во-первых, анализ должен быть сделан с пониманием живописно-пластического языка произведения. Восприятие любого «продукта» искусства должно осуществляться с пониманием неразрывного единства его содержания-формы.

Во-вторых, нельзя забывать, что произведение искусства – единый организм, имеющий определённую структуру, состоящий из множества компонентов. В процессе

анализа нужно стараться воспринимать его как единое целое (такой взгляд на произведение искусства лежит в основе метода структурного анализа).

Следует начинать аналитическую работу со «знакомства» с произведением. Лучший вариант, когда студент работает с оригиналом того или иного произведения, а не с его репродукцией. Конечно, мы не имеем возможности посетить все крупнейшие музеи мира, но большинство россиян были в Москве или северной столице нашей родины, где могли познакомиться с выдающимися шедеврами отечественной и зарубежной живописи, пластики, декоративного искусства. Зачастую и провинциальные музеи, и художественные галереи обладают богатейшими коллекциями. Курская государственная картинная галерея имени А. А. Дейнеки не является исключением. Здесь студенты найдут памятники русской и зарубежной живописи различных эпох, направлений и стилей. Очень важно то первое впечатление, которое возникает в результате контакта «произведение-зритель». Многие исследователи советуют как можно точнее зафиксировать это впечатление, стараясь глубже его осознать.

Необходимо также сопоставлять собственное впечатление, основанное на жизненном опыте и интуиции, с результатами процессов мышления (анализ, синтез, обобщение информации, идеализация). Речь идёт о тесной связи в процессе изучения художественного произведения двух составляющих человеческой психики – эмоциональной и рациональной сферы.

Следующий шаг на пути к пониманию произведения – изучение и анализ специальной литературы. Это могут быть как искусствоведческие статьи, посвящённые описанию, истории создания, анализу структуры конкретного произведения (например, статья «О композиции картины «Менины» Веласкеса» М.В. Алпатова, впервые опубликованная в журнале «Rivista de Occidente» в 1935 г.), так и документы, другие письменные источники, содержащие отношение к произведению современников, переписка художника с родными и близкими.

Примером могут служить письма Винсента Ван Гога к брату Тео и друзьям – потрясающий человеческий документ, по-мнению Карла Ясперса, «свидетельства мировоззрения, существования, образа мыслей высокого этоса...» (Ван Гог, 2008, с.384). Его письма сопоставимы со сделанным им в области живописи; они содержат мысли художника о Боге, устройстве мира, о месте человека в нём; об искусстве, в том числе о живописи. И, конечно, это прекрасный источник информации о самих картинах Ван Гога, о том, какая огромная, подчас мучительная работа и духовное содержание стоят за процессом создания каждой из них. В письме к брату художник так объяснял содержание «Ночного кафе», созданного им в Арле, в сентябре 1888 года: «В моей картине... я пытался показать, что кафе – это место, где можно погибнуть, сойти с ума или совершить преступление. Словом, я пытался, сталкивая контрасты нежно-розового с кроваво-красным и винно-красным, нежно-зелёного и веронеза с жёлто-зелёным и

жѣстким сине-зелѣным, воспроизвести атмосферу адского пекла, цвет бледной серы, передать демоническую мощь кабака-западни» (Ван Гог, 2008, 253).

Изучая письменные источники, необходимо постоянно сравнивать первое впечатление от художественного произведения с теми знаниями и информацией, которую интерпретатор нашѣл в литературе. При этом следует всё время заниматься коррекцией собственных суждений, сравнительным анализом нескольких литературных источников.

После фиксации собственного впечатления и знакомства с литературой можно приступить к анализу произведения с точки зрения его изобразительно-выразительных средств. При анализе произведения одного таланта или «внутреннего чутья» недостаточно, мало способности взглянуть на него «свежим взглядом». Но просто необходимо умение абстрагироваться, «вычлѣняя те или иные моменты восприятия и элемента формы и содержания» (Яковлева, 2005, 43).

Изобразительно-выразительные средства – это те средства, с помощью которых художник раскрывает содержание своего произведения. Если речь идёт о пластических искусствах, это разнообразные композиционные схемы, способы пространственной организации, цветовой строй произведения, его колористическое решение, светотеневая моделировка, роль деталей, атрибутов в раскрытии идейного замысла произведения и многое другое. В любом произведении искусства нет «пробелов» или «пустых мест», каждый его сантиметр наполнен определённым смыслом. Поэтому при аналитической работе важно учитывать все детали – материал(ы), из которого(ых) выполнено произведение, его размер, формат и, наконец (если мы имеем дело с картиной), особенность живописной поверхности или живописной фактуры (характер мазка, его плотность, способ наложения, экспрессивность).

Выше отмечалось, что восприятие произведения искусства основывается на понимании неразрывного единства его формы-содержания. И если под формой подразумевается совокупность живописных приёмов и художественных средств, которые помогают автору в раскрытии содержания, то содержание – это замысел произведения, та основная мысль, которая лежит в его основе. Идейный замысел произведения раскрывается в трёх основных компонентах: тема, идея, сюжет (Пронина, 2002, б). Идея есть главная мысль, определяющая содержание произведения (его жизненный, нравственный, философский смысл); сюжет – внешнее действие, то есть определённое событие, ситуация, изображённая в произведении, тогда как тема – это внутренний замысел, то есть круг явлений, проблем, отображённых в художественном произведении.

Неотъемлемым компонентом любого произведения искусства, а также необходимым условием его существования является художественный образ. Это не только специфическая для искусства форма познания и оценки мира, но и выражение духовного содержания, художественной идеи. Художественный образ обладает сложной природой и отражает богатство человеческого существования. Художественный образ –

всегда результат художественного обобщения, восхождения от единичного явления к типическому, идеальному, воображаемому бытию. Давая оценку содержания произведения необходимо учитывать специфику художественного образа, его жизненный цикл и многие другие особенности. Например, художественный образ развивается исторически вместе с искусством и имеет специфику в разных видах, жанрах, направлениях искусства.

При анализе художественного произведения разделяют художественный образ как сущность произведения в целом и отдельные художественные образы составляющих его начал – природы, предмета, среды, персонажей. Отражение действительности в художественном образе составляет специфическую природу искусства. В этом смысле художественность неотделима от образности, и без художественного образа нет искусства. В противном случае мы имеем дело с такими явлениями, как «антиискусство», китч или безвкусица.

Следующее действие интерпретатора – изучение биографии художника, создавшего произведение, а также той исторической эпохи и художественной среды, в условиях которой работал автор. Важно определить место произведения в творчестве мастера, дать грамотную оценку роли произведения в развитии того вида искусства, которому он принадлежит.

Выше говорилось о невозможности предоставления студентам конкретного «рецепта» анализа и интерпретации художественных произведений. Мы можем лишь наметить определённые пути для аналитической работы. Но существует множество подходов, приёмов, способов анализа, его разнообразные виды. И поэтому человек, работающий с произведением, может выбрать любой из них в зависимости от собственных предпочтений.

Одним из таких методов интерпретации является герменевтический, который предполагает процесс «вживания», «вчувствования» в образ художественного произведения, его интерпретацию с точки зрения истолкования смысла. Этот способ возник в Древней Греции. Учёные предполагают, что слово «герменевтика» (от др.-греч. – искусство толкования) происходит от имени бога Гермеса, вестника богов, который передавал послания от богов кому-нибудь из смертных, «растолковывая» их людям. Герменевтический метод основан на толковании, раскрытии смысла произведения, где главным предметом толкования выступают символы. Герменевтика выступает как своеобразный «инструмент» понимания художественного текста, она стремится к духовной интерпретации произведения.

Существует также метод структурного анализа, в основе которого лежит понимание произведения как гармоничного целого, как механической суммы всех его элементов. При этом произведение искусства воспринимается как целостная «структура», состоящая из множества взаимосвязанных компонентов. Каждый из элементов реализуется лишь в отношении к другому элементу.

Ещё один интересный подход к интерпретированию произведений, возникший в конце XIX столетия, – метод психоанализа, основоположниками которого является Зигмунд Фрейд и его последователи. Этот способ используется для объяснения содержания произведений искусства с точки зрения тех процессов, которые протекают в подсознании художника. Теория психоанализа Фрейда давала возможность исследовать область подсознания, но применительно к искусству. Данный приём аналитической работы как бы рисует «портрет» автора, создавшего произведение. Лучше понять его суть возможно в данном случае только при анализе тех чувств и эмоций, который испытывал художник. Исследователи пытаются понять суть произведения, исходя из разного рода «фобий», детских комплексов, бессознательных инстинктов, даже расстройств психики, отражённых в произведениях автора. Такого рода анализу часто подвергаются живописные работы Винсента Ван Гога, Сальвадора Дали.

Вообще, на произведения художников-сюрреалистов, Дали в том числе, огромное влияние оказали исследования Фреда и Юнга в области психологии. «Манифест сюрреализма» (1924) и «Сюрреализм и живопись» Андре Бретона дают возможность познакомиться с основами сюрреалистической эстетики. Сюрреалисты взяли за основу так называемый метод свободных ассоциаций Фрейда, согласно которому «человек, отталкиваясь от какого-либо образа, высказывает всё, что приходит ему в голову» (Львова, 2008, 121). Именно так рождается сюрреалистическое произведение. Самым благоприятным состоянием для процесса творчества, по убеждению художников этого направления, было признано безумие. Возможно, с теорией сновидений Фрейда, также воспринятой художниками сюрреализма, психоанализа, методом свободных ассоциаций связано использование «автоматического письма» (как одной из догм сюрреализма, по мнению Бретона), фроттажа² и «декалькомании»³ Макса Эрнста.

Но о каком бы способе анализа и интерпретации художественных произведений не шла речь, все они укладываются в несколько сложных действий:

- 1) раскодирование информации, заключенной в ткани самого произведения,
- 2) аналитическое исследование процесса и обстоятельств создания произведения искусства, помогающее углубить и обогатить его понимание,
- 3) изучение исторической динамики художественного образа произведения в индивидуальном и коллективном восприятии (Яковлева, 2005, 36-37).

В первом случае идёт работа с произведением как самоценностью – «текстом»; во втором – текст рассматривается в контексте, то есть в художественном образе

² Фроттаж – техника автоматизма, изобретённая Максом Эрнстом (1891-1978), состоящая в растушёвывании влажным карандашом (или свинцом) бумаги, положенной на шероховатую и слегка рельефную поверхность. Во фроттаже таким образом используется принцип детской игры.

³ «Декалькомания» – техника живописи, изобретённая также как и фроттаж сюрреалистом Эрнстом, при котором изображение со стекла путём давления переносится на холст без предварительной идеи.

выявляются следы влияния «внешних импульсов» культурно-исторической эпохи, страны или региона мира, в котором автор жил и получал воспитание, образование, круга общения; в третьем – изучаются изменения художественного образа в зависимости от изменения его восприятия в различные эпохи.

Следует отметить, что и в учебной, и в научной историко-искусствоведческой работе эти три аспекта, как правило, взаимосвязаны, они не отделены друг от друга какими-то жёсткими гранями.

С точки зрения образовательных целей, интересна ситуация, когда ничего или практически ничего не известно о произведении (неизвестный художник, приблизительно установлены хронологические рамки). Тогда зритель оказывается в роли эксперта, и перед ним стоит конкретная задача – по возможности определить где, когда, кем создано произведение; попытаться оценить его художественный уровень.

Для создания действительно оригинальных, творческих работ в области интерпретации художественных произведений необходимо формировать у студентов знания о разнообразных методах анализа; умения грамотно выстраивать материал, излагать собственные мысли; развивать абстрактное мышление.

Введение специальных дисциплин по изучению структуры художественных произведений, способов аналитической работы на младших курсах художественных вузов поможет решить ряд существенных проблем и осуществить создание базовых знаний в области теории искусства. Эти знания в дальнейшем помогут студенту ориентироваться в сложном, но увлекательном мире искусства.

Постоянное обогащение знаний в области анализа художественных произведений может осуществляться с помощью комплекса специальных творческих заданий; а в результате постоянных упражнений по выполнению анализа художественных произведений можно формировать практические навыки студентов. В качестве обязательной практики, которая подразумевает непосредственный контакт с оригиналами произведений, необходимо вводить посещение региональных музеев, художественных галерей, выставочных залов.

На курском художественно-графическом факультете введён курс дисциплины «Анализ и интерпретация художественных произведений», рассчитанный на последовательное усвоение студентами основ работы с произведениями искусства. Учебный процесс предполагает также летнюю музейную практику, которая проходит в ведущих музеях г. Москвы и г. Курска. В ходе практики студенты знакомятся с произведениями изобразительных искусств и декоративно-прикладного искусства, хранящихся в музеях столицы и нашего региона. Музейная практика является своеобразным итогом изучения курса истории искусства и мировой художественной культуры, обобщает полученные теоретические знания студентов.

3. Основные выводы

Воспитание профессионального восприятия искусства имеет огромное значение в системе художественно-педагогического образования. Оно включает, в том числе, умение провести атрибуцию произведения.

Профессиональные знания и умения в области атрибуции произведений, их интерпретации необходимы как будущему преподавателю художественно-графических факультетов, так и учителю изобразительного искусства в школе. Эти знания также помогут студенту в процессе работы над собственными творческими композициями.

Подготовка высококвалифицированных специалистов сегодня обусловлена особыми условиями современной жизни, преобразованиями в области экономики, политики, культуры российского государства, а также социальным заказом общества.

Формирование профессиональной культуры будущих учителей изобразительного искусства осуществляется на этапе подготовки в высшем учебном заведении, и от качества образовательного процесса зависит успешность студентов в будущей профессиональной деятельности.

В процессе изучения профилирующих дисциплин (история искусств, мировая художественная культура, анализ и интерпретация художественных произведений, эстетика) решается ряд важнейших задач, среди которых – накопление базовых теоретических знаний; формирование практических умений, необходимых для будущей профессии; качественное улучшение уровня профессиональной подготовки студентов.

Профессиональная культура будущих специалистов в области художественно-педагогического образования представляет совокупность теоретических знаний и практических умений, социально-значимых качеств личности, ее психологических и других характеристик. Профессиональная культура как социальный феномен зависит от содержания и организации образовательного процесса в высшем учебном заведении. Важными педагогическими условиями формирования профессиональных качеств будущих специалистов являются:

- организация целостного учебно-образовательного процесса, его направленность на развитие компонентов профессиональной культуры;
- систематизирование, структурирование содержания разделов профессиональной подготовки студентов;
- более глубокое изучение специальных дисциплин (не исключая освоение общепрофессиональных и гуманитарных дисциплин);
- создание таких условий образовательного процесса, при котором он осуществляется как творческий процесс.

В процессе подготовки к будущей профессиональной деятельности выполнение этих и других условий будет способствовать формированию профессионального совершенства личности, развитию таких профессиональных качеств студентов, как

инициативность, деловитость, эрудированность, творческое мышление, профессиональное восприятие искусства.

Вместо заключения

После подписания Болонской конвенции, Российская Федерация включилась в сферу европейского образования, перейдя на двухуровневую систему высшего профессионального образования. Является ли такой шаг «путём к развитию» или Россия становится лишь своеобразным «придатком» европейского образования, перечёркивая тем самым собственный богатейший педагогический опыт, – вопрос, конечно, сложный. Очевидно, ответ на него не заставит себя долго ждать, и результаты подобного рода реформ наше общество получит в ближайшее время в образе квалифицированного специалиста «нового типа».

Литература:

1. ЯКОВЛЕВА Н.А., ЛИСОВСКИЙ В.Г., МОЗГОВАЯ Е.Б., ЧАГОВЕЦ Т.П.М. (2005): Анализ и интерпретация произведения искусства. Учеб. пособие. Изд-во «Высшая школа».
2. Ван Гог В. (2008): Письма к брату Тео. Пер. П. Мелковой. – СПб.: «азбука-классика»
3. ЛЬВОВА Е.П., САРАБЬЯНОВ Д.В., КАБКОВА Е.П., ФОМИНА Н.Н., ХАН-МАГОМЕДОВА В.Д., АВЕНКОВА Л.Г., АВЕРЬЯНОВА Г.И. (2008): Мировая художественная культура. XX век. Изобразительное искусство и дизайн. СПб.: Питер.
4. НРЕНОВА, D. (2009): Прикладной эстетики. В: Эстетика высшего образования. Нитра: CPU, 2009, сс. 27-109.
5. НРЕНОВА, D. (2008): Эстетика и искусство - эмпирический анализ отношения к художественное училище и художественный Эстетика = эмпирический анализ отношения студентов к искусству. В: Социально-политического анализа. Года. 2, нет. 1, сс. 98-165.
6. ПРОНИНА Т.Д. (2002): Анализ структуры картины (2002). Методические рекомендации по изучению изобразительного искусства. Курск: изд-во Курск.

Formation Professional Qualities of Students in the Process of Carrying out the Analysis of Works of Art

Abstract:

The problem of the study and its relevance. In the current conditions of the modernization of the educational system with particular acuity there is a problem of formation of the spiritual world of aesthetic culture, worldview and moral qualities, artistic needs of the younger generation. In this case, art is essential, above all, painting, decorative arts, covering a range of artistic and aesthetic relationship between the individual to reality. Of particular relevance is the problem of improving the effectiveness of training art students, and the problem of successful artistic and aesthetic education of future professionals in the field of artistic and creative activities. *The purpose of research* - show that art is included in the educational process in the art (Art and Industry), college can be an effective tool for qualitative changes in the preparation of future professionals in the field of arts and crafts. *To achieve the objectives we used the following methods:* analysis of psychological, educational, methodological, historical, art-literature, the estimated adjustment programs of colleges and schools of fine and folk arts and crafts, teaching materials for teachers, educators, students observe the process to provide students with foundations of art, design, psycho-pedagogical experiment, interviews, testing, analysis of the products of creative activity of students. *Conclusions:* The formation of professional skills of future professionals remains one of the most pressing of today, especially in the reform of national education. Preparation of highly qualified specialists in the field of art and teacher education is determined by the new requirements of the modern labor market, the social order of society.

Keywords: Professional-quality, professional culture, student, art-teacher education, analysis and interpretation of works of art

Sociálne a politické analýzy

2011, 5, 2, s. 68-73

<http://sapa.ff.upjs.sk>

ISSN 1337 5555

Čáky Milan:

Čínske súvislosti. O politickom vývoji k modernizujúcej sa Číne

Recenzia

Jana Koprlová¹

V poradí tretia autorská publikácia slovenského historika a politológa Milana Čákyho venovaná spoločensko-politickému vývoju Číny vychádza z pozície záujmu širokého okruhu čitateľov z radov odborníkov, študentov aj širšej verejnosti, ktorý vyvolali autorove dve predchádzajúce vysokoškolské učebnice určené predovšetkým poslucháčom politológie *Politický vývoj v novodobej Číne* (Trnava : UCM v Trnave, 2005, 189 s., ISBN 80-89034-87-X) a *Čína - cesty k premenám* (Trnava : UCM v Trnave, 2009, 210 s., ISBN 978-80-969443-5-4), pričom na obidve uvedené knižné diela tiež priamo a bezprostredne nadväzuje. Mnohoročná pozornosť, ktorú autor sústavne otázkam predovšetkým politického vývoja ázijskej krajiny venuje, umožnila ponúknuť našej čitateľskej verejnosti dielo, ktoré malo príležitosť dozrieť v čase - jednak z hľadiska ucelenosti spracovávanej a analyzovanej problematiky, a jednak aj z pohľadu šírky a hĺbky záberu analytického prístupu autora.

¹ Ing. Jana Koprlová, PhD: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Fakulta sociálnych vied, Katedra politických vied, Bučianska 4/A, 917 01 Trnava, Slovenská republika,
E-mail: janakoprlova@yahoo.com

Keď známy americký ekonóm John Naisbitt spoločne so svojou manželkou Patriciou Aburdeneovou vydali v roku 1990 dielo *Megatrendy 2000*, v zásade iba zdôraznili objektívne naplniteľné predpoklady tejto ázijskej veľmoci i obavy medzinárodného spoločenstva spájané s jednou z najstarších, no zároveň kľúčových mocností v dejinách ľudskej civilizácie. A hoci sa v súčasnom období pozícia krajiny vo vzťahu k jej demografickým vyhlídkam v dôsledku politiky „jedného dieťaťa“ zhoršuje v prospech druhej najľudnatejšej krajiny sveta Indie, naopak, pre svetovú ekonomiku, ako aj súčasné medzinárodné ekonomické vzťahy sa stáva rozhodujúcim aktérom. Ako je všeobecne známe, z nedávnej hospodárskej a finančnej krízy vyšla Čína v postavení víťaza, ktorý berie všetko, a to vďaka centrálne riadenej ekonomike, ktorá sa na celosvetových dôsledkoch krízy podieľala obzvlášť negatívne najmä v podobe direktívne stanovovaného kurzu čínskej oficiálnej meny renminbi, neoficiálne nazývanej aj čínsky jüan, voči svetovým rezervným menám, najmä však voči americkému doláru. Dnes drží táto krajina v dôsledku umelých zásahov do vývoja výmenného kurzu zo strany čínskej komunistickej vlády gigantické zásoby zahraničných mien, čo sa okrem iného fakticky odrazilo aj v skutočnosti, že Čína sa stala najväčším držiteľom štátnych dlhopisov Spojených štátov amerických, a to v sebe ukrýva aj mimoriadne vysoký potenciál hrozby dramatických dôsledkov nielen vo vzťahu k súčasnému mechanizmu medzinárodného menového trhu, ale tiež vo vzťahu k celkovej svetovej globálnej politickej klíme. Patová pozícia, do ktorej sa celé svetové hospodárstvo v poslednom období v uvedených súvislostiach dostalo, však v sebe skrýva hrozby nielen závažného ekonomického rozmeru, ale najmä politického rozmeru.

A práve všetky uvedené skutočnosti monografia, ktorá je predmetom našej recenzie, ponúka čitateľovi v mnohorakých analytických pohľadoch, sprevádzaných výkladom spätým s historickým vývojom a objasňovaním spoločensko-politických podmienok, ktorými čínska civilizácia prechádzala, a to osobitne v procese jej vývoja v predchádzajúcom storočí, najmä v období od tzv. čínskej liberálnej revolúcie v roku 1911 a vzniku republiky až dodnes. Motto Maríny Čarnogurskej „Čínu nemôžete pochopiť, kým sa nevzídete do spôsobu jej myslenia“ uvádza čitateľa do problematiky, ktorá v siedmich samostatných kapitolách podáva ucelenú výpoveď o pohnutom spoločenskom aj politickom vývoji a dianí, ktoré zásadným spôsobom poznačilo najnovšie dejiny a ktoré sa výrazným spôsobom odzrkadľuje na ďalšom, budúcom smerovaní vývoja súčasného medzinárodného spoločenstva, najmä však svetovej ekonomiky a s ňou aj svetovej politiky a globálnej bezpečnosti.

V úvode svojho diela autor objasňuje nevyhnutnosť pochopiť vzájomnú a veľmi úzku previazanosť hospodárskeho a politického vývoja krajiny, a to obzvlášť v období od začiatku hospodárskej reformy a modernizácie čínskej spoločnosti v roku 1978 až doposiaľ, pričom tiež zdôrazňuje kľúčovú úlohu, ktorú ekonomická reforma krajiny vo vzájomnom prepojení s politickými zmenami, spoločne nazývanými aj ako „piata reforma“, vzájomne zohrávajú.

Vlastný výklad začína autor prvou kapitolou nazvanou *Európska civilizácia a Čína v historickom kontexte*. Svoju pozornosť v nej upriamuje jednak na objasnenie fenoménu tzv. akulturizácie vzťahov Európy s čínskou civilizáciou, a jednak na komplexnú interpretáciu

problematiky európskych ideológií v Číne, procesov usilujúcich o implantovanie kresťanstva, ako aj na ucelenú charakteristiku mocenských cieľov a nástrojov koloniálnej politiky.

V druhej kapitole s názvom *Vplyv ideológie liberalizmu na čínsky reformný proces. Sinoliberalizmus* sa autorov výklad sústreďuje najskôr na analýzy procesov, ktorými čínska spoločnosť prešla na svojej ceste od začiatkov politiky čínskeho reformizmu až k sinchajskej revolúcii, kde sa osobitne zaoberá tiež hodnotením vzájomného vzťahu a prekážok stojacich medzi čínskymi duchovnými tradíciami a technickými inováciami vtedajšieho západného sveta ako kľúčového východiska pre posúdenie vplyvu Európy na vznik čínskej proreformnej elity, pričom svoje hodnotiace analýzy v úvodnej časti druhej kapitoly završuje zamyslením sa nad predpokladmi, vplyvom i dôsledkami politického myslenia Sunjatsena, a tiež úlohou, ktorú vo vtedajšom období zohrával v krajine práve politický nacionalizmus. V ďalšej časti kapitoly prezentuje autor podrobnejšie zlomový rok 1911, spájajúci sa s čínskou liberálnou revolúciou a vznikom republiky, pričom samostatne analyzuje vývoj politického charakteru čínskej republiky po roku 1912, kde hodnotí mieru vplyvu a dosahu myslenia Sunjatsena, vrátane samotného procesu rozvoja čínskeho liberalizmu, tzv. sinoliberalizmu, a napokon problematiku druhej kapitoly završuje historicko-politologickým objasňovaním významu tzv. Hnutia 4. mája.

V poradí tretia kapitola nazvaná *Marxizmus, sinomarxizmus a maoizmus* výkladovo bezprostredne nadväzuje na predchádzajúcu kapitolu. Z hľadiska analyzovaného obdobia sa sústreďuje na objasňovanie politického vývoja a diania v krajine až do roku 1949, pričom sa zameriava na otázky prenikania európskej ľavicovej ideológie do Číny, a to najmä vo vzťahu k mysleniu Mao Ce-tunga, ďalej na vymedzenie charakteru a podstaty národnej revolúcie aj sprievodného úsilia o dosiahnutie politickej jednoty, a napokon aj na objasnenie prevratu Čankajška, v bezprostrednom spojení s procesmi konca liberalizmu. V záverečnej časti tretej kapitoly ponúka autor čitateľovi na pozadí výkladu ideológie a politickej praxe sinomarxizmu analýzu politických aspektov občianskej vojny v krajine v období rokov 1945 až 1949.

Nasledujúcou, celkovo štvrtou kapitolou monografie s názvom *Od politiky spolupráce k roztržke so Sovietskym zväzom* otvára už autor problematiku politického vývoja v krajine v období Mao Ce-tunga v rokoch 1949 až 1976. Okrem historicko-politologického objasnenia kľúčových princípov ideológie Mao Ce-tunga sa vo svojom výklade sústreďuje tiež na otázky politiky „Veľkého skoku“, samotnej ideológie aj skutočnej podoby realizácie tzv. kultúrnej revolúcie, ako aj na vymedzenie vtedajších vzťahov medzi územím Čínskej ľudovej republiky a Taiwanu. Vlastný výklad obsiahnutý vo štvrtnej kapitole završuje autor snahou o ucelenú politologickú analýzu problematiky kultúrnej revolúcie.

Piata kapitola pomenovaná *Ideové východiská hospodárskych reforiem* ťažiskovo prezentuje problematiku tzv. novátorskej politiky Teng Siao-phinga. Autor v nej poukazuje na rozhodujúce problémy, na ktoré narážala uvedená politika v prvom období uplatňovania reforiem Teng Siao-phinga, pričom zároveň predstavuje a vysvetľuje reakcie zahraničia na tien-an-menské udalosti, ako aj oficiálne stanovisko samotnej krajiny k západnej ideológii ľudských práv. Osobitnú pozornosť v tejto časti piatej kapitoly venuje otázkam a politickým

súvislostiam neokonzervativizmu a neoetatizmu. Nasledujúca časť kapitoly sa už zameriava na druhú etapu hospodárskych reforiem a procesy, ktoré sú pre ňu charakteristické. Autor v nej bližšie analyzuje tzv. teóriu spoločenských nákladov, otázky neoetatizmu vyvstávajúce v uvedenom období a vymedzuje aj súvisiace prístupy k tzv. Ázijskému rozvojovému modelu.

V šiestej kapitole pomenovanej *Svetový globalizačný proces a Čína* sa už pozornosť autora koncentruje na otázky medzinárodného postavenia krajiny v období hospodárskych reforiem, za súčasného hodnotenia politického vývoja v Číne po Teng Siao-phingovi v období po roku 1997, ako aj súvisiacej tzv. teórie o troch zástupcoch. V ďalšej časti kapitoly autor analyzuje procesy uplatňovania politickej stratégie „jedna krajina - dva systémy“, pričom tu čitateľovi ponúka súčasne viaceré pohľady na politologické hodnotenie reformného procesu. V záverečnej časti šiestej kapitoly sa autor zamýšľa nad ideológiou univerzalizmu a čínskou politickou kultúrou - jednak vzhľadom k politologickým názorom Samuela P. Huntingtona, a jednak s ohľadom na Huntingtonove postoje k čínskej zahraničnej politike.

Záverečná, siedma kapitola monografie pomenovaná *Čína - významný faktor svetovej politiky* prezentuje v ucelených pohľadoch tri relatívne samostatné problematiky postavenia Číny v dnešnom medzinárodnom spoločenstve. Prvá oblasť zameraná na objasnenie pozície krajiny ako novej, respektíve obnovenej regionálnej mocnosti predstavuje aktuálne otázky uplatňovania tzv. politiky otvorenosti, ako aj politickej premeny Taiwanu, ďalej taiwanského nacionalizmu, a osobitne tiež tibetskej problematiky. Druhá hlavná oblasť poslednej kapitoly sa venuje problematike nových politických elít štvrtej generácie, kooperatívnemu charakteru zahraničnej politiky Číny, a ďalej osobitne aj tematike ujgurského separatizmu, islamského terorizmu a panturkizmu, a následne aj prioritám medzinárodnej politiky Číny, ako sú dobré susedstvo, mierový rast alebo multipolarita. Neopomínajú sa pritom ani aktuálne politické a ekonomické vzťahy krajiny s Ruskou federáciou či analýza problematiky čínskych záujmov v širšom stredoázijskom priestore. Mimoriadny priestor venuje autor v záverečnej kapitole aj otázkam súčasných politických a hospodárskych vzťahov krajiny so Slovenskou republikou, ďalej problematike jej strategického partnerstva s Európskou úniou, a taktiež téme čínskeho kultúrneho relativizmu odmietajúceho západný univerzalizmus. Svoj výklad autor završuje komplexným analytickým hodnotením postavenia krajiny v nedávnej svetovej hospodárskej a finančnej kríze.

Na základe podrobného preštudovania publikácie, ktorá je predmetom tejto recenzie, možno uviesť, že predmetná autorská monografia predstavuje mimoriadne hodnotné knižné dielo predovšetkým z hľadiska jej historického svedectva o politických, spoločenských, ako aj ekonomických procesoch, ktorými čínska spoločnosť prechádzala vo svojich najnovších, v podstate moderných dejinách, najmä však od roku 1911 až do súčasného obdobia. Autor v nej predostiera vlastné, ale aj sprostredkované analýzy procesov predovšetkým politického a spoločenského vývoja krajiny prostredníctvom mimoriadne fundovaného, rokmi vyzretého a skutočne skúseného pohľadu odborníka historika a politológa, pričom však rovnako zrelý hodnotiaci postoj dokáže zaujímať aj v prípade hodnotení procesov a reforiem bezprostredne súvisiacich s ekonomickým vývojom krajiny, a to všetko vďaka obzvlášť hlbokým znalostiam

čínskych dejín a reálií. Mimoriadne početné a faktograficky bohaté vstupy do problematiky významne uľahčujú čitateľovi jeho orientáciu v prezentovaných a analyzovaných čiastkových problematikách, najmä s ohľadom na skutočné pochopenie pohnútok, východísk, princípov, súvislostí, prínosov alebo rizík celospoločenských reformných procesov. Je totiž mimoriadne nevyhnutné si uvedomiť, že Čína je veľmocou nielen z pohľadu politického, ekonomického, populačného, ale rovnako aj z hľadiska duchovného, kultúrneho, a napokon aj jazykového. Pri zohľadnení skutočnosti, že sa jedná o krajinu s centrálnou riadenou ekonomikou, je pre bežného Európana bez sprievodného objasnenia všetkých rozhodujúcich osobitostí, ako aj rozmerov života analyzovanej čínskej spoločnosti vďaka historicko-faktografickému výkladu všetkých kľúčových udalostí a diania v podstate nemožné pochopiť a správne interpretovať význam a dosah problematiky, ktorá je predmetom výkladu tejto monografie.

Spomedzi ďalších významných pozitív predmetnej monografie možno vyzdvihnúť tiež skutočnosť, že pod súčasnú podobu faktografických textov, ako i sprievodných hodnotiacich analýz sa vo významnej miere podpísali aj roky, počas ktorých viaceré časti tejto publikácie prechádzali procesom „dozrievania“ prostredníctvom ich dopĺňania či iných skvalitňujúcich autorských korektúr a zásahov. Vo vzťahu k voľbe osôb troch recenzentov publikácie možno poukázať na skutočnosť, že ide o významných slovenských odborníkov z oblasti politológie, osobitne vo vzťahu k problematike politických systémov rôznych krajín (a osobitne ázijských krajín), teórie politiky, ako aj verejnej správy. Vyzdvihnúť sa však žiada aj pomerne rozsiahle zastúpenie predovšetkým zahraničnej odbornej aj vedeckej literatúry a citačného aparátu a príjemný dojem zanecháva v čitateľovi taktiež záverečné zhrnutie v čínskom jazyku, teda v jazyku krajiny, o ktorej predmetná publikácia pojednáva.

Na druhej strane, v uvedenej publikácii ako vedeckej autorskej monografii absentujú niektoré, z formálneho hľadiska exaktne vymedzené nevyhnutné náležitosti, predovšetkým jednoznačne vymedzený cieľ, prípadné stanovenie hypotéz, ktoré by bolo možné na základe analytických hodnotení skúmaných čiastkových problematik verifikovať, ako aj ich súhrnné komplexné zhodnotenie v závere monografie, a tiež registre: osobitne by sa žiadalo v prípade tejto monografie zaradiť na koniec publikácie práve menný a vecný register. Okrem toho tiež samotné analýzy, ktoré sa vzťahujú na hodnotenie prezentovaných čiastkových problematik politických a spoločenských súvislostí vývoja čínskej občianskej spoločnosti, majú spravidla iba deskriptívny, teda popisný charakter a pri súčasnom popise viacerých skutočností tak čitateľovi miestami nemusia byť úplne zreteľné všetky vyplývajúce väzby a súvislosti, ktoré mu autor prostredníctvom výkladu mienil sprostredkovať. Osobitne politologické analýzy sú prítomné často len sprostredkovane, preto by sa v prípade analyticko-hodnotiacich vstupov autora do čiastkových problematik žiadalo doplniť ich s ohľadom na zlepšenie ich celkovej vypovedacej schopnosti a transparentnosti odovzdávaných informácií grafickými prehľadmi. Jednoznačne najväčší nedostatok uvedenej publikácie predstavuje jej technicko-formálna stránka, ktorá sa vyznačuje prítomnosťou viacerých formálnych nedostatkov, ktoré pomerne rušivo pôsobia na proces odovzdávania posolstva knihy čitateľovi. Osobitne sa to prejavuje najmä v nedostatočnej úrovni formálno-technického spracovania obsahu publikácie, kde sa

číslovanie strán objavuje iba pri začiatkoch hlavných kapitol, čo vo významnej miere sťažuje orientáciu v samotnom texte publikácie. Už na prvý pohľad je zrejmé, že publikácia neprešla technickou ani jazykovou korektúrou, čo je v nej však aj uvedené. Niektoré časti textu práve z uvedeného dôvodu pôsobia pri prvom čítaní natoľko nesúrodo, že to navodzuje predstavu, že text miestami nie je z logického hľadiska štruktúrovaný úplne najúčelnejšie vzhľadom na konzistentnosť odovzdávanej informácie.

Nedostatky spájajúce sa s prítomnosťou formálno-logických alebo gramatických chýb spojených práve s absenciou procesov jazykovej, ako aj technickej úpravy sú však napriek všetkému v podstate zanedbateľné v porovnaní s jedinečným odkazom publikácie a bohatým svedectvom, ktoré o historickom, politickom aj spoločenskom vývoji Číny ako rozhodujúcej svetovej veľmoci za posledných sto rokov svojím čitateľom autor ponúka. Ako odborník na prierezové otázky medzinárodných ekonomických vzťahov v rovine hospodárskej, sociálnej, politickej či medzinárodno-právnej môžem skonštatovať, že recenzovaná monografia *Čínske súvislosti. O politickom vývoji k modernizujúcej sa Číne* autora Milana Čákyho predstavuje jedinečný autorský počin, ktorý v slovenskej odbornej knižnej literatúre nemá vzhľadom na ucelenosť i šírku prezentovanej problematiky novodobých dejín a reálií čínskeho politického a spoločenského vývoja obdobu.

Sociálne a politické analýzy

2011, 5, 2, s. 74-79

<http://sapa.ff.upjs.sk>

ISSN 1337 5555

Sahidi Shapoor - Koprlová Jana:

Budovanie afganskej demokracie v spoločensko-politických súvislostiach

Recenzia

Jozef Ružarovský¹

Publikácia s názvom „Budovanie afganskej demokracie v spoločensko-politických súvislostiach“ predstavuje vedeckú monografiu venujúcu sa mimoriadne aktuálnej problematike spoločensko-politických súvislostí procesu demokratizácie a vytvárania politického pluralitného systému v súčasnom Afganistane, pričom prezentuje obdobie vývoja krajiny od pádu vlády hnutia Taliban koncom roka 2001 až do súčasnosti. Ako uvádzajú autori, hlavný cieľ monografie sa sústreďuje na objasnenie, politologickú analýzu a hodnotenie rozhodujúcich procesov, ktorými afganská občianska spoločnosť prechádzala počas obdobia od pádu vlády Talibanu a začiatku procesov zavádzania pre Afganistan doposiaľ neznámych princípov demokracie, ku ktorým autori radia osobitne najmä vytváranie efektívne fungujúceho politického pluralitného systému, až do najnovšieho obdobia. Popritom autori vymedzujú aj vedľajší cieľ monografie, ktorý v pozícii podporného cieľa vytvára priestor pre podrobné spracovanie a interpretáciu prehľadných záverov

¹ PhDr. et Mgr. Jozef Ružarovský: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Fakulta sociálnych vied, Katedra verejnej politiky a verejnej správy, Nam. J. Herdu 2, 917 01 Trnava,
E-mail: ruzarovsky@ucm.sk

a odporúčaní, ktoré sa vzťahujú na jednej strane na otázky aktuálneho stavu, ako aj možných trendov vývoja procesov vytvárania politického pluralitného systému v Afganistane pri zohľadnení premisy, že uvedené procesy budú realizované skutočne efektívne, a súčasne, že budú tiež trvalo udržateľné, a na strane druhej sa zároveň zameriavajú na otázky aktuálneho stavu, ako aj na analýzy tendencií ďalšieho smerovania procesov všeobecnej demokratizácie afganskej spoločnosti a zlepšovania terajšej spoločenskej klímy v krajine. Popri základnom a vedľajšom ciele sledujú autori paralelne prostredníctvom analytických sond do skúmanej problematiky aj líniu verifikácie šiestich samostatne stanovených hypotéz - troch z oblastí politologickej, verejno-správnej a medzinárodno-právnej a troch z prierezových oblastí ekonomicko-sociálno-psychologicko-právnej problematiky, zastupujúcich všetky ťažiskové okruhy ležiace v stredobode záujmu hĺbkových analýz obsiahnutých v publikácii.

Samotnú náplň publikácie teda tvorí problematika budovania demokracie v Afganistane v jej širších spoločensko-politických súvislostiach. Monografia sa v základe sústreďuje najmä na objasnenie, politologickú analýzu a sprievodné hodnotenie procesov, ktorými afganská občianska spoločnosť prešla v priebehu celého obdobia od pádu vlády hnutia Taliban a počiatkov procesov zavádzania pre krajinu neznámych princípov demokracie až do súčasnosti. Ide vo svojej podstate o ucelené dielo prezentujúce problematiku interpretácie pohľadu na súčasný Afganistan a prinavracania života jeho občianskej spoločnosti do aktívnej obnovy krajiny a účasti na správe vecí verejných, a to súčasne z komplexného, celospoločenského pohľadu politického, medzinárodno-právneho, ekonomického a sociálneho vývoja v skúmanom období, ako aj aktuálnej situácie v krajine.

Z hľadiska formálnej štruktúry tvorí monografiu päť samostatných, avšak logicky vzájomne úzko prepojených nadväzujúcich kapitol. Prvá kapitola *Okolnosti a politické dôvody vzniku Talibanu a obdobie jeho vlády v Afganistane* objasňuje hlavné charakteristiky spoločensko-politického vývoja Afganistanu do obdobia vzniku hnutia Taliban, ako aj okolnosti a politické dôvody vzniku Talibanu, a napokon analyzuje a hodnotí obdobie jeho vlády v Afganistane, a to za účelom objasniť východiskový stav afganskej občianskej spoločnosti ako základne pre nastupujúce procesy demokratizácie, politickej tranzície a vytvárania politického pluralitného systému v Afganistane. Druhá kapitola nazvaná *Začiatok budovania demokracie a vytvárania politického pluralitného systému v Afganistane* sa zaoberá problematikou počiatočného obdobia zavádzania demokracie a vytvárania politického pluralitného systému, v rámci ktorého vymedzujú autori štyri kľúčové okruhy, ktoré vytvorili základné piliere pre spustenie procesov demokratizácie, ako aj súvisiaceho kreovania politického pluralitného systému v krajine. Autori sem zaradili rezolúcie Bezpečnostnej rady OSN k situácii v Afganistane, uskutočnenie Bonnskej konferencie a prijatie Bonnskej dohody, ďalej zahájenie procesu politickej tranzície krajiny, a napokon vymedzenie základných ústavnoprávnych inštitútov. Tretia kapitola s názvom *Proces formovania demokracie a politického pluralitného systému v Afganistane* pokračuje ďalej v náplni predchádzajúcej kapitoly, avšak už s ohľadom na rozhodujúce aspekty

prebiehajúceho prechodu k demokracii a politickému pluralitnému systému v Afganistane, ku ktorým autori priradujú predovšetkým zriaďovanie demokratických inštitúcií a súvisiace demokratizačné procesy, nastolenie vlády práva, dodržiavanie ľudských práv a základných slobôd, ako aj zabezpečenie legitímnosti politických záležitostí a politických práv, a to najmä vzhľadom na vymedzenie ich právnej úpravy, otázok výkonu politických práv či zaistenie slobody prejavu a médií. Štvrtá kapitola nazvaná *Skutočná politická situácia v Afganistane* sa zaoberá hlavnou problematikou z pohľadu analýzy a hodnotenia uplatnenia formálne prijatých a právne zakotvených princípov a inštitútov budovania demokracie vo vzťahu ku skutočnému stavu politického vývoja v Afganistane, predovšetkým s ohľadom na problematiku dočasnej aj prechodnej vlády, prvých a druhých prezidentských a parlamentných volieb, a napokon tiež problematiku politických strán a ich úlohu a postavenie v procesoch vytvárania politického pluralizmu. Na záver, v súlade s náplňou vedľajšieho cieľa monografie, ponúkajú autori čitateľovi v tejto kapitole závery a odporúčania vzťahujúce sa na súčasnosť aj budúcnosť pokračovania procesov vytvárania politického pluralitného systému v Afganistane. Posledná kapitola s názvom *Skutočná spoločenská situácia v Afganistane* sa už zaoberá otázkami celospoločenskej situácie v krajine, a to práve z pohľadu analýz a hodnotení vývoja i stavu afganskej občianskej spoločnosti podľa troch spoločensky významných hľadísk: podľa indexu humanitného rozvoja krajiny charakterizujúceho kvalitu života jej obyvateľstva, podľa dostupnosti médií umožňujúcich faktický výkon práva slobody prejavu a podľa postojov afganskej občianskej verejnosti k demokracii a jej súvisiacim hodnotám. Aj v prípade záverečnej, rovnako analyticky zameranej kapitoly uvádzajú autori na záver v súlade s náplňou vedľajšieho cieľa monografie prehľadné závery a odporúčania, tentokrát už pre pokračujúce procesy všeobecnej demokratizácie afganskej spoločnosti a zlepšovania celkovej spoločenskej klímy v krajine. V uvedenej súvislosti sa žiada zdôrazniť, že v celej štruktúre monografie kladú autori dôraz predovšetkým na vnútroštátny pohľad na skúmanú problematiku, čomu zodpovedajú aj analýzy súvisiacich čiastkových aspektov.

Okrem overovania platnosti v úvode publikácie stanovených šiestich hypotéz komplexne prezentujúcich hlavné zameranie publikácie možno osobitne vyzdvihnúť aj základné metódy vedeckej práce, ktoré v monografii autori uplatnili - popri tradičnej metóde komparatívnej analýzy uplatnenej vo všetkých kapitolách využili autori v prípade piatej kapitoly zameranej na analýzy skutočnej spoločenskej situácie v krajine aj metódy sekundárnej analýzy primárnych dát a ich štatistického spracovania, kde s pomocou využitia časových radov dát a metódy regresnej analýzy graficky konštruovali, matematicky vyčíslňovali a následne analyzovali trendy vývoja skúmaných ukazovateľov vo vzťahu k aktuálnemu stavu, ako aj ďalšiemu možnému vývoju vybraných charakteristík života afganskej občianskej spoločnosti. V uvedených súvislostiach prezentuje predmetná publikácia celkom 57 grafických prehľadov, z ktorých približne päťdesiat prehľadov predstavuje vlastné grafy autorov, ktorí v prípadoch spracovania primárnych štatistických údajov uplatňovali pri konštrukciách jednotlivých grafov metódu regresnej analýzy

umožňujúcu určiť na základe sklonu a grafického priebehu regresnej priamky trend vývoja aktuálne skúmaného ukazovateľa. Každý takýto graf doplnili autori vždy aj o matematické vyjadrenie regresnej priamky a komplexnú interpretáciu príslušnej čiastkovej analýzy.

Celkovo možno zhrnúť, že vedecká monografia, ktorá je predmetom tejto recenzie, predstavuje jedinečnú sondu do procesov, o ktorých má súčasná občianska spoločnosť vyspelých krajín medzinárodného spoločenstva príležitosť ziskávať iba sprostredkované informácie, nakoľko demokracia, ako aj politický pluralitný systém tvoria neoddeliteľnú súčasť fungovania princípov, na ktorých spočíva aktívna participácia, ako aj efektívne fungovanie širokej občianskej spoločnosti v krajinách s demokratickou tradíciou. Nie všade na svete však tvoria automaticky samozrejmu súčasť života miestnej občianskej verejnosti. O to zaujímavejšie je sledovať procesy zahájenia a nasledujúceho priebehu budovania demokracie a politického pluralitného systému, vrátane predpokladov a záväzkov, ktoré museli byť pre ich spustenie naplnené, v aktuálnom čase a priestore, naviac v podaní autorskej dvojice, v ktorej jeden zo spoluautorov pochádza priamo z analyzovanej krajiny a druhý zo spoluautorov zase z krajiny, pre ktorej odborné i laické čitateľské publikum je uvedené knižné dielo prvorodo určené. Ďalším prínosným prvkom pre publikáciu je tiež vedecké zameranie oboch autorov, ktoré sa v zásadnej miere odzrkadľuje v prístupe k analytickému hodnoteniu skúmanej a prezentovanej problematiky, kde sa rovnakým dielom uplatňujú analýzy politologické v podaní autora politológa, ako aj analýzy sociálno-ekonomické, vrátane medzinárodno-právnych a širších spoločenských súvislostí v podaní autora ekonóma, špecificky sa zameriavajúceho najmä na problematiku medzinárodných ekonomických vzťahov, inak v minulosti dlhodobo pôsobiaceho aj na právnickej fakulte.

Komplexný a zodpovedný prístup oboch autorov k spracúvanej problematike možno badať aj v zložení kolektívu recenzentov predmetnej monografie. Hoci sa v prípade tejto publikácie podieľalo na recenznom konaní netradične celkovo až päť posudzovateľov, miesto každého z nich malo svoje logické opodstatnenie: okrem posúdenia diela ako celku dokázali recenzenti špecificky vyjadriť svoje hodnotiace kritické postoje aj k jednotlivým čiastkovo zastúpeným oblastiam, v ktorých sú uznávanými odborníkmi: osobitne išlo o oblasť politologickú, verejno-správnú, historickú, medzinárodno-právnu, ako aj oblasť národno- a medzinárodno-ekonomickú, a tiež oblasť medzinárodných vzťahov.

Mimoriadny prínos uvedenej monografie možno badať nielen v jej aktuálnosti a zameraní na analýzy procesov budovania štátu a jeho inštitúcií, ústavnoprávnych inštitútov, zaistovania bezpečnosti či dodržiavania základných ľudských práv a slobôd ako fundamentálnych prvkov budovania demokracie v situácii osobitne náročných spoločenských podmienok, ale zároveň aj v jedinečnom prístupe autorov k podloženiu ich tvrdení a záverov, osobitne prostredníctvom sekundárnych analýz primárnych údajov a ich časových radov, podložených ich štatistickou interpretáciou s uplatnením regresnej analýzy, a to v súvislosti s hľadaním vyplývajúcich trendov vývoja sledovaných ukazovateľov, reprezentujúcich stav vývoja demokracie, a ich porovnaním a overovaním so závermi, ktoré autorom vyplynuli z predošlých analýz dokumentov. Uvedený postup, ktorý v súčasných

prácach vedeckého charakteru nachádzame len ojedinele, možno označiť za kľúčový prvok vedeckej dimenzie predmetnej monografie. Vyzdvihnúť okrem tematickej aj časovej aktuálnosti monografie možno ďalej aj skutočnosť, že obdobná publikácia na slovenskom odbornom knižnom trhu nejestvuje. Okrem plynulého a systematického analytického objasňovania problematiky z pohľadu s ťažiskovo politologicko-právnou povahou, a to v nevyhnutnom, no úzkom logickom prepojení s otázkami sociologickými, ekonomickými, demografickými, kultúrnymi, a rovnako i psychologickými, možno oceniť aj vedecký, a pritom jasne zrozumiteľný štýl výkladu autorov. Rovnako pozitívne však môže prispieť tiež k rozšíreniu zorného uhla vnímania odborníkov zaoberajúcich sa uvedenou problematikou o nové, doposiaľ menej diskutované, či dokonca zatiaľ vôbec nediskutované dimenzie jej vnímania, či k zlepšeniu všeobecnej osvetly širokej verejnosti o procesoch, ktorými prechádza afganská občianska spoločnosť na jej ceste za budúcnosťou, ktorej smer plne podporuje medzinárodné spoločenstvo. Osobitne možno tiež zdôrazniť skutočnosť, že publikácia ponúka novú, v jestvujúcej slovenskej literatúre doposiaľ v podstate neznámu dimenziu pohľadu na problematiku budovania demokracie, politického pluralizmu, a taktiež na tolerancii, ochrane, rešpekte a cti voči základným ľudským právam a hodnotám formujúcej sa súčasnej afganskej občianskej spoločnosti, a to rovnako jednak z pohľadu priebehu vývoja, ako aj dosiahnutých výsledkov novodobých demokratizačných procesov, a zároveň z pohľadu všeobecných i osobitných záverov a odporúčaní pre pokračujúce procesy demokratizácie, a to na úrovni politického života Afganistanu na jednej strane v komparácii s analýzou vývoja všeobecnej spoločenskej situácie v krajine na strane druhej, a to principiálne v pozitívnom a nestrannom, avšak pravdivom svetle zdôrazňujúcim čiastkové úspechy, ktoré domáca vláda, ako aj celá afganská občianska verejnosť s podporou medzinárodného spoločenstva na ceste k budovaniu vlastnej demokracie dosiahla.

Ako politológ a právnik súčasne tiež významne oceňujem z hľadiska politologického ucelenú a systematickú prezentáciu novodobého vývoja, ako aj aktuálneho stavu súčasnej afganskej právnej úpravy politických práv a politických záležitostí, a osobitne tiež samotnej afganskej volebnej legislatívy, ktorá všetkých sedem druhov volieb vymedzených platnou a účinnou afganskou ústavou z januára 2004 (ide o tzv. ústavu z roku 1382 podľa afganského letopočtu) inkorporuje do jednej komplexnej právnej normy, pričom v prípade parlamentných volieb uplatňuje táto krajina pomerne ojedinelý a špecifický volebný systém jedného neprenosného hlasu, a z hľadiska právneho zase komplexné prehľady vo vzťahu k rezolúciám prijatým Bezpečnostnou radou OSN k situácii v Afganistane s ohľadom na obdobie vlády Talibanu v krajine, ktorá medzinárodným spoločenstvom ako takým za oficiálnu vládu v krajine nikdy uznaná nebola, ďalej ucelený prehľad medzinárodno-právnych inštitútov ochrany ľudských práv a základných slobôd právne záväzných pre afganský štát, ako aj podrobnú analýzu a interpretáciu tzv. Bonnkej dohody, ktorá v podobe základného medzinárodno-právneho dokumentu vytýčila v decembri 2001 pre krajinu cestu do budúcnosti, ktorej základným atribútom mal byť mier. Opomenúť však nemožno ani prínos monografie pri jej interpretácii ústavného vývoja krajiny, prijímania

novej, demokraticky ladenej ústavy na prelome rokov 2003 a 2004 a jej základných princípov, koncipovania a presadzovania nového právneho poriadku spočívajúceho na moderných občiansko-právnych inštitútoch v porovnaní s tradičným kmeňovým právom, alebo časové analýzy spoločenského, ako aj individuálneho vnímania atribútov demokracie a s ňou súvisiacich hodnôt, či dostupnosti médií ako základného predpokladu pre výkon práva slobody prejavu. Napokon, ako zdôrazňujú aj samotní autori, ich závery a odporúčania prezentované v publikácii môžu poslúžiť aj ako pomôcka pri rozhodovaní sa, prípadne ako východisko pri prijímaní stratégií súvisiacich s aktivitami našich neziskových organizácií pôsobiacich na území Afganistanu, napríklad v oblasti ochrany ľudských práv a základných slobôd, či pri príprave a vypracovávaní nových slovensko-afganských projektov v oblastiach medzivládne podporovanej vzájomnej spolupráce.

Na záver možno uzavrieť, že výkladový text monografie sprevádza mimoriadne bohatý citačný aparát opierajúci sa o napospol zahraničné, veľmi početné vedecké a odborné zdroje literatúry, medzi ktorými nájde čitateľ aj všetky s analyzovanou problematikou súvisiace právne dokumenty a právne normy, pričom sa neopomína ani literatúra písaná v daríjčine, jednom z dvoch oficiálnych afganských jazykov. Celá publikácia je v samostatnej časti na konci doplnená viacerými prílohami, z ktorých príjemnú bodku na záver predstavuje práve štvorjazyčný slovník základných spoločensko-politických výrazov, interpretovaný v nasledujúcom poradí jazykov: angličtina - slovenčina - daríjčina - paštčina.

Z pohľadu nedostatkov recenzovanej vedeckej monografie by sa žiadalo doplniť publikáciu aspoň v prílohách o tabuľky a grafy s výsledkami volieb prezentovaných a interpretovaných v štvrtej kapitole zameranej na analýzu politickej situácie v krajine v poslednej dekáde, a miestami by bolo vhodné presnú používanú terminológiu.